D. G. Diamandi
1897

VASILE CONTA.

INCERCĂRI DE METAFISICĂ

MATERIALISTĂ

BIBLIOTECA D. G. DIAMANDI
№ 363
BUCUREȘCI

IAȘI
EDITURA LIBRĂRIEÏ ȘCOALELOR FRAȚII ȘARAGA
www.digibuc.ro

ce este nu mit?

E o încercare a popórelor din tr'o epocă primitivă de a'şi explica, mai mult cu ajutorul fantaziei de cât cu al rațiunei, fenomenele din natura.

Tóte drepturile reservate.

IAŞI
STABILIMENTUL GRAFIC «MIRON COSTIN»

www.digibuc.ro

INTRODUCERE ISTORICĂ

Inainte de a expune sistemul meu de metafisică, voiŭ arăta in trăsăturĭ marĭ calea ce au urmat ideile metafisice de la inceputul omenirii până in zilele noastre; şi voiŭ dovedì că cele mai adănci sisteme metafisice ale filosofilor de astăzĭ derivă, prin evoluţiune inceată şi continuă, din cele intăi şi cele mai grosolane credinţe ale omului primitiv.

Sub nume de idei şi credinţe metafisice înţeleg pe acele care respund la intrebările cele mai inalte şi mai adănci pe care şi le pune omul, atăt in privinţa lui insuşĭ, căt şi in privinţa lumiĭ. Se inţelege că intrebările şi respunsurile metafisice nu au fost in toate timpurile deopotrivă inalte şi adănci: omul primitiv avênd o minte foarte mărginită, nu se putea intinde cu găndirea decăt intr'o sferă foarte mică; insă cu timpul, puterea de cugetare a omului a crescut din ce in ce mai mult, şi sfera ideilor sale metafisice a devenit asemenea din ce in ce mai largă.

La inceput, şi multă vreme mai tărziu, ide-

www.digibuc.ro

ile metafisice au format cu sentimentul religios un singur corp sub numire de credințe religioase. De aceea prin expunerea sistemelor metafisice primitive voiŭ face in acelaşĭ timp istoria religiunilor. Dar mai inainte de a păşi la aceasta, să vedem ce este sentimentul religios, şi pentru ce se uneşte el la inceput numai decăt cu ideile metafisice.

S'a zis că sentimentul religios caracterizează numai pe om. Insă, după cum vom vedè, el există in germene şĭ la animalele superioare. Fără indoeală că acest sentiment in evoluţiunea sa se modifică şi se complică, cu căt ne suim pe scara vieţiĭ organice; aşa fel că el nu mai este acelaşĭ nicĭ chiar la om, dacă comparăm de-o parte omul primitiv, şi de alta omul civilizat de astăzĭ; dar această transformare in cursul timpuluĭ se aplică la toate facultăţile sufleteştĭ; şi precum, de exemplu, ideile omului civilizat de astăzĭ sunt o urmare şi un resultat al evoluţiuniĭ ideilor rudimentare formate încă de pe căud omul era animal inferior, tot aşa sentimentul sĕu religios de astăzĭ este o urmare a sentimentului corespunzĕtor tot din timpul acela.

Instinctul conservator dă naştere şi direcţiune la toate emoţiunile animalului şi la toate mişcările trupului determinate de dînsele. Insă, emoţiunea cea mai eficace pentru conservarea animalului este *frica*, aceasta silind pe animal a face tot ce-i stă prin putinţă pentru a scapa de primejdiile ce ameninţă buna stare şi exis-

www.digibuc.ro

tența sa. Această emoție este mult mai frequentă la animalele și la oamenii sălbateci decât la oamenii civilisați, pentru cuvêntul că și primejdiile sunt pentru dînșii mult mai numeroase decât pentru aceștia. Pentru animalele de tot inferioare frica este *calitativ* aceeași in fața tuturor primejdiilor; fiindcă toate aceste le sunt deopotrivă necunoscute. Dar animalele superioare, in urma experiențelor acumulate, incep deja a face deosebire intre primejdiile, a cărora intindere le este cunoscută și acele, a cărora intindere nu o pot de loc aprecia. Frica ce simțesc in fața celor intăi este deosebită de aceea pe care o simțesc in fața celor al doile. Așa de ex. un lup știe că poate fi omorit de câniĭ de la stână și deaceea are frică de ei; dar când intâlnește unul sau mai mulți din aceștia, el, deși cuprins de oare-care frică, știe, cu ajutorul experienței trecute, să aprecieze intinderea puteriĭ lor după numărul și talia lor; și dacă se bizue că-i va birui, se răpede la ei, fără a inceta de a avè oare-care frică potrivită cu mica primejdie la care se expune; eară dacă nu se bizue, atunci fuge de-o putere, pe care a măsurat-o și pe care știe cum s'o eviteze. Dar acest lup, care are curajul să infrunte puterea mai multor câni, se sparie cumplit de un singur chibrit ce i s'ar aprinde noaptea inainte, și fuge plin de-o frică covîrșitoare, fiindcă nu știe din experiență pănă unde se poate intinde puterea flacăriĭ ce i s'arată. Inaintea câniloř lupul sim-

www.digibuc.ro

te *frica de cunoscut*, eară inaintea chibritului *frica de necunoscut*. Această din urmă frică este simţită de cânele care latră la umbrele ce se mişcă noapea pe lună inaintea lui, de boi care mugesc cu spaimă in momentul unui mare cutremur de pământ, etc. Această frică este adevěratul sentiment religios ; eară acţiunile determinate de ea, precum latratul cânilor la umbre, mugetul şi fuga boilor, etc., sunt cele intăi forme ale cultului religios.

„Dintru inceput omul nu se deosebeşte de animalele superioare. Dar, după cum vom vedè in intăia periodă a ideilor metafisice, omul ajunge să creadă, nu numai că oamenii au suflete, dar că sufletele celor morţi hălăduesc in toate lucrurile şi prin toate locurile din lume, făcênd fel de fel de isprăvi; aşa că tot ce el nu poate să-şi esplice altfel, este atribuit voinţei acestor suflete. Dar omul primitiv nu poate să-şi esplice aproape nimic in mod natural ; deaceea el atribue voinţeĭ sufletelor mai toate fenomenele naturei, şi in special mai toate rĕlele căte i se intămplă. Sufletele aceste sunt chiar considerate ca esenţial rĕutăcioase, stând numai la pândă in toate locurile, ca să intimpine pe oamenĭ cu tot felul de nenorociri. Fiind că la fie-care pas omul primitiv este espus la rĕle de acele pe care el le atribue sufletelor de morţi, deaceea, pe de o parte, el este aproape necontenit cuprins de frica de suflete ; eară, pe de altă parte, *in mintea lui niciodata nu se infaţişează ideea de su-*

www.digibuc.ro

flet de mort fără să fie întovărășită de sentimentul fricei de necunoscut. Această idee însă este cea mai inaltă idee metafisică a omului primitiv, și după cum vedem, ea este de la inceput nedespărțită de frica de necunoscut, care nu e altă ceva decăt sentimentul religios in intăia fază a desvoltării sale. Este de observat că sufletele morților nu sunt considerate in această periodă cu mult mai puternice decăt omul; de aceea acesta tot indrăznește a luptà contra lor cu ajutorul diferitelor vicleșuguri.

In a doua periodă a ideilor metafisice, căud sufletele eroilor deveniți regi sunt prefăcute in zei, omul crede că acești zei sunt nemăsurat mai puternici decăt sufletele celorlalți oameni morți. Acești zei inspiră omului o adevărată groază: căci pe lăngă că sunt răutăcioși și răsbunători ca și sufletele ordinare ale morților, apoi sunt absolut invincibili de oameni; așa că, pentru a imblănzì mănia lor, se simte trebuință de a le dà să mănănce ca jertfe mii și zeci de mii de oameni; și de multe ori nici aceste jertfe nu-i imblănzesc, și nu-i opresc de a chinuì pe oameni cu boale, cu foamete, cu inundații, cu prăbușături de pămênt, ect. Temerea religioasă ce se unește aici cu ideea metafisică de zei este mai mare in această perioadă decăt in toate celelalte; și cu toate aceste chiar in această periodă temerea de necunoscut incepe a se complica cu alte sentimente accesorie mai dulci. Și in adevăr, eroul devenit rege pe căt timp se află încă in viață, este teribil pentru

www.digibuc.ro

supușiĭ sĕi, asupra cărora are o putere nemărginită pe care o intrebuinţează cu multă cruzime; dar in acelaşĭ timp el este apărătorul sĕu contra popoarelor străine, şi totodată este generos cu acei a cărora devotament şi supunere către dînsul sunt absolute. De aceea el inspiră supușilor sĕi groază in cel mai mare grad şi totodată o oarecare iubire amestecată cu recunoştinţă şi devotament. Sentimentul barbarului ce se află in faţa unui astfel de rege este deci o amestecătură de groază, de iubire şi de admiraţiune, ceea ce in altă ordine de idei se numeşte *impresia sublimului*. Cănd eroul moare, sufletul sĕu devine şi mai teribil, fiindcă sufletul despărţindu-se de trup, devine totdeauna mai puternic; dar intr'acelaşĭ timp el devine un zeu protector al poporului sĕu, pe care îl ajută in rĕsboaele ce acesta are cu popoarele străine, luptând el insuşĭ contra zeilor protectorĭ ai acestor popoare. De aici urmează că zeul inspiră aceleaşi sentimente, insă amplificate, pe care le inspiră eroul devenit rege in viaţă fiind. Regiĭ scoboritorĭ ai celui intăiŭ erou devenit rege, chiar dacă nu sunt aşa de valoroşĭ ca strămoşul lor, sunt consideraţi că cu ajutorul acestuia pot dispune de toate puterile lumiĭ nevĕzute; după aceea pentru puterea lor sunt zeificaţĭ după moartea lor, şi astfel numĕrul zeilor teribilĭ creşte necontenit.

In a treia periodă a ideilor metafisice, cănd se fixează un numĕr hotărit de zei stabilĭ şi cănd

www.digibuc.ro

societăţile incep a fi cărmuite după legĭ elaborate, legislatorii, care sunt regĭ sau preoţĭ, şi prin urmare in comunicare directă cu zeiĭ, de la care se inspiră, pretind a spune poporuluĭ voinţa zeilor ; astfel că păzirea regulelor stabilite pentru purtarea in societate se confundă cu păzirea voinţei zeilor. Din acest moment practicarea religioasă face un singur corp cu morala, in sensul cel mai larg al cuvintuluĭ, morală, despre care omul nici n'avusese încă până atunci idee. Dar tot din acest moment incepe a se mai slăbì temerea de necunoscut; căci omul, cunoscênd acum care anume sunt poruncile zeilor, el ştie cel puţin ce să facă pentru a evita cu oare care siguranţă mănia acestora.

In perioda monoteismului omul crede că peste toată lumea este un singur stăpân, D-zeu, atăt de puternic, încăt lumea intreagă nu i-ar putè sta impotrivă ; deaceea omul nici nu poate să se gândească la D-zeu fără a simţì o temere adîncă intovărăşită de sentimentul şi de convicţiunea celeĭ mai complecte nimicniciĭ a sale in comparaţie cu puterea nemărginită a lui D-zeu. Cu toate aceste, fiindcă in această periodă societăţile ajung prin desvoltarea instinctului conservator a-şĭ da legĭ şi instituţiunĭ, după care omul este ţinut a face numai bine, şi fiindcă acest bine este considerat a fi poruncit chiar de D-zeu ; de aceea, pe de-o parte omul începe a considera pe D-zeu ca bun şi generos, eară pe de altă parte, in-

www.digibuc.ro

cepe a avè mai puțină temere de dĕnsul, fiindcă, din nenumĕratele legĭ sociale și precepte morale, el cunoaște mai cu deamăruntul voința lui, pe care o poate urma cu mai multă ușurință, și fiindcă el știe că are a face cu o ființă generoasă. De aceea ideea de D-zeu incepe a inspira, afară de temere care tot remăne fundamentul sentimentului religios, un fel de supunere plăcută, de respect, de admirațiune și de iubire filială amestecată cu o dulce speranță la o resplătire părintească, fie in lumea aceasta, fie in alta. Temerea de necunoscut se găsește decĭ modificată intru cătva de alte sentimente lăturalnice, născute insă tot dintr' însa. Aceste sentimente sunt apoi ajutate in desvălirea lor și susținute de credința in nemurirea sufletului și in raiŭ, credință care satisface așa de bine aspirațiunile ce se nasc din instinctul conservator. Temerea de necunoscut, modificată in cătva prin sentimentele de mai sus, este numită chiar de cătră teologĭ *frica de D-zeu*, conform sfintelor scripturĭ care spun că «frica de D-zeu este inceputul ințelepciunei.» Frica de D-zeu este deci sentimentul religios mărturisit de credincioșiĭ cei mai civilisați de astăzi; și acest sentiment este nedespărțit la monoteiștĭ de ideea de D-zeu, care pentru dînșii este cea mai inaltă idee metafisică, D-zeu fiind causa causelor.

In perioda panteismului temerea de necunoscut se slăbește încă și mai tare pentru rațiunĭ analoage celor de mai sus.

www.digibuc.ro

Am zis că sentimentul religios este in esența sa temerea de necunoscut. Mi se va obiecta poate, că omul avênd in toate periodele desvoltării sale religioase o idee foarte lămurită, deși poate greșită, despre spiritele, care sunt causa tuturor lucrurilor, el nu se teme de necunoscut, ci de ființi foarte cunoscute. La aceasta voiŭ respunde că toate spiritele, de la sufletele ordinare și pănă la D-zeu, sunt considerate a fi nu numai foarte puternice și aplecate a face rĕu omului, dar și inzestrate cu voință liberă; așa că necunoscutul, de care se teme omul nu este propriu vorbind ființa de la care poate proveni rĕul, ci *efectuarea rĕului* și *intinderea lui*, lucruri care nu se pot de loc prevedè, fiindcă atărnă de capriciul spiritelor. Tot intr'o astfel de posițiune se află, de exemplu, și lupul care vede noaptea un chibrit aprins inaintea lui; el are o idee lămurită, cel puțin despre forma și coloarea flacărei ce vede, și știe că din partea acesteĭ flacărĭ și nu de aiure poate să vie rĕul de care se teme; dar el fuge fiindcă nu știe nici dacă flacăra il va cruța sau nu, nici pănă unde se va intinde rĕul ce i-l va face. Așa dar temerea de necunoscut este in esență aceeașĭ de la animale pănă la omul civilizat.

Să se observe că temerea de necunoscut crește la inceput in proporție cu puterea ce se atribue spiritelor, pănă in perioda a doua unde ajunge la maximul intensităței sale; fiindcă atuncĭ, pe de-o parte, zeiĭ sunt foarte puter-

www.digibuc.ro

nicĭ; eară, pe de altă parte, voința lor nu are nici un frîu, sau cel puțin este cu totul recunoscută. De aice incolo, voința spiritelor superioare, fiind din ce in ce mai cunoscută și, pentru a zice astfel, mai regulamentată, temerea de necunoscut descreşte din ce in ce mai mult. La această descreştere contribue și progresul cunoștințelor experimentale, care pe zi ce merge răpesc de la a tot puternicia spiritelor căte un fenomen natural recunoscut ca preducêndu-se totdeauna după legĭ fixe.

Cu progresul ştiințelor positive omul ajunge in timpurile din urmă la convingerea că toate fenomenele se produc conform unor legĭ fixe și necesare. De aicĭ incolo omul nu mai are nimica de temut sau de așteptat de la voința liberă a nici uneĭ ființĭ inchipuite, posibile. Cu toate aceste se observă că sentimentul religios există încă, deși intr'un grad foarte slab, chiar la invățațĭ de acei care se cred cu totul emancipațĭ de credințele religioase. Aceasta se intămplă prin lipsa unei convingerĭ complecte și prin efectul ereditățiĭ. Căci acea parte a creerului care servește ca organ al sentimentului religios a ajuns de sigur la o foarte mare desvoltare și a căștigat o mare consistență, in urma unui lung exercițiu de funcționare urmat in multe miĭ de ani; astfel că, deși acest organ se află de mult in decadență, totuși generațiile actuale aŭ moștenit cu dînsul o predispositie organică pentru sentimentul religios, care nu va dispărea

www.digibuc.ro

pe deplin decăt căndorganul respectiv va fi cu totul atrofiat in urma unei lungi neintrebuinţări. Pe căt timp această predisposiţie există încă, omul e dispus a admite cu uşurinţă existenţa lui Dumnezeu, fără nici o trebuinţă metafisică, ci numai pentru a da un obiect inteligibil temeriĭ ereditare pe care o simte. Pe căt timp el nu dă un obiect determinat sentimentului religios, acesta se manifestă ca o vagă şi slabă temere de necunoscut. Această temere inspiră la uniĭ invăţaţi pretinşi emancipaţi de credinţele religioase raţionamentul următor, care nu e niciodată mărturisit: «Lumea este, *pe cat o cunoaştem noi*, cărmuită de legi fixe şi trebuitoare ; dar cunoştinţele noastre nu se intind mai departe de oare-care margini; şi dincolo de aceste margini este un necunoscut nesfirşit, in care poate foarte bine intra posibilitatea existenţei unui D-zeu rĕsbunător. Dacă din intămplare acest Dumnezeu există, atunci pentrucă nu l'am cunoscut, el ar putè să mĕ pedepsească, fie pe lumea aceasta, fie pe o altă lume, a căreia existenţă earăşi este posibilă in nesfirşitul necunoscut. De aceea, pentru toate eventualităţile, e prudent ca să admit existenţa lui D-zeu.» Acest raţionament, pe care eu insu-mĭ mi-l făceam cu căţi-va anĭ in urmă, este făcut de acei care nu sunt încă convinşi adînc de adevărul că, *nimic in lume nu atarna de liberul arbitru al nimăruia*, şi că *totul se face conform unor legi absolut fixe şi necesare*. Insă acest adevĕr căştigă din ce in ce mai mult teren, cu căt

www.digibuc.ro

ştiinţele positive fac progres; şi va veni o zi, când toată lumea va fi pe deplin convinsă de el. Din acea zi temerea de necunoscut, precum şi orĭ ce alte urme ale sentimentului religios vor fi dispărute cu totul şi pentru totdeauna.

Dacă punem de-o parte sentimentul religios care, după cum am vĕzut, este destinat a dispărè cu totul, şi sentimentele morale care au inceput de mult a se emancipa de voinţa divină, atunci nu mai remăne din toate religiunile decăt nişte idei metafisice; şi in acest inţeles se poate zice că religiunile sunt sistemele metafisice ale omului in primele periode ale desvoltării sale; precum cele mai inalte generalizărĭ sistematizate ale ştiinţelor positive constituesc, sau vor constituì, sistemele metafisice pentru timpurile ulterioare. De aicĭ resultă că este falşă opiniunea d-lui H. Spencer, după care religiunea şi ştiinţa ar avè pentru *căutarea adevĕrului*, domeniĭ *distincte* şi *coexistente*, cea d'intăi ocupându-se cu *incognoscibilul* şi cea de-a doua cu *cognoscibilul*. A zice că religiunea poate coexista şi, prin urmare, poate fi conciliată cu ştiinţa, este tot aşa de absurd ca şi a zice că pot *coexistà* două forme *succesive* ale aceluiaşĭ lucru; ca şi a zice, de exemplu, că se poate concilia astronomia veche, care zicea că soarele se invărteşte imprejurul pămêntului cu astronomia modernă, care zice că pămêntul se invărteşte imprejurul soarelui. Metafisica religioasă este destinată a perì şi

www.dibuces

nu a coexista cu metafisica ştienţifică, pentru motivul că ea se transformă pentru a da naştere acestei din urmă. Este invederat că in timpul de transiţiune, metafisica ştiinţifică crescêndă coexistă cu metafisica religioasă descrescêndă; dar ceea ce voesc să afirm este că aceste două forme de cugetare nu pot să se desvolteze şi să meargă *paralel* intr'aceeaşi direcţiune suitoare sau coboritoare.

Aceste fiind zise, păşim la istoria ideilor metafisice.

Din cercetările ştiinţifice făcute in timpurile din urmă resultă că noi am trecut, in privinţa ideilor, ca şi in celelalte privinţi, prin toate gradele intermediare care se află intre noi şi popoarele cele mai sălbatice. Remăşiţuri din toate credinţele strămoşilor noştri se află cu imbelşugare in limbele, poveştile, baladele, superstiţiunile, obiceiurile popoarelor civilisate de astăzi; şi din aceste remăşiţuri se constată că noi am avut odinioară aproape intocmai aceleaşi credinţe pe care le au astăzi popoarele sălbatece şi cele barbare. De aceea, cu credinţele popoarelor săibatece de astăzi şi cu remăşiţele ce conservăm încă din vechile noastre credinţe, putem reconstitui ideile metafisice pe care le-am avut succesiv, de la inceputul omenirii până acuma.

Transformarea ideilor metafisice de la inceputul omenirii până acuma s'a făcut incet, pe nesimţite şi neintrerupt; aşa incât e cu neputinţă a găsi o deosebire radicală intre ideile

www.digibuc.ro

corespunzătoare la două epoce despărţite prin un interval, nu numai de căţiva ani, dar chiar de căteva veacurĭ. Cu toate aceste, fiindcă deosebirea este foarte mare intre credinţele care corespund la epoce foarte indepărtate una de alta, şi totodată pentru a fi mai metodic in expunere, voiŭ impărţì istoria ideilor metafisice in mai multe periode marĭ, mai mult sau mai puţin artificiale, caracterizate prin sisteme metafisice destul de deosebite.

SECŢIUNEA I.

Perioda Fetişismului

Puterea intelectuală şi sfera de gândire cresc treptat, cu cât ne suim pe scara care se intinde intre animalele cele mai inferioare şi oamenii cei mai civilisaţi. Dacă ne oprim la animalele nemijlocit inferioare omului, precum sunt cănii, elefanţiĭ, maimuţele, vedem că, deşi ele gândesc, totuşĭ atenţiunea lor nu este atrasă decât de *un foarte mic numĕr de obiecte*, care se află relativ *foarte aproape* de dînsele, şi amintirile precum şi previsiunile lor nu se rapoartă decât la *un foarte mic spaţiu de timp*. Cu alte cuvinte, gândirea acestor animale se invărteşte intr'o foarte mică sferă de spaţiu, timp şi materie. Aceste animale primesc impresiunea obiectelor ce se află in apropiere de

www.digibuc.ro

dênsele, dar gândirea lor încă nu este impinsă spre causa acestor obiecte. Obiectele indepărtate, precum sunt soarele, stelele, nourii, cerul, sunt percepute de aceste animale ca obiecte apropiate, și de multe ori nu sunt percepute de loc.

Când animalul devine om, el mai lărgește sfera sa de gândire; dar pe la inceput el tot nu cugetă la causa lucrurilor ce-l incunjură. Sunt și astăzi oameni sălbateci foarte stupizi care, fiind intrebați asupra causei lucrurilor celor mai simple, ei remân uimiți și nu înțeleg intrebarea, fiindcă ea nu le-a trecut niciodată prin minte. Sunt alți sălbateci, desigur mai superiori, carè fiind intrebați cine face ca burueana să crească, ca riul să curgă, ca vêntul să bată, ei respund că oameni, și că toate aceste vîn așa de la sine. Acești oameni nu au încă nici o religiune, nici o idee metafisică propriu zisă.

Dar deaici in colo omul incepe a-și face o idee despre causa lucrurilor celor mai apropiate de dênsul, și apoi treptat despre causa lucrurilor din ce in ce mai depărtate de dênsul. Eată cum ajunge el la aceasta:

Omul compară in mintea sa, chiar fără să vree, imaginile obiectelor simțite, și concepe, prin urmare, un raport de asemănare saŭ de neasemănare intre dênsele. Insă omul primitiv, avênd creerul foarte puțin diferențiat, percepe foarte puține imagini care să fie deosebite u-

www.digibuc.ro

nele de altele; ceea ce insemnează că multe obiecte deosebite pentru un creer mai diferențiat produc aceeași impresiune intr'un creer rudimentar, cum este acel al omului primitiv. Ceea ce se intămplă cu imaginile lucrurilor exterioare, se intămplă, pentru acelaș motiv, și cu elementele imaginilor, adică cu ideile abstracte, generale sau particulare, care represintă proprietățile și calitățile lucrurilor exterioare. Deaceea omul primitiv are puține idei, și fie-care din aceste represintă la un loc mai multe feliuri de calități pe care omul primitiv nu le poate încă distinge; insă pe o treaptă mai inaltă a civilisației, omul recunoaște că fie-care din ideile crezute odată simple se poate analiza și descompune in alte idei mai elementare, representănd subdivisiuni de ale calității crezute odată irreductibilă. Din toate aceste resultă că omul primitiv consideră ca egale sau ca asemănătoare lucruri de acele, pe care, in urma difcrențierii creerului și a analizării din ce in ce mai adănci a lucrurilor in decursul veacurilor, omul mai inaintat le găsește că sunt neegale sau chiar cu totul deosebite. Dacă pe lăngă aceste vom mai adăogi că, după o lege fundamentală a cugetării, omul este totdeauna impins a conchide, prin inducțiune și analogie, la asemănarea lucrurilor necunoscute sau puțin cun scute cu acele despre care el are cunoștința cea mai lamurită; și dacă vom mai adăogi că sunt foarte puține lucrurile lămurit cunoscute din

www.digibuc.ro

care omul primitiv are a trage conclusiunile sale; atunci vom înțelege ușor pentru ce omul primitiv confundă și pune pe aceeași linie lucruri din care, pentru noi, unele sunt reale și altele închipuite, sau, unele posibile și altele imposibile. De altmintere, distincțiunile aceste atârnă cu totul de gradul de diferențiare al creerului; și e probabil că deacum peste câteva mii de ani coboritorii noștri vor găsi că și noi am făcut confusie între lucruri deosebite, precum găsim noi astăzi că au făcut oamenii primitivi.

Fiindcă omul conchide in mod trebuincios, prin inducțiune și analogie, de la lucrurile cunoscute la cele necunoscute sau puțin cunoscute; deaceea e interesant a se ști care sunt cele intâi și cele mai lămurite cunoștințe pe care le-a căpătat omul primitiv și care i-au servit ca punct de plecare a meditațiilor sale.

Atențiunea omului primitiv fiind atrasă aproape exclusiv de trebuințele trupului său și de mișcările ce el face pentru satisfacerea acelor trebuințe, cele intâi cunoștințe vagi ce el capătă se raportă la persoana sa; și aceste cunoștințe devin apoi din ce in ce mai lămurite, și sunt in tot timpul viitor cele mai lămurite din toate, fiindcă resultă tot deauna din cea mai mare sumă de experiență ce face omul vr'odată. Cunoștința de sine fiind cea d'intâi formată și cea mai lămurită in urmă, devine baza de comparațiune și punctul de plecare pentru toate celelalte cunoștințe; dea-

www.digibuc.ro

ceea omul atribue, prin analogie şi inducţiune, caracterele sale mai întâi celorlalţi oameni, apoi animalelor şi însfîrşit tuturor lucrurilor din lume. Această tendinţă a omului de a împrumuta tuturor lucrurilor chipul şi asemănarea sa se numeşte antropomorfism, şi s'a manifestat necontenit şi pretutindeni de la începutul omenirii şi până astăzi.

Să vedem acum, conform acestor principii, ce idei metafisice au putut să se formeze în capul oamenilor primitivi.

Voiu împărţi aceste idei în două categorii, din care una se raportă la prevestiri şi alta la spirite.

§. *1. Prevestirile.*

Cea mai îndepărtată origine a ideei de causă o găsim în asociaţiunea necesară a imaginelor corespunzătoare obiectelor care au fost percepute nemijlocit unul după altul. Aşa, de exemplu, când omul primitiv percepe pe rând mai întâi apunerea soarelui şi după aceea noaptea, şi mai cu samă când aceasta s'a repetat mai de multe ori, atunci, ori de câte ori vede soarele apunând, imaginea nopţii se înfăţişează în mintea lui şi se aşteaptă a o vedè în realitate. Această *aşteptare* există şi în mintea animalelor superioare, şi dacă ea nu dă încă naştere la ceea ce numim noi, propriu vorbind, idee de causă, ea produce însă ceva

www.digibuc.ro

analog, care s'ar putè numì o idee vagă de *succesiune necesara.*

Dar eată cum ideea de causă este ajutată in formarea ei şi intărită prin antropomorfism:

Cunoştinţa de sine este la inceput foarte vagă şi nu cuprinde deocamdată decăt conştiinţa trebuinţelor trupeşti şi aceea a satisfacerii lor. Mai tărziu ea cuprinde şi o idee vagă despre raportul ce există intre o trebuinţă şi satisfacerea ei, şi care nu este altă ceva decăt ideea de *voinţa* sau *causa.* Voinţa sau causa atribuită mai intăi celorlalţi oameni şi animalelor nu se observă in aceştia decăt ca o *succesiune* a două fapte; a celui prin care se manifestă trebuinţa şi a celui prin care arată satisfacerea ei. Din aceste omul conchide mai tărziu prin analogie, căud atenţiunea lui este atrasă şi de alte lucruri, că ori ce succesiune de lucruri e o succesiune de causă şi efect. Această conclusiune este confirmată de cea mai mare parte din faptele ce se observă in natură: adică de toate acele, care se repetează in aceeaşi ordine. De altă parte, omul sălbatec nu are creerul destul de diferenţiat prin experienţă şi nu are observaţiunea destul de atentă pentru a face distincţiuni intre diferitele succesiuni de fapte, şi-a recunoaşte că numai unele fapte, se succedează totdeauna in aceeaşi ordine, şi că chiar printre aceste sunt unele care se succedează fără a fi respectiv cause şi efecte propriu zise. Sălbatecul, neputênd încă concepe decăt o singură idee pentru

www.digibuc.ro

toate succesiunile, nu are decât o singură credinţă, anume că totdeauna lucrul următor este produs din cel care a precedat. Astfel, când vede curcubeul şi după aceea împrăştierea norilor, el crede că aceştia au fost speriaţi sau alungaţi de curcubeu; când vede o stea căzând şi după aceia un om murind, crede că evenimentul d'intâi a produs pe cel de-al doile; când întâlneşte în cale-i cutare animal şi după aceea i se întâmplă o nenorocire, el crede că acel animal i-a pregătit nenorocirea; când plecând la vênat întâlneşte in drum cutare sau cutare paseri şi după aceea prinde vênat mult, el crede că acea pasere i-a scos vênatul inainte şi aşa mai departe. De aceea, când cu altă ocazie el vede una din aceste presupuse cauze, el crede ca va urma şi presupusul efect respectiv. Dacă însă se întâmplă ca presupusul efect să nu urmeze, atunci el atribue aceasta la o cauză sau voinţă contrară celei d'intâi, însă tot de natura acesteia. De exemplu, dacă mergênd la vênat omul primitiv întâlneşte in cale-i pasarea ce-i prevesteşte un vênat imbelşugat, şi după aceea sau tot in acel timp mai întâlneşte şi alte lucruri mai mult sau mai puţin neobicinuite, atunci el crede că, deşi pasarea favorabilă i-a scos vênatul inainte, însă unul din celelalte lucruri ce a mai întâlnit in cale l'a alungat. De aceea toată stradania filósofică a omului primitiv consistă in a cerceta căruia din lucrurile întâlnite mai dinainte se datoreşte în-

www.digibuc.ro

tămplarea mai din urmă. Dupa experienţe de veacuri se hotăreşte insfîrşit ce urmare trebue să aibă intălnirea orĭ intămplarea cutărui sau cutărui lucru ; şi fiindcă toate lucrurile sunt privite mai cu samă din punctul de vedere al binelui sau al rĕului ce ele pot să causeze omului ; de aceea toate lucrurile ajung a fi clasificate in lucrurĭ de bun augur şi de rĕu augur, fie care din acestĕ prevestind un bine sau un rĕu special.—Cănd mai tărziu aceste idei se combină cu acele despre spirite, omul crede că in fie-care lucru ce prevesteşte rĕu se află un spirit ce-l duşmăneşte ; de aceea el caută a impiedeca pe acest spirit de a-şi realiza planurile rele, rugăndu-l, amenințăndu-l, amăgindu-l cu făgăduinţĭ, şi la nevoe chiar paralizăndu-i forţele cu ajutorul unui alt duh invocat pentru aceasta, sau cu alte mijloace vrăjitoreşti. Cu chipul acesta omul ajunge a găsi leac pentru mai toate prevestirile rele.—Un leac de felul acesta intrebuinţează ţeranii in Romănia cănd asvĕrl un mănunchiu de pae după popa ce-au intălnit la drum, această intălnire fiind totdeauna socotită de ei ca de rĕu augur.

Din aceste idei primitive asupra causei lucrurilor s'au născut toate credinţele privitoare la prevestirĭ precum şi arta de a prevesti. Aceste credinţe şi această artă s'au desvoltat şi s'au complicat mai tărziu din ce in ce mai mult. Ele au existat in diferite grade de perfecţionare la toate popoarele vechi şi noue şi se

www.digibuc.ro

află încă in putere la clasele de jos ale popoarelor celor mai civilisate de astăzi; ba, ce e mai mult, ele nu au dispărut încă cu totul nici chiar din clasele culte ale acestor popoare. Pentru a dovedì aceasta e destul a amintì superstiția privitoare la zilele nefaste in care nu se poate incepe o intreprindere, superstiția pivitoare la numĕrul 13. si mai cu samă superstițiile jucătorilor la noroc, care cred cu toț dinadinsul că norocul lor atĕrnă de locul ce-l ocupă la masa de joc, de vecinătatea cutărei sau cutărei persoane, de menirea ce o face in gănd, etc.

§ 2. *Sufletele**)

Credința in suflete este născută din antropomorfism și din neputința in care se găsea omul primitiv de a deosebì, ceea ce noi numim cu drept sau fără drept, realul de închipuit și posibilul de imposibil.

Visurile, umbrele și imaginațiunile reflectate de apă și de corpurile lucii au fost de sigur cele intăi și cele mai frequente fenomene amăgitoare care au atras atențiunea omului primitiv cănd el a ajuns să fie capabil

*) Cele mai multe fapte din care sun resumate in acest paragraf si-in sectia urmatoare, precum si unele din interpretările lor sunt luate din cărțile urmatoare: *Principles of Sociology* de H. Spencer, *Primitive Culture* de E. I. Tylor, și *Origin of Civisation* de Sir John Lubbock.

www.digibuc.ro

de oare care reflexiune.—Se știe că animalele superioare și copiii mici cred că ved ființe reale in dosul oglinzei in care se uită; că ei caută să prindă umbrele care se mișcă; și că copiii mici, care au vĕzut in vis vr'un monstru inspăimântător, nu se cred in siguranță după ce s'au trezit din somn, decât grămădindu-se la sînul mamei lor pentru a fi apărați de dĕnsa. Aceste fapte ar fi singure de ajuns pentru a dovedi că omul primitiv, a căruia inteligență nu era la inceput mai mare decât aceea a ființelor de mai sus, a trebuit să fie amăgit ca și aceste de către aceleași fenomene. Dealmintrelea sunt chiar astăzi sĕlbateci, precum sunt locuitorii din Noua-Zelandă, care cred in realitatea obiectivă a visurilor lor, și care atribuesc un fel de trup și o existență deosebită umbrelor și imaginilor reflectate de corpurile lucii.

Să presupunem că un om sĕlbatec, care incepe a fi capabil de oare-care reflexiune, visează că se duce la vĕnat, că in pădure se intălnește cu cutare om, ca impreună cu el face un ospăț imbelșugat... când deodată, la un strigăt al vecinului sĕu, se trezește. El povestește vecinului că in realitate el a fost la vĕnat și la ospăț. Vecinul insă îl asigură că nu l'a vĕzut in tot timpul somnului mișcându-se din locul unde s'a culcat. Ce poate conchide de aici sĕlbatecul nostru? El nu poate conchide desigur decât că persoana sa este compusă din două ființi identice: una care

www.digibuc.ro

este culcată in timpul somnului, și alta care tot in acel timp se desparte de cea d'intăi pentru a umbla singură incoace și incolo, reintoarcându-se răpede la locul său, ori de unde ar fi, indată ce este chemată. Această din urmă ființă este acea ce se numește mai tărziu suflet. Să se observe că sufletul, care mai tărziu este considerat din ce in ce ca mai transparent, mai aerian, mai inapucabil, la inceput n'a putut fi considerat decăt ca un simplu duplicat al trupului, avênd aceeași consistență, aceleași trebuințe și aceleași satisfacțiuni ca acesta.

Selbatecul intălnește in vis nu numai lucruri de acele care sunt incă in ființă, dar și oameni care au murit, animale care au perit, lucruri nemișcătoare care au fost stricate sau nimicite. De aici el conchide că toate aceste ființi și lucruri nu pot fi decăt duple de natura lor, și că el n'a vězut in vis decăt sufletele lor, de oarece el știe că trupurile lor au fost desființate. Așa dar sělbatecul se intălnește in vis cu sufletele lucrurilor ce nu mai există precum și cu lucrurile ce există sau cu sufletele acestora.

Credința in suflete este intărită prin reflexiunea ce omul primitiv face asupra umbrelor. Ce poate fi umbra care se ține de om, care merge și se oprește cu dênsul, care imitează toate mișcările lui și care saměnă așa de mult cu dênsul? Ea nu poate fi, își zice sělbatecul, decăt sufletul, care se ține nedes-

www.digibuc.ro

părțit de om pe cât timp acesta e viu și se desparte de dênsul când acesta e mort. Această conclusiune este confirmată și de imprejurarea că, precum nu poate cineva apuca cu mâna sufletul care ese din omul adormit spre a se duce după aventurĭ proprĭĭ, tot așa nu poate apuca umbra care se ia după om.

Dar, precum oamenĭĭ au umbre, tot așa au și animalele, și plantele, și munțiĭ, și petrele, și toate lucrurile din lume. Așa dar, fie-care lucru din lume are câte un suflet.

Ceea ce s'a zis despre umbre se aplică și la imaginile lucrurilor reflectate in apă.

Sunt astăzĭ popoare sălbatece, nu de tot înapoete, care cred că omul are două suflete. După această credință, când omul doarme, unul din sufletele sale ese din trup pentru a umbla incoace și incolo, pe când celalalt remâne să păzească trupul și manifestă presența sa prin respirare; ear când omul moare — atunci amêndouĕ sufletele sale se duc și respirarea incetează. Fiindcă respirarea este semnul după care se cunoaște că unul sau amêndouĕ sufletele se află in trup, de aceea sufletul și-a primit numirea la toate popoarele și in toate limbele de la cuvintele ce insemnează a *suflà*, a *respirà*. Este de observat că la popoarele vechĭ precum la Indienĭ, la Grecĭ, la Romani, sufletele morților se mai numeau și *umbre*. Toate aceste numirĭ, insă, confirmă teoria ce susținem in privința originei credințelor in suflete.

www.digibuc.ro

Sunt unele popoare indigene in India care cred că omul are trei suflete. E probabil că in toate locurile omul a ajuns la aceasta credinţă, când a simţit trebuinţa să-şi esplice cum şi pentru ce el poate avè in acelaş timp o umbră, o imagine reflectată de apă, şi trupul insufleţit de puterea şi voinţa obicinuită. Aceste trei suflete sunt insă aşa de strîns legate intre dênsele, incăt ele nu se despărţesc niciodată, afară numai decăt pentru mici momente; şi când este ca omul să moară, ele părăsesc toate impreună trupul acestuia. Cu alte cuvinte, cele trei suflete ale omului nu formează decăt unul singur, care se poate divide accidental şi momentan in trei părţi. Este probabil că din ideea acestei treimi nedespărţite a sufletului omenesc s'a născut mai tărziu ideea treimei nedespărţită a sufletului lumei, a lui Dumnezeu, in religiile brahmanismului, a budhismului şi a creştinismului.

La început sufletele nu sunt nemuritoare. Şi in adevĕr, omul primitiv nu poate să creadă că trăesc decăt acele suflete pe care el le vede in vis sau altfel. Insă, dintre lucrurile şi fiinţele care au perit, nu i se mai arată lui in vis decăt acele care au perit de curend şi despre care el păstrează amitire. Aşa dar toţi strămoşii şi toate lucrurile de altă dată care nu se mai arată in vis au perit cu suflet cu tot. De aici urmează că sufletul poate să moară odată cu trupul, dar obicinuit el trăeşte încă mulţi ani după moartea acestuia: şi

www.digibuc.ro

dacă sunt mai multe suflete, ele pot muri deodată sau pe rând. Conform acestor credințe la toate popoarele sălbatece se intrebuințează diferite mijloace sigure pentru a ucide sufletele morților!

La inceput sufletele morților nu au un raiu sau un iad, unde să trăească. Ele umblă pe pământ cam pe locurile pe unde umblau trupurile când erau in viață. Fiind insă că lucrurile și ființele din lume, atât cele care trăesc trupește cât și cele care au perit, sunt nenumărate, și fiindcă fiecare din aceste are unul, două și chiar trei suflete; de aceea omul primitiv crede că nu e loc in lume in care să nu se găsească suflete cu gramada. Aceste suflete insă nu stau binișor: cele care au perdut trupurile lor caută să intre pe furiș in trupuri străine, pe când sufletele acestora sunt plecate momentan, sau intră cu putere peste alte suflete pe care le dă afară; de altă parte chiar sufletele cu trupuri au câte odată fantazia de a trece in alte trupuri străine. Sufletele mai au puterea de a se transfigura, și de a lua proporțiuni colosale sau de tot mici: toate aceste le vede sălbatecul cu proprii săi ochi, când visează, sau când se află singur in intunerec. Fiindcă sufletele se află cu gramada pretutindeni și au astfel de puteri, de aceea nu e nici o mișcare sau lucrare in lume pe care omul primitiv să nu o atribue unui suflet. Astfel, o creangă se clatină, este un suflet care o scutură; o peatră se rosto-

www.digibuc.ro

goleşte de pe munte, este un suflet care a impins-o; când sĕlbatecul chiue in pădure şi-i respunde un ecou, este un suflet care il înşală; şi aşa mai departe.

Sĕlbatecul crede bucuros ca binele care i se intămplă vine aşa de la sine; in timp ce toate nenorocirile sale le atribue sufletelor. Sufletele morţilor se deosebesc mai cu samă prin rĕutatea lor. Sĕlbatecul este bolnav din causă că unul din aceste suflete îi inţapă inima cu spini, îi pune cărbuni aprinşi pe tĕmple, îi strînge intestinele, şi aşa mai departe, după organul afectat şi după feliul de durere ce simte. El este in delir, sau intr'un acces de nebunie ori de epilepsie din causă că un suflet de mort, sau chiar o mulţime de aceste suflete, au intrat in trupul sĕu, după ce au alungat sufletul acestuia, şi il chinuesc numai din plăcerea de a face rĕu. Moartea chiar, adică despărţirea fără voe a trupului de sufletul sĕu, este atribuită sufletelor morţilor, când ea nu este determinată prin violenţele oamenilor in viaţă. Tot in feliul acesta se esplică toate nenorocirile omului. Dar de ce sufletele sunt aşa de rĕutăcioase? Eată de ce: Sĕlbatecul este in luptă continuă nu numai cu natura dar cu oamenii din fel de fel de triburi duşmane din care el nu face parte, şi chiar cu tovarăşii sei de toate zilele. El nu e sigur de o imbucătură de mâncare de rĕul tuturor acestora, decât numai dacă face şi el intrebuinţare că mai multă de pumni şi de

www.digibuc.ro

ciomag. Mai toți oamenii fiind in timpul vieții lor dușmanii sălbatecului, sufletele lor continuă firește, după moarte, a face rău acestuia. Cu chipul acesta sălbatecul are pe capul său ca dușmani și pe vii și pe morți. El trebue deci să lupte pentru existența sa cu toți acești dușmani. Armele și artificiile, pe care el le intrebuințează in lupta sa cu morții, se pot impărți in următoarele șepte clase.

1. *Bataea ordinara.* In timpul zilei sufletele morților nu sunt tocmai puternice; și atunci ele sunt ușor invinse cu armele ordinare. Astfel, de exemplu, când sălbatecul vede un vărtej de vânt și de colb care pentru dânsul este un suflet de mort calare pe vânt, el dă cât poate cu pumnul, cu cioagul, cu toporul in vărtej, până când acesta incetează, adică până când sufletul de mort cu coastele rupte de bataie descalecă de pe vânt și fuge. Dar noaptea sufletele morților sunt mult mai puternice, și atunci bataea ordinară nu are efect contra lor.

2. *Uciderea sufletelor.* Pentru a ucide sufletul unui om viu odată cu trupul său, sălbatecul n'are decât să ardă sau să mănânce pe acel om. Dacă il mănâncă, atunci sufletul mortului fiind mâncat de sufletul său, el câștigă toate calitățile omului ucis. Deacea sălbatecul caută să mănânce pe dușmanii sei cei mai carajoși și mai ghibaci pentru a deveni el singur curajos și ghibaciu. Câte odată e de ajuns pentru acest scop de a mânca numai inima dușma-

www.digibuc.ro

nului, curajul seu fiind presupus că stă în inimă. Când selbaticul voește să ucidă sufletul unui mort, care îl năcăjește noaptea și pe care-l recunoaște, atunci el desgroapă trupul acestuia zioa și îl arde ; seu êi scoate numai inima și i-o tae, i-o impunge, i-o frige, până când nu mai remâne nimica dintr'ênsa. Cu chipul acesta el crede că a omorit și sufletul mortului care e presupus că zioa stă ascuns in inima acestuia. Se înțelege că el, avênd credința adâncă că sufletul a perit, nu-l mai vede nici aieve nici in vis. Dacă însă se întâmplă să mai vadă mortul in vis, atunci el crede că acesta a avut mai multe suflete, din care tot i-a mai remas unul sau doue ; deaceea el caută, prin diferite vrăji, să afle unde e culcușul lor pentru a le omori și pe acele.

Ca remășițuri din aceste credințe la țeranii noștri putem cita superstițiunile privitoare la strigoi și la modul de a-i ucide.

3. *Jertfele.* Omul primitiv nu poate presupune că sufletele au altfel de trebuințe și de plăceri decât acele pe care le au și oamenii in viață. Deaceea, pentru a împăca și îmblânzi sufletele, el le duce ce are mai bun de mâncare și de beut acolo unde ele se află obicinuit ziua, adică pe la mormintele trupurilor din care au eșit. Este adevărat că bucatele și bêuturile duse remân neatinse. dar se crede că sufletele mânâncă și beau numai partea spirituală a acestor ofrande, adică sufletul lor, lăsând trupul pentru cei vii. Ca re-

www.digibuc.ro

măşiţă din aceste obiceiuri putem cita praznicele ce se dau de creştini pentru sufletele morţilor.—Findcă sufletele sunt nenumărate şi pretutindeni, deaceea se introduce obiceiul că omul din tot ce mănâncă asvĕrle o bucăţică in aer, şi din tot ce bea varsă mai intăi oleacă pentru sufletele care se află prin prejurul lui. Este cunoscut că acest obiceiu a existat la toate popoarele vechi, şi există şi astăzi la ţĕranii noştri.—Sunt multe popoare barbare la care există credinţa că sufletele se duc in zile anumite pe la casele rudelor lor in viaţa. In acele zile este obiceiŭ să se pregătească bucate bune, care se pun pe masă şi apoi se lasă deschise toate borticelele şi crăpăturile de la uşe şi ferestre pentru ca sufletele dorite să poată intra pentru a şedè la masă.

4. *Fetişii.* Credinţa in fetişi se naşte ceva mai tărziu; deaceea ea caracterizează pe popoare relativ inaintate ca acele care locuesc astăzi in centrul Africei şi al Asiei. Eată cum s'a născut această credinţă:

La inceput, când familia nu există de loc, selbaticul este părăsit de mama sa âncă din copilărie, şi deaici incolo toţi oamenii sunt deopotrivă streini pentru dênsul; aşa fel că el trăeşte in aceeaşi duşmănie cu părinţii şi rudele sale, pe care alminterea nici nu-i cunoaşte, ca şi cu ceilalţi oameni. Toţi oamenii in viaţă fiind duşmanii sĕi, toate sufletele de morţi nu pot fi decĕt rĕutăcioase in privinţa lui. Dar

www.digibuc.ro

cu timpul se stabilesc şi raporturĭ de bună-voĭnţă mai trainice intre oamenĭ: iubirea sexuală in loc de a fi totdeauna momentană, dă naştere la o iubire mai indelungată intre aceleaşi persoane; prietenia devine o legătură mai durabilă intre două sau mai multe persoane, iubirea şi ingrijirea de mamă se prelungeşte până la o vărstă mai inaintată a copiilor; legăturĭ şi simpatiĭ de rudeniĭ incep a se forma. Toţĭ acei care sunt in astfel de legătură cu sĕlbaticul incep a fi consideraţĭ de dênsul ca binevoitorĭ mai mult sau mai puţin statornicĭ ai lui, in opoziţie cu toţi ceilalţĭ oamenĭ care êi sunt totdeauna rĕuvoitorĭ. E natural ca intocmai această distincţiune să inceapă a se face şi intre sufletele morţilor; aceste fiind considerate ca bune sau rĕle, după cum provin de la oameni ce in viaţă au fost bunĭ sau rĕi pentru sĕlbatic. Fiindcă selbatecul poate chema in ajutorul sĕu la nevoe pe acel care in viaţă fiind se afla in legături de bună-voinţă cu dênsul; şi fiindcă până la un punct poate chiar să-i comandeze; deaceea el crede că tot această purtare poate s'o aibă şi cu sufletele binevoitorilor ce au murit.

Omul primitiv recunoscênd in sufletele morţilor o putere din ce in ce mai mare decât a sa, simte că nu mai poate lupta cu succes contra sufletelor duşmane, decât cu ajutorul unuia sau a mai multor suflete binevoitoare. Meşteşugul însă este de a pune mâna pe un suflet binevoitor şi dea-l silĭ să facă slujba, pentru care este căutat.

www.digibuc.ro

Este admis deja că sufletul omului după moarte, mai ales când trupul său a fost distrus, se vîră in trupul unui obiect, cum am zice noi, neorganic. Cu timpul chiar se înrădăcinează credința că mai toate lucrurile din lume sunt hălăduite și insuflețite de suflete omenești. Aceasta fiind admis, acel care dorește să pue mâna pe un suflet bun n'are decât să observe in care obiecte se intrupează obicinuit sufletele de feliul acesta.—In țările calde din centrul Africei sunt mulțime de șerpi care intră fără sfială in bordeele Negrilor și se culcă prin unghere pentru a se recorì. Negrul crede că acești șerpi nu pot fi decât sufletele intrupate ale rudelor sau amicilor morți care vin acum să-l viziteze. De acea el le pregătește culcușurì bune, îi hrănește, vorbește cu dênșii și se inchină lor rugându-i să lupte voinicește contra dușmanilor săi. Acești șerpi sunt fetișì in înțelesul propriu al cuvêntului. In alte țërì sunt aleși ca fetișì liliacii care sboară sara pe sub acoperemêntul bordeelor, și care pentru acest motiv sunt crezuți a fi sufletele intrupate ale rudelor moarte. In regulă generală, animalele alese ca fetișì sunt tocmai acele care, fără a fi vătămătoare, se află, după țëri și după timpurì, in comunicațiunea cea mai strinsă cu omul și locuința lui, precum sunt șerpii, liliacii, boii etc.

Omul primitiv mai crede că sufletul unui mort se duce in tot momentul să vadă obiectele care i-au aparținut in viață, și că el se

www.digibuc.ro

intrupează chiar căte odată in acele obiecte. Cel care voește să provoace cu siguranță intruparea sufletului in unul din aceste obiecte pe care a pus mai dinainte stăpănire, n'are decăt să cheme sufletul *pe nume*, rugăndu-l să vie, și atunci acesta vine ori de unde ar fi pentru a intra in obiectul pregătit. In casul acesta sufletul este *evocat*; eară căndeste chemat in ajutor, atunci se zice că este *invocat*. Insă atăt evocațiunea căt și invocațiunea n'au efect dacă nu conțin numele sufletului, adică numele omului care a avut acest suflet inainte de a murì. Pe baza acestei credințe, fetișistul se ingrijește să aibă in casă sau la dênsul o șuviță de pĕr, o unghie, un osușor sau altă-ceva din trupul unei rude sau unui prieten mort, crezênd că are cu chipul acesta la dispositia sa sufletul aceluia, al căruia obiect a fost păstrat de fetișist. Acest obiect devine astfel pentru fetișist un fetis și un talisman in acelaș timp.—Fiindcă intre lucrurile ce au aparținut mortului chipul sĕu este cel mai de căpetenie; de aceea mai tărziu se naște ideea de a reproduce chipul mortului in peatră, etc., și astfel a silì sufletul acestuia, prin evocațiune sau invocațiune, a se intrupa in bucata de lemn sau de peatră ce-i samănă la chip. După cum vom vedè mai departe, din această credință combinată cu altele s'a născut mai tărziu idolatria.—Figurile morților reproduse in miniatură pe bucățele de lemn sau peatră constituesc asemenea talismane

www.digibuc.ro

portative.—Se ştie că obiceiul de a purta talismane a existat la toate popoarele ; şi că iconiţile şi cruciliţile pe care creştinii le poartă la gât sunt asemenea nişte talismane.

Este de observat că fetişii nu au multă consideraţie la adoratorii lor. Aceştia iau, ca să zic aşa, pe fetişi in slujbă la dênşii ca să le facă treabă : îi infig pe la hotare, dacă sunt de lemn ori de peatră, pentru ca să le păzească ţărinele ; îi ţin in casă pentru a păzì familia de toate rĕlele ; şi aşa mai departe. Fetişii sunt adoraţi, hrăniţi, adăpaţi, cocoliţi, pe cătă vreme fac treabă ; de unde nu, mănâncă bătae, şi la nevoe sunt chiar svĕrliţi ca lucruri netrebnice şi inlocuiţi cu alţi fetişi mai vrednici. Respectul pentru fetişi nu este cu mult mai mare chiar la acel grad de cultură, când fetişismul este aproape transformat in idolatrie propriu zisă. Astfel după relaţiunea unui călător englez, citată de Sir Lubbock, oamenii din popor din China, care de fapt sunt fetişişti, când au de inceput o intreprindere se duc mai intăi de se roagă pentru succes la idolii lor. Dacă insă intreprinderea nu isbuteşte cu toată rugăciunea facută, atunci Chinezul se intoarce mănios la idolul sĕu, care e o statuetă mică de lemn, şi pe când ii dă cât poate cu pumnul, ii vorbeşte in feliul acesta : «Hei căne de spirit ce eşti ! Noi iţi «dăm locuinţă intr'un templu minunat, te po«leim frumos cu aur, te hrănim, te tămàem ; «şi cu toată ingrijirea noastră tu eşti aşa de

www.digibuc.ro

«ingrat incăt ne refuzi ceea ce-ţi cerem.» Atunci el leagă idolul de gât cu o frănghie, il smunceşte jos de pe locul unde stă, il tărie dealungul uliţelor prin glod şi mocirle pentru ca să-şi intoarcă cheltueala ce au făcut cu tămăea şi cu alte parfumuri ce-a stricat cu dênsul. Dacă după aceasta se intămplă ca să reuşească intreprinderea pentru care in zadar făcuse rugăciuni la inceput, atunci el spală idolul cu ingrijire, il duce ear la templu cu mare ceremonie şi il aşază la locul lui; după aceea cade in genunchi inaintea lui scuzăndu-se in feliul acesta: ‹In adevĕr eu m'am ‹grăbit prea mult, după cum şi tu ai intărziat ‹cam prea mult in acordarea favorurilor tale. ‹Pentru ce m'ai făcut să-ţi trag bataea pe «care ai măncat-o? Dar ceea ce-a fost s'a tre‹cut; de aceea să nu mai găndim la asta. «Dacă tu vei uita ceea ce ţi-am făcut, să ştii «că te poleïesc din nou.

5. *Exorcismul.* Acel care e in delir, sau intr'un acces de nebunie sau de epilepsie e considerat că are in trupul seu unul sau mai multe suflete de morţi care au intrat peste sufletul propriu al lui, sau chiar după ce au dat afară pe acesta. Pentru a alunga aceste suflete rĕutăcioase, mai mulţi sĕlbateci armaţi cu ciomege, cu topoare, cu frănghii, cu tăciuni aprinşi, se adună imprejurul bolnavului şi poruncesc sufletelor să easă din trupul acestuia amenințăndu-le prin vociferări şi răstiri că la cas contrar au să le bată, să le lege, să le

www.digibuc.ro

tae, să le frigă, să le mănânce etc. până când sufletele se sparie și fug. Dacă însă ele nu fug degrabă, bolnavul este cu tot dinadinsul bătut și chinuit, pentru ca cu chipul acesta să sufere și sufletele rĕutăciose dintr'ênsul. Celelalte boale fiind asemenea atribuite sufletelor rĕutăcioase care pun stăpânire pe o parte sau pe totalitatea trupului bolnavului, sunt tămăduite cu mijloace analoage celor de mai sus. Chiar adevĕratele medicamente ce se intrebuințează odată cu amenințările de mai sus nu sunt privite decât ca niște specifice sau spărietori proprii a alunga sufletele rele. Amenințări asemănătoare celor care tămăduesc boalele sunt intrebuintațe pentru a curăți de sufletele rele casele, bucatele, bĕuturile, etc. Cuvintele amenințătoare și procedările intrebuințate pentru a alunga sufletele rele constituesc aceea ce se numește un *exorcism* sau un *descantec*. Mai târziu exorcismurile sun practicate de descântători de meserie care cunosc anume formele de amenințări și procedări pentru alungarea fie-cărui fel de suflete rele. —Credințele privitoare la exorcisme au existat la toate popoarele și s'au continuat până la popoarele Europei de astăzi. In adevĕr se știe că astăzi chiar preoții crestini exorcizează pe bolnavi prin cetirea de molitfe și prin alte formalități. La nebuni in special li se citesc molitfele Sfântului Vasile care nu sunt altăceva decât un șir de amenințări la adresa dracului care se află in trupul bolnavului, prin

www.digibuc.ro

care i se spune că de nu va eși curênd are să fie bătut cu toate grozăviile înșirate in molitfă. Se știe asemenea că preoții creștinĭ exorcizează apa, sarea, mâncarea, casele nouă sau acele care au fost pustii, bisericile din nou zidite, fântânele spurcate, etc., prin *binecuvêntări* proprii a curăți toate aceste lucruri de dracĭ sau de influențe drăcești și a introduce in locul lor spiritul dumnezeesc. Ca remășițurĭ din credințele vechĭ mai putem eară și cita la noi descântecele practicate de babele de la țară. Toate descântecele nu sunt decât formele de exorcism conținênd amenințărĭ la adresa boalelor, aceste fiind niște eazme sau duhuri necurate, Așa, de exemplu, pentru a alunga durerea de cap, baba poruncește boalei să fugă degrabă in pustiĭ de unde a venit, că de nu, are să vie ursul cu gura să o apuce. in labe s'o rupă, și așa mai departe.

6. *Farmecele și vrăjile.* Omul primitiv crede că sufletul unui om se află, sau poate să fie silit prin evocațiune ori învocațiune a se afla, in toate lucrurile care au aparținut acelui om. Aceasta se aplică și la morți și la vii. Am vĕzut cum sufletul unui om mort poate fi silit să stee cu acela care păstrează o șuviță de pĕr sau un ciolanaș de-a mortului. Tot in feliul acesta se poate face cineva stăpân pe sufletul unui om viu, pentru a-i face rĕu, sau pentru a-i impune cutare sau cutare sentiment. Eată cum se procede la aceasta pintre sĕlbatecĭ și

www.digibuc.ro

barbarĭ. Când cineva voește să-și resbune contra unui dușman in viață, caută de-și procură o șuviță de pĕr, o unghie sau chiar un petec din haina acelui dușman ; după aceea pronunță câteva vorbe anume intocmite prin care chiamă la sine cu amăgeli sufletul dușmanului, ca el să se așeze cu totul in obiectul ce provine de la dĕnsul ; apoi acest obiect este invĕlit in ceară și pus pe cărbuni aprinși. Pe când totul arde și sfărie pe cărbunĭ, operatorul zice cam in feliul acesta: precum ceara aceasta se topește așa să se topească viața ta, dușmane ; precum «acest obiect al tĕu se preface in cenușă așa să te prefaci tu in pulbere.» Și in adever, dacă dușmanul in chestiune aude din unii și alții că a fost vrăjit, el e cuprins de o frică așa de grozavă, incât peste doue, trei zile moare numai decât. Morțile de feliul acesta sunt foarte frequente pintre sĕlbatecĭ și barbarĭ. Ba pe une locurĭ ajung chiar la credința că totdeauna, când un om se bolnăvește sau moare, a trebuit să fie vrăjit de cineva.— Lucrul esențial in fie care vrajă este *evocațiunea*, adică chemarea pe nume a dușmanului insoțită de câte-va cuvinte ademenitoare, pentru a face ca sufletul acestuia să vie ori de unde ar fi și să se așeze in obiectul ce i-a aparținut. Când cine-va nu știe numele dușmanului, nu poate să-l vrăjească ; fiindcă evocațiunea fără nume nu are efect. De aceea sĕlbatecii in genere țin secrete adevĕratele lor nume, pentru ca să nu le afle dușmanii lor, dându-și in

www.digibuc.ro

lume nume falșe, sau niște porecle.—Pintre popoarele sălbatece și barbare se formează cu timpul oameni de meserie numiți vrăjitori sau fărmăcătorĭ, care cunosc proceduri sigure și formule de evocațiune care nu dau greș pentru tot feliul de isprăvĭ vrăjitorești. Vrăjitorul căteodată își procură un ciolanaș de la un om mort care a fost vestit de reutăcios. Cu chipul acesta el se face stăpân pe un suflet rĕutăcios pe care îl poate trimite in toate părțile să facă toate rĕutățile ce i se poruncesc. Vrăjitorul poate să se servească și de un suflet de ocasie pe care il scoate numai când are nevoe dintr'un liliac, dintr'un șerpe, sau alte lucruri hălăduite de suflete de morți. Cu ajutorul sufletului ce are in slujbă și cu ajutorul formulelor de exorcism și de evocațiune, vrăjitorul poate face fel de fel de minuni: el poate să inchege apa, să oprească ploaea, să prefacă pe oameni in dobitoace, să facă cuiva de dragoste sau de urît, să facă pe oameni să alerge calare pe prăjină acolo unde sunt chemați, sau să-i facă să se arunce in marea, orĭ intr'o fântână, etc.—Se știe că toate aceste credințe și meșteșugurĭ subsistă încă, cu oarecare variațiunĭ, la țeranii popoarelor civilisate de astăzĭ.

Ca remășiță din vechile credințe, după care cine-va se poate face stăpân pe sufletul unui om viu, putem cita la țĕranii noștri credința că, dacă cine-va mĕsoară umbra unui om cu o trestie pe care o pune intr'un zid ce se clă-

www.digibuc.ro

deşte, atunci acel om moare, fiindcă umbra, lui adică sufletul lui, va trebuì să se despartă de trup spre a se preface in stafie, adică in sufletul insărcinat cu paza şi conservarea clădiriĭ in a căruia zid a fost pusă trestia. Omul căruia s'a luat umbra moare indeobşte căte-va zile după ce a luat cunoştinţă de operaţiunea făcută.

7. *Inspiraţiunea.* Sufletele bune pot să intre in trupul unui om pentru a-i face bine, intocmai precum sufletele rele pot să intre pentru a-i face rĕu. Indiviziĭ care, fără a face rĕu niměruia, au o cunoştinţă sau o purtare extraordinară, precum sunt nebuniĭ şi vizionariĭ, sant consideraţĭ ca posedaţi sau inspiraţĭ de suflete bune. Mai tărziu se atribue inspiraţilor o putere din ce in ce mai mare, cu căt şi sufletele morţilor, intre care se cuprind şi acele ce inspiră, sunt considerate mai puternice; de oare-ce inspiratul nu este decăt intermediarul, organul, prin care vorbeşte şi lucrează sufletul inspirator. Cu chipul acesta inspiraţiĭ pot să prorocească, să vadă ceea ce se petrece la o mare distanţă, să vorbească cu sufletele cele mai puternice, să conceapă şi să facă lucruri de geniu; cu un cuvênt, ei pot să ştie şi să facă lucruri care nu sunt in putinţa celorlalţi muritori. Din aceste credinţe s'au născut mai tărziu toate acele privitoare la oraculĭ, la oameniĭ inteligenţĭ inspiraţi de geniurĭ sau de muze, etc.—Acel care e favorisat de un suflet bun poate să fie inspirat de dênsul chiar fără

www.digibuc.ro

voie; dar inspirațiunea se poate asemenea provoca in mod artificial. Cel care voește să fie inspirat își curăță mai intăi trupul prin diferite mijloace și mai cu samă prin post, pentru ca sufletul chemat să intre cu plăcere intr'un trup curat; pe urmă, el *invoaca* sufletul, chemăndu-l *pe nume* și rugăndu-l să-l inspire. Se știe că postul prelungit (abținerea complectă de a mănca) provoacă extazuri și halucinații. De aceea el a fost intrebuințat ca mijloc sigur pentru a provoca inspirațiunea sibilelor din antichitate, a cuvioșilor brahmani, budiști, mahometani sau creștini, și a tuturor vĕzĕtorilor și spuitorilor de lucruri de pe ceea lume care au fost de la inceputul omenirii pănă acuma. Acel care este deja inspirat sau care crede că are la dispositia sa un suflet bun, poate să introducă o parte sau totalitatea acestui suflet intr'un alt individ sau intr'un obiect oare-care, suflând asupra acestuia de căte-va ori in șir, suflarea fiind considerată că este însuș sufletul, sau macar conducĕtorul cel mai sigur al sufletului. Această credință a făcut ca suflarea să fie admisă ca o formalitate trebuincioasă la facerea exorcismelor și bine-cuvêntărilor sau sfințirilor practicate in toate religiunile, la facerea botezului creștinilor, asupra cărora preotul suflă sfăntul duh după ce le-a curățit trupul cu apă, etc.

In rezumat perioda fetișismului este caracterizată prin credința că lumea este locuită de *nenumĕrate suflete aproape tot una de puternice*, care

www.digibuc.ro

insufleţesc toate corpurile şi care sunt causa a tot ce se intămplă şi ce se face. Aceste suflete, abstracţiune făcĕnd de acele ale oamenilor in viaţă, sunt, pe la sfîrşitul acestei periode, considerate ca provenind de la oameni deja morţi; ele sunt muritoare, trăesc in aceeaşi lume cu oamenii in viaţă, şi sunt concurenţii şi duşmanii acestora. Omul in viaţă luptă prin diferite mijloace pentru existenţa sa contra sufletelor; şi această luptă, sub toate formele sale, constitue cultul religios in intăia sa fază. Nu este, deci, in această periodă nici nemurirea sufletului, nici raiŭ, nici iad, nici Dumnezeu in înţelesul religiunilor ulterioare.

SECŢIUNEA II.

Perioda idolatriei.

In intăia periodă a ideilor metafisice sufletele morţilor sunt toate independente şi de putere aproape egală, pentrucă şi oamenii la inceput, nefiind constituiţi in societate cu graduri ierarchice, sunt toţi independenţi şi aproape egali in puterea de a se inriuri unul pe altul. Dar această situaţiune se schimbă cu căt se desvĕleşte in om instinctul sociabilităţii care nu e decăt o modalitate a instictului de conservare.

Desele lupte intre triburi silesc pe aceste ca să- şi aleagă capi care să-i conducă la luptă. Insă o bună conducere din partea capilor cere numai decăt o spunere complectă din

www.digibuc.ro

partea trupelor de luptători. Această trebuință simțită din ce in ce mai mult, și frequența cea mare a luptelor primitive, deprinde pe luptători la o spunere din ce în ce mai complectă cătră capii lor, și totodată necesitează permanența acestora. Capul unui trib mic devine apoi prin cucerire capul a mai multor triburi care dau naștere unui singur popor, in care indivizii din tribul biruitor sunt stăpâni și cei din triburile biruite robi. Capul unui popor mic devine, la rândul sĕu, prin cucerire, capul, mai multor popoare mici care constituesc un singur popor mare compus mai adese din atâte caste sau măcar clase ierachice de indivzi câte popoare constituente sunt. Cu chipul acesta ajungem treptat până la constituirea de regaturĭ puternice, in care poporul a ajuns prin educațiunea resboinică din trecut până la supunerea cea mai complectă cătră rege. Se înțelege că trecerea de la triburile primitive până la aceste regaturĭ s'a făcut pe nesimțite in curgerea a mai multor miĭ de ani, și că tot așa de pe nesimțite au crescut și deosebirile de grad ierarchic intre indivizĭ. Se înțelege asemine că concepțiunea despre spirite, despre distincțiunea și erarchia lor, s'a modificat treptat și paralel cu concepțiunea despre oamenĭ in tot timpul acestei transițiunĭ. Dar fără a mai insista asupra acestor modificărĭ treptate pe care ușor și le poate inchipuĭ cineva, să venim de-a dreptul la epoca constituirĭĭ celor intâi regaturĭ marĭ.

www.digibuc.ro

Un mare erou, care prin cucerire unește sub stăpânirea sa milioane de oameni, de care poate dispune după capriciul său, este considerat a fi singur mai tare decât toți aceștia la un loc, sau prin puterea extraordinară a mușchilor săi, sau prin ajutorul ce-i dau spiritele nevăzute, asupra cărora el are o putere misterioasă. Când eroul moare, sufletul său este prin analogie nu numai mai puternic decât toate sufletele la un loc ale supușilor săi morți, dar încă le are și pe aceste la ordinele sale. Acest suflet este ceea ce se numește un *zeu*, și temerea ce inspiră este în raport cu puterea ce i se atribue.

Fiind că pe la epoca aceasta legăturile de familie sunt ajunse la un grad relativ mare de desvoltare, fiul eroului este considerat că are în cât-va la dispositiunea sa puterea nevăzută a părintelui său mort, de către care nu incetează de a fi iubit și protejat. Astfel fiind, fiul eroului devine rege în locul părintelui seu, nu în puterea dreptului de moștenire care nu exista încă la această epocă, dar pentrucă din toți indivizii poporului el dispune de cea mai mare putere văzută sau nevăzută și inspiră cea mai mare frică; de acea el este în timpul vieții temut și adorat aproape ca și sufletul părintelui său, și apoi după moarte este și el pe deplin zeificat. Cu chipul acesta zeii se succedează din tată în fiu, fiind unul după altul zeificați și inspirând din ce în ce mai multă temere. Este de observat că temerea

www.digibuc.ro

de regi. care la inceput este cauza zeificării lor, este mai pe urmă la rândul său mărită prin credința că regii sunt fii de zei. Când un popor se amestică cu un altul in urma unei cuceriri sau a unei simple migrațiuni, el nu părăsește zeii sei proprii, ci pe lângă aceștia mai adaoge și pe acei ai poporului celuilalt; căci, chiar dacă resultatul unui resboiu dovedește că zeii unui popor sunt poate mai slabi decât ai celuilalt popor, aceasta nu impedecă ca ei să fie mult mai tari decât oamenii in viață, și prin urmare foarte temuți de aceștia. Mulțimea regilor zeificați de un singur popor, și imprumutul de zei ce-și fac popoarele ce se intâlnesc, fac, pe deoparte, ca zeii să se numere cu sutele și cu miile la acelaș popor, și pe de altă parte că aceiași zei să fie câte-odată admiși de toate popoarele ce vin in contact. Pe lângă regi care devin zei de intâiul rang, toți oamenii insemnați precum generalii, preoții, legislatorii, vrăjitorii vestiți, capătă după moarte un rang insemnat in lumea nevezută și devin astfel semi-zei.

Încă din perioda fetișismului este admis că sufletele morților se intrupează obicinuit in ființele și lucrurile lumii vězute. Zeii și semizeii nu fac escepție la regulă; insă ei se intrupează in lucruri potrivite cu rangul și puterea lor. Așa părintele regelui domnitor, sau câte-odată eroul care a fundat dinstia domnitoare, este intrupat in soare; de aceea regele actual este considerat a fi fiul soarelui; și pre-

www.digibuc.ro

cum soarele domneşte prin inriurirea sa asupra atmosferei şi a suprafeţei pământului, tot astfel zeul respectiv domneşte asupra tuturor spiritelor ce se află în atmosferă şi deasupra pământului. Un alt zeu este intrupat in ocean şi are la ordinele sale toate sufletele ce locuesc sau rătăcesc prin ocean; un altul insufleţeşte o pădure sau un munte şi porunceşte la toate sufletele ordinare intrupate in lucrurile ce se află in pădure sau in munte; şi aşa mai departe. Cu chipul acesta stăpănirea lumii este impărţită intre nenumăraţi zei şi semi-zei de diferite graduri de putere şi mai mult sau mai puţin independenţi.

Credinţele proprii acestei periode sunt adaose la acele ale periodei fetişismului care sunt conservate încă in intregime; atât numai că temerea şi atenţiunea omului sunt acum indreptate mai cu samă din partea zeilor şi a semi-zeilor; fiindcă aceştia sunt acuma cea mai inaltă cauză a lucrurilor. Lupta omului contra acestora se face, afară de câteva modificări şi perfecţionări potrivite cu noua situaţiune, prin aceleaşi mijloace ca şi lupta contra sufletelor ordinare de morţi.

In timpul constituirii celor intăi popoare barbare este obiceiu că individul ce moare se ingroapă in casa in care o trăit. Tot astfel se urmează şi cu regii. Fiind insă că sufletul mortului vizitează foarte des casa in care a trăit trupul şi mai cu samă mormêntul in care

www.digibuc.ro

zace cadavrul; de aceea și sufletul regelui este presupus că vine des prin foasta sa locuință în care i se află și mormêntul. Pentru a-l face și mai mult să vie când este chemat, se pune pe mormênt chipul regelui făcut de peatră sau lemn, în care sufletul se întrupează când este invocat. Acest chip este ceea ce se numește un idol. Barbarii care au nevoe să se roage sau să aducă jertfe sufletului regal vin în pelerinagiŭ la locuința acestuia unde ei sunt siguri să-l găsească. Cu chipul acesta casa în care a trăit și a murit regele devine templu, mormêntul lui devine altar, dignitarii sau servitorii lui favoriți devin îngrijitorii și preoții templului; eară repețirea pentru aducere aminte a ceremoniei funebre a regelui dă naștere la ceremonia religioasă obicinuită ce se oficiază în templu. Toate aceste se fac pentru toți morții zeificați, și astfel templurile ajung a se numĕra cu sutele și miile ca și zeii și semi-zeii pentru care sunt făcute.

Preoții sunt cei intăi vrăjitori, fărmĕcători și descântători ai poporului, pentru că ei, prin intimitatea lor cu zeii, cunosc mai bine decât ori cine dorința și voința acestora, și știu prin ce mijloace se poate căpĕta favoarea lor. Funcțiunea principală a preoților consistă în a îngriji ca idolii să aibă totdeauna de mâncat, de beut, și toate cele trebuincioase vieții trupești cu îmbelșugare; de aceea ei spun credincioșilor ce să aducă și cât să aducă la templu pentru a împăca mânia zeilor. Fiindcă la

www.digibuc.ro

inceput ospĕţul favorit şi de rigoare al vitejilor este făcut din carnea duşmanilor lor învinşi; de aceea şi zeilor, care sunt vitejii vitejilor, li se jertfesc oameni din care preoţii pregătesc ospeţul cel mai favorit al zeilor. Se zice că pe când s'a descoperit America preoţii templelor din Mecsico sacrificau pentru acest scop până la 20,000 de oameni pe an. Fiindcă zeii sunt presupuşi că au aceleaşi plăceri ca şi oamenii, de aceea, când incetează cu totul antropofagia, nu se mai sacrifică zeilor decât viţei, miei, porumbi, etc... Atât oamenii cât şi animalele aduse spre sacrificiu sunt injunghiate şi fripte de preoţi pe altar. Este adeverat că fripturile aceste tot preoţii le mănâncă; insă ei pretind că mănâncă numai partea materială a fripturilor care a remas de la masa idolului, după ce acesta a mâncat partea spirituală a lor, adică sufletele fiinţelor sacrificate. Tot astfel se folosesc preoţii de partea materială a băuturilor şi a banilor aduşi idolului ca ofrande. Fiindcă zeii sunt presupuşi că au şi trebuinţi sexuale, de aceea se sacrifica lor la temple virginitatea fetelor celor mai frumoase. Se inţelege că zeii se mulţămesc numai cu partea spirituală a lucrului, lăsând partea materială pe sama preoţilor. Când mai tărziu preoţii incetează in religiunile ulterioare de a inlocui pe zei in partea materială a tuturor lucrurilor, ofrandele de valoare aduse zeilor servesc in parte şi pentru intreţinerea saracilor; eară fecioarele sacrificate pentru

www.digibuc.ro

plăcerile sexuale ale zeilor devin simplu vestale sau călugărițe. Din aceste fecioare se nasc obicinuit in periodele următoare fiii de zeu.

D. H. Spencer precum și alți învețați susțin că credința in zei și cultul lor sunt născute din cultul strămoșilor. Aceasta nu este adevărat decăt in parte. Se știe că inainte de constituirea regaturilor fie care trib recunoaște in genere un strămoș comun, din cauză că mai fie care trib este compus din scoboritorii unui singur om. Dacă la moartea acestui strămoș s'a crezut că sufletul seu s'a intrupat de exemplu intr'un urs, se transmite la scoboritori credința că ei se trag dintr'un om-urs, și chiar se crede mai tărziu că ei sunt creați de un urs-animal. Sunt și astăzi chiar multe triburi sălbatece care cred că strămoșul lor este un urs, sau un lup sau alt animal; și indivizii aceluiaș trib, mai cu samă dacă nu sunt antropofagi, se feresc in genere de a mănca carne din animalul respectiv, de teamă ca să nu mănănce din strămoșul lor; dar aici se mărgineste tot respectul pentru acesta. Strămoșul este in adevăr recunoscut ca creator; dar fiindcă la inceput nu exista drept de proprietate, și fiindcă stăpănirea asupra unui lucru nu este al acelui ce l'a făcut, ci al celui mai tare; de aceea stăpănirea asupra tribului o are in viață și după moarte eroul devenit rege, chiar căud este recunoscut că acest erou se scoboară din acelaș strămoș comun. O probă indirectă despre aceasta o avem in fabula

www.digibuc.ro

zeilor la Greci și Romani. Jupiter este zeul suprem care impărțește stăpânirea lumii cu frații săi, Neptun și Pluton, dând oare-care putere asupra lumii și fiilor săi. Acești zei punênd stăpânire pe lume prin puterea lor sunt singuri temuți și adorați de oameni, in timp ce Uranus, care e strămoșul tuturor zeilor, nu se bucură de nici un cult din partea oamenilor, fiindcă nu are nici o putere asupra lumii, deși este creatorul ei. Este de observat asemine că mai târziu, când monoteiștii atribuise unui singur Dumnezeu și creațiunea și stăpânirea lumii, acel Dumnezeu este o transformațiune a celui mai puternic din zeii politeiștilor, precum ar fi Jupiter.

Adevăratul cult al strămoșilor nu există decât atunci când legăturile de familie sunt foarte strînse ; și aceasta nu se intâmplă decât când regatele sunt formate ; fiindcă coheziunea familiei merge la inceput paralel cu coheziunea statului. La inceput deși părintele poate să dispue cu dreptul forței de copii săi mici; insă nu mai poate avè nici o stăpânire asupra lor, indată ce aceștia au căpătat cu versta puterea trebuincioasă pentru a se apăra chiar contra părintelui lor ; afară de aceasta chiar stăpânirea asupra copiilor mici poate fi disputată de un altul mai tare decât părintele acestora. Mai târziu insă, când societatea este solid constituită și când se naște ideea dreptului de proprietate, părintele capătă asupra copiilor săi un drept absolut, care durează cât și viața

www.digibuc.ro

acestora și care este garantat de societate, adică de moravurile formate prin ideea dreptului de proprietate și mai tărziu de legĭ. Fiul, deprinzêndu-se a vedè totdeauna in părintele sĕu nu numai un protector binevoitor, dar și un stăpân absolut, care poate ori când să-l nimicească, are o temere adâncă de dênsul, care nu incetează cu moartea acestuia, de vreme ce sufletul omului continuă după moarte relațiunile sale cu cei viĭ. Această credință a dat naștere la cultul zeilor de casă care era in floare la Grecĭ și la Romanĭ. Insă această credință, după toate probabilitățile, e formată in urma credinței in zeiĭ superiorĭ care au apărut odată cu cei intăi eroi inaintea constituiriĭ familiei.

In rezumat, perioda idolatriei este caracterizată prin credința că sufletele morților se deosebesc prin putere și rang ierarchic intocmai ca și oameniĭ in viață care sunt deja constituițĭ in societățĭ vaste și organizate. Sufletele cele mai puternice sunt zei, și numĕrul acestora merge crescênd ca și numĕrul oamenilor mari ce mor. Insă aceste suflete continuă încă de a fi muritoare ca și sufletele ordinare.

www.digibuc.ro

SECȚIUNEA III.

Perioda Politeismului.

Templurile sunt la inceput casele in care au locuit și s'au inmormêntat regii și in care locuesc sufletele lor zeificate. Cu progresul architecturei casele regale și prin urmare templurile devin din ce in ce mai solide și mai trainice. Insă, când omul incepe a observa că acelaș idol continuă a face minuni prin preoții sei in acelaș templu in timpul mai multor generații, fără ca templul să dee semne de ruină și idolul semne de slăbiciune, atunci el incepe a crede că zeul respectiv trebue să fie nemuritor. Nemurirea atribuită mai intăi zeilor mai puternici, adică regilor zeificați, este acordată treptat zeilor de toate gradele. Zeii superiori deveniți nemuritori nu se mai schimbă, și numĕrul lor nu mai crește; căci, stăpânirea lumei intregi fiind impărțită intre dênșii și ei existând totdeauna, ori ce nou venit nu ar mai găsi ce să stăpânească. Pentru rațiuni analoage zeii inferiori care ocupă toate funcțiunile din impărățiile zeilor superiori nu se mai schimbă nici ei, indată ce devin nemuritori. Din acest moment nici regii, nici alți oameni mari nu mai devin zei propriu zișu.

De aici in colo regii incep a fi favoriții și representanții zeilor pe pământ. La inceput regele, scoborindu-se in adevĕr dintr'un rege zeificat, se considera a fi scoboritorul unui

www.digibuc.ro

zeu care odată a luat trup de om pentru a învăța pe oameni diferite arte și a fonda un regat puternic pe care apoi, după întoarcerea sa la cer, l'a lăsat moștenire copiilor ce a făcut pe pământ cu o frumoasă muritoare. Câteodată regele este fructul amorului dintre mama sa și un zeu atras numai pentru un moment de grațiile acestia. Indeobște fiii pământești ai zeilor sunt gratificați cu nemurirea. Insfirșit, ori-care ar fi originea regelui, el este favoritul zeilor de la care a primit regatul in deplină proprietate, și el este representantul și organul prin care zeii vorbesc poporului. Regele este de fapt cel intâi preot al zeilor cu care stă chiar la convorbire câteva ciasuri ale zilei. Pentru înțelegerea limbei zeilor, cu care stă la sfat și de la care se inspiră, regele se ajută de interpreți, adică de preoții propriu ziși ai zeilor. Preoții fiind deci formulatorii dorinței zeilor și ai voinței regelui, impărțesc de fapt cu acesta puterea regală, dacă regele insuși nu este preot ; și astfel guvernul regatului este in ori-ce caz teocratic pur. Toate legile fiind făcute de regi și preoți sunt considerate a fi expresiunea voinței zeilor. Așa dar autoritatea guvernanților și legile lor sunt sancționate prin mănia zeilor care e gata să cadă asupra neascultătorilor.

Oamenii care au ranguri mari sociale nu mai sunt in genere zeificați, dar totuși ei sunt considerați a fi din o rasă de ființi care se apropie mai mult de zei decât de oamenii or-

www.digibuc.ro

dinari; deacea ei nu se confunda cu aceştia nici chiar după moarte. Pentru a da statisfacţiune acestei idei se crede că viaţa socială de pe pământ se continuă intocmai dincolo de mormânt; aşa că cine e rege aici remâne rege şi dincolo de mormânt, cine e sclav remâne sclav, şi aşa mai departe. Fiind însă că locul pe care se află omul in viaţă este ocupat de acesta, şi nu mai poate cuprinde nenumeratele regaturi de morţi care se inmulţesc la fie-care generaţiune ce moare, deaceea se crede că este o altă regiune foarte frumoasă şi intinsă, unde numai sufletele morţilor se pot duce pentru a continua viaţa de pe pământ. Acea regiune se crede la inceput a fi o continuare a feţei pământului in partea despre răsărit, din cauză că popoarele păstrează o amintire vagă despre regiuni deosebite dinspre răsărit, pe care le-au părăsit prin emigraţiune, toate migraţiunile făcându-se indeobşte de la răsărit la apus. Regiunea in care locuesc morţii nu se deosebeşte la inceput de acea in care trăesc cei vii decât prin aceea că acolo se află cu mai multă imbelşugare toate cele trebuincioase vieţii, precum vânat, fructe, etc. Credinţa in continuarea vieţii pe cealaltă lume este atât de puternică la barbari, incât abia se poate compara cu credinţa respectivă a creştinilor de astăzi. Astfel in Japonia şi India, zice sir Lubbock, se fac in toate zilele imprumuturi de bani, cu condiţie ca să se plătească pe cea lume. Tribunalele

www.digibuc.ro

engleze din India au constatat un fapt foarte curios: o femee bătrână, fiind pradată de cinci franci de către un individ care indată după aceea a murit, a rugat pe fiul seu ca să o ucidă cu un topor, pentru ca să se poată duce degrabă pe ceea lume, să prindă hoţul inainte de a se ascunde şi să-l dee pe mâna judecătorilor deacolo. In regatul Dahomei din Africa, zice acelaş autor regele chiamă din când in când câte un sol căruia ei dă poruncă să se ducă pe ceea lume să spună regelui care a murit cutare noutate de pe lumea aceasta; şi după aceea omoară solul pentru ca sufletul seu să poată pleca unde e trimis. Când regele din Dahomei moare, numeroasele sale femei, prietenii, slugile sale se grămădesc care de care să fie mai intâi ingropat de viu alături cu regele pentru a-l servi cel intâi şi ai căpăta favorul pe ceea lume.—Cu toate aceste sufletele nu au încă pe aceea lume viaţă veşnică. Încă din periodele anterioare se admite că, afară de oare-care escepţiuni, sufletul unui individ trăeşte după moarte atâta timp cât există cadavrul seu, sau macar o parte din acest cadavru; şi că acest suflet poate fi ucis chiar de la inceput prin arderea sau mâncarea cadavrului. Se pare că această credinţă a determinat pe Egipteni ca să momifice cadavrele oamenilor şi să le pue la loc de siguranţă, pentru ca aceste să existe indefinit, şi tot atât să trăească şi sufletele respective pe ceea lume. Egiptenii au momificat asemine

www.digibuc.ro

cadavre de animale, intre care se află mai cu samă şerpĭ şi crocodilĭ. E probabil că Egiptenĭĭ au momifiicat pe acele animale care in viată erau presupuse că sunt intruparea unor suflete de oamenĭ morţĭ, a căror cadavre nu fuseseră ingropate şi se perduseră. Tot acestor credinţe cred că se datoreşte şi ingrijirea cea mare cu care s'au conservat la toate popoarele vechĭ, sau cadavrele intregĭ ale oamenilor sau cenuşa lor, aceasta fiind considerată ca esenţa cadavrelor, in morminte solid clădite. Fiindcă cadavrul lăsat in voea lui sau chiar pregătit in ori-ce alt chip se descompune şi dispare curînd, deaceea toate popoarele politeiste adoptează pentru asigurarea vieţiĭ sufletelor sau sistemul egiptean de a momifica cadavrele, sau acela de a le arde şi a conserva cenuşa lor. Insă conservarea indefinită a cadavrelor ajunge a face să se creadă că sufletele tuturor morţilor sunt nemuritoare, după cum existenţa indefinită a templelor şi a idolilor ajunsese mai inainte a suggera credinţa in nemurirea zeilor.

Sufletele morţilor locuind acum in ceea lume nu se mai arată pe pămênt decăt in cazurĭ cu totul escepţionale. Insă, in peşterĭ, in ruine, in prăpăstiĭ, in hulboane, etc. se află încă in permanenţă duhurĭ, care nu lasă ocasia de a spăria pe oamenĭ şi de a le face rĕu. Aceste duhurĭ trebue să fie şi ele nemuritoare, de oare-ce se află totdeauna la postul lor. Pentru a concilia presenţa permanentă pe pă-

www.digibuc.ro

mênt a acestor duhuri cu șederea permanentă a sufletelor morților in ceea lume, se admite că cele d'intâi, care odată fusese considerate ca suflete de morți, sunt de o natură deosebită de a celor din urmă. Cu chipul acesta ajunge a se forma in această periodă trei feluri de ființi spirituale și nemuritoare, zeii, duhurile și sufletele oamenilor. Cât despre visuri, umbre și imagini reflectate a cărora falșă interpretare de altă dată este adevĕrata generatoare a tuturor acestor ființi inchipuite, ele incep acum, după ce și-au implinit rolul, a fi altfel interpretate: umbrele și imaginile reflectate de corpurile lucii incep a fi recunoscute ca simple efecte a luminii; eară visurile incep a fi considerate ca prevestiri simbolice date oamenilor de zei sau de alte spirite; de aceea interpretarea visurilor devine o artă pentru prezicerea viitorului; și prin visurile oamenilor mari se fac chiar câte-odată adeverate revoluțiuni asupra adevărurilor religioase.

Pe la sfirșitul periodei politeismului sfera de cugetare a omului se lărgește foarte mult in urma progresului intelectual al acestuia; ceea ce insemnează că marginile lumii reale cunoscute in intinderea spațiului, timpului și a materiei, sunt impinse foarte departe de către cunoștințele experimentale căștigate de om, și că astfel și marginile lumii inchipuite pot fi impinse și mai departe de puterea lui

www.digibuc.ro

imaginativă; căci, contrar opiniunilor admise, puterea imaginativă nu poate niciodată ajunge cu creaţiunile sale decât, ca să zic aşa, căţi-va paşi mai departe de marginile la care au ajuns cunoştinţele experimentale. Eată acum in ce fel a inriurit lărgirea sferei de cugetare asupra ideilor politeiste.

Fie-care popor avend zeii sĕi, şi toate popoarele fiind la inceput mici şi aproape egale in putere, se crede că zeii tuturor popoarelor îşi impart cam deopotrivă stăpănirea lumii nevĕzute; dar când un popor devine foarte mare şi domină pe celelalte, sau când un popor mare ocupă o intreagă regiune inchisă cu margini naturale care îl impedecă de a cunoaşte prin contact puterea tot atăt de mare a altor popoare, atunci acest popor crede că zeii sei sunt cei mai puternici din toţi, că ei sunt adevĕraţi stăpăni ai lumeĭ intregi, şi că zeii celorlalte popoare nu sunt poate decât nişte subalterni insubordinaţi ai celor d'intăi. Mai tărziu, după ce se admite că aceiaşi zei superiori stăpănesc toată lumea, incepe a se crede că zeii diferiţi ai popoarelor vecine deopotrivă puternice, care vin in contact nu pot fi decât tot acei zei sub nume diferite. Aceasta a provocat paralelismul şi apoi contopirea zeilor de la toate popoarele antice de pe marginea mărei mediterane pe timpul Grecilor şi al Romanilor. Astfel, cu toată deosebirea de origine, s'au unificat Kronos al Grecilor cu Saturnus al Romanilor, Zeus al

www.digibuc.ro

celor d'intăi cu Jupiter al celor din urmă, și așa mai departe. Insă, fiindcă legenda fie-cărui zeu este in realitate biografia denaturată a regelui sau eroului respectiv care a fost zeificat in perioda idolatriei, și fiindcă legendele zeilor de la diferite popoare nu se potrivesc, deaceea prin unificarea zeilor acestor popoare legenda aceluiaș zeu se infățișează cu mai multe variante; sau dacă nu are variante atunci e plină de absurdități, fiindcă este un amalgam inform de mai multe legende contradictorii.

Aceiași zei fiind odată stăpâni pe intreaga lume, puterea lor se mai măreste încă, cu cât lumea cunoscută devine mai mare. Insă cunoștințele geografice progresive lărgesc impărăția zeilor pe pământ, cunoștințele astronomice imping departe astrele, și zeii a căror locuință obicinuită era mai inainte pe vărful unui munte, de unde se putea face numai un pas până la stele, acum se așază in cer tocmai dincolo de stelele cele indepărtate. Pentru ca să poată ei veghia tocmai de acolo asupra intregei lor imperății și a se scobori la nevoe intr'o clipă pe pământ, ei sunt inchipuiți, ca să zic așa, mai aeriani, mai invizibili, mai supranaturali decât inainte. Zeii se intrunesc in timpul de repaos in olimpul lor din cer, dar fiecare din ei avênd stăpânirea unei părți din natură sau conducerea unui fel de fenomene in natură, se duce regulat la postul său. Astfel Apolon face in fie care zi călătoria sa o-

www.digibuc.ro

bicĭnuită cu carul și caiĭ sĕi de foc pentru a lumina și incălzì lumea, Jupiter se ingrijește de ploae pentru fertilitatea pămêntului, etc.

In intăile faze ale politeismului idoliĭ au figura omenească combinată cu acea a vre-unui animal, sau chiar a vre-unui lucru neinsufleţit. Astfel la Egipteni, Osiris are obicĭnuit trupul de om și capul de bou; Hor trupul de om și capul de șoim sau viceversa; Isis trubul și capul de femee purtênd insă pe cap coarne sau un disc representând luna. Cam in felul acesta sunt făcuţĭ toţĭ idoliĭ la Egipteni, la Asirieni, la Fenicieni, ect. Este de observat insă că toţĭ acești idolí pot avè și numai figura de om sau numai acea de animal. Eată cum cred eu că se pot esplica toate aceste: am vĕzut că încă din periodă fetișismului sufletul unui om mort putea fi găsit intr'un animal sau in alt lucru in care se intrupase singur, sau putea fi silit prin evocațiune să se intrupeze in bucata de lemn sau peatră care sămĕnà la chip cu omul mort respectiv. Am vĕzut apoi că in perioda idolatriei sufletul regelui zeificat, deși putea fi adorat in vre-un animal viu in care se intrupase provisor, dar nu putea fi găsit cu siguranță și la ori ce moment decăt in idolul de peatră sau de lemn care il atrăgea cu asemenarea sa. Acest idol insă avea totdeauna figura de om, fiindcă numai astfel putea sămĕna cu regele zeificat care in privința asemănărei cel puţin era considerat a fi tot om. La incepu-

www.digibuc.ro

tul periodei politeismului zeiĭ devenind nemuritorĭ şi de natură cu totul deosebită de a omului, se crede că ei, existând de mai nainte, numai cât s'au scoborit pe pământ, şi atunci au luat provizor figură omenească, intocmai precum au luat după aceea şi figură de animal sau de alt lucru. Toate figurile sub care s'a arĕtat un zeu la oameni fiind deopotrivă provisoriĭ, toate trebue să aibă aceeaşĭ virtute de a-l atrage. De aceea este indiferent dacă idolul reproduce chipul omenesc sau chipul animalic al zeului. Insă pentru ca acesta să fie atras cu indoite puterĭ, idolul este făcut aşa ca să aibă deodată toate figurile sub care zeul s'a arĕtat oamenilor. Cu chipul acesta idoliĭ monstruoşĭ cu figura jumĕtate omenească, jamătate animalică. nu sunt decât expresiunea şi resultatul unei ghibăcii rafinate a omului faţă cu zeiĭ seĭ. Această interpretare este confirmată prin aceea că idolul nu reproduce niciodată figura altui animal sau lucru, decât al aceluia in care zeul, după spunerea legendei sale, s'a intrupat odată. Astfel Osiris, Hor şi Iris pot fi representaţĭ cu figurile zise mai sus, pentrucă, după spusa legendei, cel d'intăi s'a intrupat după ce a murit ca om in bou, cel de al doilea in şoim şi cea de-a treia in vacă şi apoi in lună. Dacă un zeu s'a intrupat succesiv in mai multe fiinţĭ sau lucrurĭ, idolul poate reproduce deodată figurile tuturor acestora. Interpretarea de mai sus mai este confirmată de imprejurarea că acelaş zeu nu

www.digibuc.ro

este totdeauna representat prin aceeași combinație de figuri, ceea ce ar trebui să fie dacă in adevĕr idolul ar representa chipul obicĭnuit al zeului, și nu ar fi numai un instrument perfecționat pentru a atrage pe acesta. Astfel, Hor este representat sau cu figura omenească, sau cu figură de șoim, sau cu trupul de om și capul de șoim, sau cu trupul de șoim și capul de om

In fazele mai inaintate ale politeismului, cănd omul ajunge la oare-care grad de desvoltarea sentimentelor sale estetice și când își face o idee mai inaltă și de natura sa proprie și de aceea a zeilor, el crede că aceștia, deși au avut și au puterea să se imbrace cu ori-ce figură din lume, totuși figura lor obicĭnuită și de predilecțiune nu poate fi decăt acea omenească, ca una ce este cea mai frumoasă. Idolii deci, pentru a atrage pe zei, trebue să reproducă chipul obicĭnuit, adică omenesc al acestora; și cu căt ei vor sămĕna mai mult cu zeii, cu atăt êi vor atrage mai puternic. Această din urmă credință nu a fost din cele care a contribuit mai puțin la inflorirea artelor plastice la Greci și Romani. — Fiindcă fenomenele naturii sunt conduse de zei, aceștia sunt inchipuiți de ordinar in acțiune, fie care avĕnd firește pe lăngă figura de om calităţile și accesoriile acele care îl fac mai propriu pentru conducerea fenomenelor cu care este insărcinat. Astfel, Apolon care luminează, in-

www.digibuc.ro

călzește și inveselește lumea, este frumos, radios și călătorește cu cai și car de foc ; Mars, care inspiră curaj luptătorilor, este el insuși brav, și apoi este inarmat pentru a le putea da ajutor efectiv la trebuință ; Minerva, spre a putea inspira oamenilor înțelepciune, este ea însăși înțeleaptă, serioasă și severă ; Venus are tocmai calitățile pe care trebue să le comunice femeilor pentru a atrage la dênsele pe barbați și a asigura perpetuarea speciei ; și așa mai departe cu toți zeii. Aceste forme particulare atribuite zeilor prin necesitatea bunei conduceri a fenomenelor naturei au servit și ele incătva a modifica pe ici pe colea legendele zeilor, și a le face să conțină și mai multe contraziceri și absurdități decat inainte. Din toate aceste resultă că e falsă opiniunea acelora care cred că zeii anticității clasice erau numai niște personificări a forțelor naturei, și că figurile sub care erau representați erau numai niște figuri alegorice, pe care vulgul le-a luat drept realități. Nu din personificări și alegorii s'au născut zeii antici; ci ei au degenerat treptat de atunci și până in zilele noastre in simple personificări de a forțelor naturale și in alegorii. Ba chiar cred, că alegoriile intrebuințate astăzi, prin aceea chiar că conțin totdeauna figuri omenești, nici nu au altă origine decât credințele politeiste, și că, in lipsa acestora, ele nici nu ar fi fost inventate de om.

Omul a putut desigur, din cele intăi timpuri, să deosebească plăcutul de neplăcut, fericirea

www.digibuc.ro

de nenorocire, binele de rĕu. El a fost asemine din cele intăi timpuri determinat de egoismul curat sau de simpatie şi antipatie a face altuia bine sau rĕu. Dar el n'a simţit decăt foarte tărziu trebuinţa curat morală de a se feri să facă rĕu altuia şi de a-i face numai bine. A trebuit pentru aceasta ca ideea binelui să se unească cu acea a datoriei. Insă această din urmă idee s'a format şi s'a desvoltat la inceput independent de cea d'intăi. Sentimentul datoriei işi trage originea din sentimentul temerii care sileşte pe omul primitiv a face acte de propiţiare pentru a evita mănia şi a căştiga favoarea acelor care pot să-i facă rĕu. Omul primitiv se simte deci indatorit prin frica pedepsei ce-l aşteaptă, a face tot aceea ce face plăcere zeilor, regilor şi in unele cazuri semenilor sei, fără a se ingriji de binele sau rĕul ce ar putea rezulta din aceasta pentru un altul. Căud mai tărziu, in perioda idolatriei şi mai cu samă in a politeismului, puterea zeilor se intinde pretutindene şi aceea a omului nu insemnează mai nimica, toate regulele de purtare in societate sunt considerate a fi espresiunea voinţei zeilor; de oare-ce legile sunt făcute şi moravurile consfinţite de aceia chiar care sunt in comunicare directă cu zeii şi se inspiră de la dênşii. Voinţa zeilor regulamentând purtarea omului sub toate privinţele, morala, in inţelesul cel mai larg al cuvêntului, cu noţiunile de dreptate, de datorie, de responsabilitate, de merit, se confundă

www.digibuc.ro

cu ascultarea de poruncile zeilor; ceea ce insemnează că toate aceste noţiuni n'au fost niciodată inainte deosebite, şi nu sunt încă la această epocă diferenţiate în capul omului. De altă parte, cu cât instinctul de conservare socială se desvăleşte, regulele de purtare, conservând caracterul lor religios, obligă din ce în ce mai mult pe indivizi a-şi face bine unul altuia şi a se ajuta la nevoe. Cu chipul acesta, binele, care n'avea inainte nimica a face cu morala, incepe a fi obiect al datoriei, şi tinde a deveni obiectul exclusiv al acesteia, şi prin urmare şi al moralei. Dar, cu cât binele căştigă teren, ca obiect al moralei, cu atât zeii, de la care emană încă toate regulele de conduită, sunt consideraţi a fi binevoitori şi generoşi; căci ei trebue să fie buni şi iubitori de bine, de oare-ce poruncesc oamenilor să-şi facă bine unul altuia. Cu chipul acesta, pe când zeii sunt consideraţi a fi din ce în ce mai mari şi mai puternici, ei sunt, pe de altă parte, socotiţi din ce în ce mai buni pentru oameni. Zeii mai sunt şi drepţi, de oarece ei resplătesc cu bine faptele bune, adică ascultarea poruncilor lor, şi cu reu faptele rele, adică nesupunerea către dênşii. Fiind însă că această resplătire nu se intêmplă de fapt în totdeauna aici pe pământ, ea se continuă şi se complectează în lumea morţilor. Sfera de cugetare a omului fiind acum foarte lărgită, şi imaginaţia lui trebuind acum să umple şi spaţiurile ce se află sub pământ, s'a

www.digibuc.ro

așezat in aceste spațiuri lumea morților, care este impărțită in două regiuni, una destinată pentru locuința sufletelor celor drepți, și alta pentru cei nedrepți condemnați a fi pedepsiți.

Pe când zeii superiori incep a fi considerați ca buni din cauza legilor umanitare ce se fac in numele lor, duhurile cele mici, care cutrieră lumea noaptea, continuă a fi esențial rĕutăcioase, din cauză că in numele lor nu s'a făcut niciodată ceva bun pentru om in genere. Din contra, pe lângă rĕutățile ce fac din propria lor inițiativă, aceste duhuri se pun la dispoziția tuturor acelor care vor să facă rĕu altora, și mai cu samă la dispoziția vrăjitorilor și fărmecătorilor. Deosebirea spiritelor in bune și rele care in această periodă abia incepe a se forma, crește treptat și ajunge să fie foarte mare și de foarte mare importanță in perioda monoteismului.

Toți oamenii, până și regii, trebuind să asculte de poruncile zeilor, sunt impărțiți in ascultători și neascultători ai acelor porunci, adică in drepți și nedrepți, și apoi sunt trimiși după faptele lor in cămpiile elizeane, cum se zice la Roma, sau in Tartar. Această impărțire este cel intăi pas făcut spre egalitatea oamenilor. Este adevĕrat că la inceput fie-care se duce pe ceea lume cu rangul și puterea ce-a avut pe pămênt; dar și deosebirile de rang și putere scad treptat pe ceea lume, cu cât moralitatea face progres, aceasta tinzênd a devenì caracterul esențial și esclusiv de distincțiune al oamenilor.

www.digibuc.ro

Micşurarea acestor deosebiri precum şi diferenţiarea dreptului de către religiune au fost favorisate la câte-va popoare politeiste prin imprejurări cu totul escepţionale. Dacă Greciĭ şi Romaniĭ, când au perdut din o cauză oare-care vechile lor dinastiĭ regale, ar fi fost cuceriţi de regĭ străinĭ şi puternicĭ, aceştia, ca scoboritorĭ şi favoriţi ai zeilor după credinţele de atunci, ar fi continuat a legifera singurĭ şi a menţine credinţa că regulele de purtare in societate nu pot fi făcute decât de zei prin intermediarul representanţilor lor. Insă Greciĭ şi Romaniĭ, in lipsă de scoboritorĭ din zei, aleg ca şefi politicĭ scoboritori din oameni. Aceştĭ şefi, fiind aleşi pentru un timp determinat, după care ei redevin simpli cetăţeni, nu pot fi consideraţi ca de natură deosebită de aceea a concetăţenilor lor; cu atât mai mult că timpul zeificării şefilor este trecut de mult, şi lumea are deja zeiĭ sĕi adică stăpăniĭ sĕi fixaţi. Prin astfel de constituire a autorităţiĭ sociale se micşurează deosebirea enormă ce exista mai inainte pe lumea aceasta şi pe cealaltă intre şeflĭ popoarelor şi ceilalţĭ indivizĭ. Pe de altă parte, actele de autoritate şi legile care regulează interesele cetăţenilor făcĕndu-se de aceştia sau de mandatariĭ lor, o mare parte din regulele de purtare in societate sunt scoase de sub autoritatea zeilor; şi astfel incepe a se face deosebirea intre drept şi morala religioasă. Este adevĕrat că chiar la Grecĭ şi la Romanĭ legile şi actele publice

www.digibuc.ro

se fac sub înriurirea religiunii poate mai mult decăt se crede ; că la facerea lor se consultă auguriĭ şi oraculiĭ, şi se invoacă zeiĭ pentru a inspira pe cei care legiferează sau comandă ; dar nu este mai puţin adevĕrat că această slabă participare a zeilor la regularea intereselor cetăţenilor nu poate impedica formarea şi consolidarea treptată a credinţiĭ că societatea poate fi condusă macar in parte şi de voinţa cetăţenilor independentă de acea a zeilor. E probabil că progresul acestei credinţe a fost şi el una din cauzele ireligiosităţiĭ la care au ajuns Greciĭ şi Romanii in timpurile lor din urmă.—Toate aceste progrese sunt întărziate in ţările monarchice stăpânite de dinastiĭ vechi naţionale scoboritoare din zeiĭ naţionalĭ, sau de dinastiĭ străine venite in urma cuceririlor şi pe care imaginaţia popoarelor le pune pe aceeaşĭ linie, in privinţa originei, cu vechile dinastii naţionale. Dar şi in aceste ţĕrĭ momonarchiĭ, care la inceput sunt din sânge dumnezeesc, devin in periodele următoare simpli oamenĭ favoriţĭ ai lui Dumnezeu, apoi representanţiĭ acestuia pe pământ, adică suveranĭ cu dreptul divin, şi in sfirşit mandatarĭ ai poporului, precum fusese şefiĭ republicelor antice încă din timpul politeizmului. Acest progres se face treptat, cu cât capătă lărgime şi coesistenţă ideile de autonomia omului în raport cu divinitatea şi de egalitatea oamenilor intre dĕnşii.

In resumat, ceea ce caracterisează perioda

www.digibuc.ro

politeismului este; că toate spiritele, adică zeii, duhurile şi sufletele oamenilor, sunt nemuritoare; că numĕrul zeilor, deveniţi acum mai puternicĭ şi mai bine-voitorĭ decăt inainte, este limitat; şi că morala propriu zisă incepe a se desvolta ca element constitutiv al religiei, fără a putea incă fi deosebită de aceasta, şi avĕnd drept sancţiune pedepsele şi resplătirile din lumea aceasta şi din cealaltă.

SECŢIUNEA IV.

Perioda Monoteismului

In perioda fetişismului omul, neputênd âncă percepe mai nici o legătură intre lucrurile particulare din lume, crede că fie-care din aceste are un suflet propriu cu voinţa neatĕrnată. In perioda următoare, căud inteligenţa sa are o mai mare putere de analisare şi de generalisare, el găseşte că lucrurile particulare se impărţesc firește in grupurĭ, şi că toate acele care constituesc un singur grup sunt legate intre dînsele, sau prin o soartă comună, sau prin o mişcare comună, intocmai ca şi cum ele ar fi conduse de un singur suflet. Astfel de grupurĭ sunt respectiv formate de toate lucrurile ce se află pe un munte, de toate acele ce constituesc o pădure, de toate care se află intr'un lac sau intr'o mare, etc. Fiindcă lucrurile care constituesc un grup nu-şi perd particularitatea lor, deacea omul crede că su-

www.digibuc.ro

fletele acestor lucruri, fără a-şi perde individualitatea lor, ascultă de un suflet mai mare; întocmai precum oamenii ce constituesc un trib sau un popor, fără a perde întreaga lor libertate de voinţă, sunt conduşi de voinţa unui singur şef. Cu chipul acesta se admite că un singur suflet domneşte peste toate acele care se află într'o pădure, că un altul stăpâneşte peste toate acele care se găsesc într'un lac, şi aşa mai departe. Am vĕzut prin ce analogie ajunge omul să creadă că sufletul ce domneşte peste mai multe altele este acel al unui şef omenesc ce a murit, şi că sufletele întrupate în lucrurile particulare sunt acele ale oamenilor ordinarĭ morţi. — In perioda politeismului, puterea de analisare şi degeneralisare a omului fiind mai mare decât înainte, se găseşte că mai multe grupuri de lucruri particulare sunt legate între dĕnsele astfel încât formează un singur grup mai mare, care pare a fi condus de o singură voinţă; şi cu chipul acesta se admite că este un singur zeu care domneşte peste întreaga atmosferă, un altul peste toate mările, un altul peste toată suprafaţa pămĕntului şi aşa mai departe. Insfĭrşit, în perioda monoteismului, omul, ajungĕnd la un mare grad de desvoltare intelectuală, descopere că lumea întreagă formează un tot armonic, în care fiecare parte există şi se mişcă în corelaţiune cu celelalte părţi; şi pentru a esplica această unitate de direcţiune el este nevoit a admite

www.digibuc.ro

că lumea intreagă este condusă de voința unui singur zeu. Această credință se formează firește treptat. Astfel, se admite la inceput că in conducerea lumiĭ prevalează voința unuia singur din zeiĭ admiși de politeiști, fără ca restul zeilor să peardă cu totul stăpănirea asupra părților respective din lume; intocmai precum in conducerea unui stat cu organisare feodală prevalează voința regelui, fără ca segniorii vasalĭ să peardă cu totul dreptul de a dispune de provinciile lor respective. Dar mai tărziu, lumea fiind concepută ca o unitate din ce in ce mai strînsă, și atențiunea omului fiind atrasă din ce in ce mai mult de zeul principal și mai puțin de ceilalți zei, puterea ce se atribue celui d'intĕi crește treptat, pănă absoarbe pe aceea a celorlalți zei; eară aceștia se scoboară treptat din rangul și puterea lor, pănă ajung simpli ăngeri, adică simpli agenți sau servitorĭ ai stăpănului suprem; intocmai precum segniorii feodalĭ ajung cu timpul a perde cu totul dreptul de a dispune de provincile lor, și devin simpli servitori privilegiați ai regelui. In această d'intăi fază a monoteismului, impĕrăția lui Dumnezeu samĕnă cu o monarchie organizată omenească, în care regele are nevoe, pentru indeplînirea voințelor lui, de o sumă de agenți subalterni de diferite ranguri ierarchice.

Precum spiritele bune perd neatĕrnarea lor pentru a se pune sub ascultarea unuia singur din ele, a lui Dumnezeu, tot astfel spiritele

www.digibuc.ro

rele sunt puse sub ordinele unui singur șef. Printre aceste spirite se numĕră și zeiĭ la care se inchină necredincioșiĭ, adică acei ce nu cred in religia monoteistă din punctul de vedere al căreia se raționează ; căci, toți zeiĭ care caută a trece in ochiĭ oamenilor de stăpănĭ ai lumiĭ fără să fie, nu pot fi decăt niște rebelĭ, niște dușmanĭ ai lui Dumnezeu cel adevĕrat, singurul stăpăn al lumiĭ.

Șeful spiritelor bune, adică Dumnezeu, este principiul binelui, pe căud șeful spiritelor rele este principiul rĕului. Cel d'intăi crează lumea și este isvorul fericiriĭ, al luminiĭ, al vieții, cu un cuvĕnt a tot ce este frumos și bun pe lume; pe căud cel de-al doile distruge lucrurile bune și este isvorul nenorocirĭ, al intunericului, al morții, și a tot ce este urit și rĕu pe lume. Omul este indemnat la fapte bune de cel d'intăi, și este impins la fapte rĕle de cel de-al doile. Principiul binelui și acel al rĕului se luptă astfel necontenit pe cămpul lumiĭ exterioare și pe acel al conștiinței omului ; dar, va veni un timp căud principiul binelui va fi pe deplin invingĕtor, și atunci lumea va intra intr'o eră de fericire, care nu se va mai sfirși. Această credință optimistă se bazează atăt pe instinctul de conservare al omului, din care se naște nădejdea intr'o fericire vecĭnică, căt și pe deprinderea, contractată încă din timpul idolatriei, de a considera pe zeiĭ superiorĭ, din care se naște principiul binelui, cu mult mai puternicĭ decăt duhurile

www.digibuc.ro

micĭ, din care se naşte principiul rĕului.

Deosebirea radicală ce se face în această periodă între spiritele bune şi cele rele este determinată de progresul relativ mare, la care au ajuns sentimentele morale ale omului. De altă parte Dumnezeu, care a devenit atăt de bun pentru adoratorii sĕi, incepe a avè oarecare bună-voinţă şi pentru cei care nu-l adorează; căci, instinctul de conservare socială al omului incepe de astă dată a da naştere la iubirea de omenire, şi prin urmare, la regule de purtare bine-voitoare cătră indivizii popoarelor străine; insă aceste regule de purtare ca şi toate celelalte fiind inspirate şi sancţionate de Dumnezeu, iubirea de toţi oamenii trebue să fie impărtăşită şi de Dumnezeu. Să se observe insă că iubirea de omenire este abia la inceputul desvoltării sale; şi de aceea Dumnezeu, deşi nu este chiar duşmanul celor care nu-l adorează, este insă deocamdată foarte părtinitor pentru adoratorii sĕi. Ideile şi sentimentele umanitare insă vor primi deplina lor desvoltare in fazele următoare ale monoteismului şi in perioda panteismului. Tot iubirea de umanitate indeamnă pe credincioşi a convertì la adevĕrata religie pe necredincioşi, care intrând odată pe calea adevĕrului, sunt primiţi de Dumnezeul cel adevĕrat intocmai ca nişte copii perduţi şi regăsiţi. Aşa dar religiile monoteiste, in loc de a fi curat naţionale şi esclusiviste ca religiile idolatrice şi politeiste, se adresează la omenirea intreagă;

www.digibuc.ro

ceea ce stă in armonie cu ideea unui singur Dumnezeu, stăpân peste intreaga lume. Progresul moralităţiĭ introduce in cultul divinităţii ca cel intăi mijloc de propiţiare, facerea de bine către aproapele, curăţenia inimei şi lupta contra patimilor rele aţiţate de duhurile rele; pe când sacrificiile, care erau odată cel intăi mijloc de propiţiare, perd importanţa lor treptat, până ajung să fie nişte simple simboluri de iubire şi spunere către divinitate. Insfirşit, progresul moralităţiĭ mai are de efct că pe ceea lume dispar ori ce alte deosebiri intre oameni, afară de acele ce resultă din meritul sau demeritul faptelor lor.

Monoteismul. precum este descris mai sus, este realisat mai cu seamă in religiunea persană fondată de Zoroastru, unde Agriman, principiul rĕului, aproape contrabalanseazā pe Ormuzd, principiul binelui; apoi in religiunile chineză, mahometană, evreească şi creştină, in care principiul binelui este infinit mai puternic decăt principiul rĕului. Asupra acestor două din urmă religiuni voiŭ face oare-care reserve.

Judaismul judecat după cărţile lui sfinte are toate caracterele unei religiuni politeiste afară de unitatea Dumnezeirii. Şi in adevĕr, Dumnezeul Evreilor, făcênd un pact cu Avram, Isaac şi Iacob in favoarea *numai a scoboritorilor acestora,* este, intocmai ca şi zeiĭ politeiştilor, un Dumnezeu naţional, care duşmăneşte pe toate naţiile afară de rasa evreească, pentru

www.digibuc.ro

care păstrează toate favorurile sale, un Dumnezeu care, departe de a ordona propagarea judaismului la alte națiuni, nu acordă mai nici o favoare străinului importun care adoptează această religiune, pentru rațiunea că acest Dumnezeu nu iubește pe acel ce umblă pe calea adevĕrului și a virtuții arătate de dênsul, ci pe acel care este din sângele lui Israel. Ceea ce caracterisează mai cu seamă pe acest Dumnezeu național este că el făgăduește să supue intr'o zi toată lumea sub dominațiunea rasei evreești ce va remânè tot esclusivistă și în capul căreia se va găsì atunci Mesia cel așteptat. Această concepțiune strîmbă a caracterului moral al Dumnezeului evreesc este desigur consecința puținei desvoltări a sentimentelor umanitare ale Evreilor; și judaïsmul va fi desigur reformat sau abandonat in ziua in care evreii vor simți *in realitate* dragostea de omenire pe care este bazat principiul social numit «fraternitatea tuturor oamenilor. Evreiï practicând o morală ingustă și totodată avênd o concepțiune metafisică inaltă despre causa lumiï, adică concepțiunea unui singur Dumnezeu, par a devia de la legea empirică constatată in istoria celorlalte popoare, in virtutea căreia progresul ideilor și simțimintelor morale merge alături și treptat cu progresul ideilor metafisice. Cu toate aceste se poate ca evreiï să nu facă escepțiune la regulă; se poate ca concepțiunea lor metafisică să nu fie in principiu așa de i-

www.digibuc.ro

naltă pecăt se pare ; cu un cuvênt, se poate ca Dumnezeul lor unic să nu fie generalizarea zeilor multipli din perioda politeismului (generalisare care ar implica o desvoltare intelectuală normală şi o inălţare treptată si efectivă a ideilor metafisice), ci să fie un zeu particular ales din mai mulţi zei ai unei religiĭ politeiste. Eată considerațiunile care vin in sprijinirea acestei ipoteze : Cel mai vechiu fapt sigur ce se ştie din istoria Evreilor este că ei au făcut odată parte, ca rasă şi clasă distinctă, din populaţia Egiptului. In această calitate, şi in starea lor de cultură in care erau inferiorĭ Egiptenilor, Evreiĭ nu erau decăt cel mult politeiştĭ ca şi Egiptenii. Se ştie insă că la politeiştĭ fie-care oraş, fie-care breaslă de meseriaşĭ şi căte-odată fie-care clasă a societăţiĭ se pune sub protecţiunea mai specială a unui singur zeu, fără ca aceasta să implice necunoaşterea autorităţii celorlalţĭ ; precum la creştinĭ se obicinueşte a se alege ca patron special un sfênt oare-care. Evreii, constituind o clasă oare-care foarte deosebită in mijlocul populaţiei Egiptului, au putut şi ei avè ca patron special pe unul din numeroşiĭ zei egiptenĭ, sub protecţia căruia au emigrat din Egipet, şi in numele căruia Moisi a legiferat: Evreiĭ s'au putut alipi cu atăt mai tare şi mai esclusiv de acest singur zeu, cu căt ei erau mai cu succes persecutaţi de Egiptenĭ, şi cu căt prin urmare toţĭ ceilalţĭ zei părtineau pe aceştĭ persecutorĭ. Nenorocirele de

www.digibuc.ro

tot felul, şi mai cu samă starea de robie la străinĭ in căte-va rănduri şi persecuţiunile necontenite suferite de evrei in decurgerea veacurilor următoare au avut asemine de efect alipirea lor mai strînsă către Dumnezeul lor. Dar de căte orĭ au avut parte de linişte şi de bunul traiŭ, Evreiĭ au fost totdeauna ispitiţi, inaintea imprăştierii lor prin lume, a adopta cu grămada zeiĭ popoarelor vecine politeiste, tocmai pentrucă inteligenţa lor nu se ridicase efectiv pănă la concepţiunea adevăratului monoteism. De la imprăştierea lor prin lume pănă astăzĭ, nenorocirile ler care êi alipeau către Dumnezeul lor de-o parte, şi contactul lor cu popoare monoteiste de altă parte, i-au impedecat de a deveni franc politeiştĭ, cu atăt mai mult că ei, neaflându-se in situaţiunea primitivă, in care alte popoare au creat politeismul, nu puteau crea de la dênşiĭ alţĭ zei noi. Cu chipul acesta, prin efectul unei deprinderĭ intelectuale contractate in decurgerea multor veacurĭ şi favorizată de o oprire a desvoltării sentimentelor morale, s'a cristalisat la Evrei un monoteism nominal *sui generis*. E probabil insă că un progres oarecare tot s'a făcut, că Evreiĭ de astăzi au concepţiune de Dumnezeul lor ceva mai inaltă decăt aceea ce resultă din cărţile lor sfinte, şi că prin progresul ce vor face in viitor in sentimentele umanitare, vor fi şi ei conduşi la concepţiunea celui mai inalt monoteism.

Pe căud judaismul este, ca să zic aşa, un monoteism nominal, avĕnd aproape toate ca-

www.digibuc.ro

racterele politeismului, creştinismul, judecat după cărţile lui sfinte (afară de vechiul testament) este un monoteism nominal având mai toate caracterele panteismului. Reservându-mĕ a reveni asupra creştinismului in secţiunea următoare, voiu semnala aici principiile pe care religia creştinilor le are în comun cu panteismul, şi prin care se deosebeşte de celelalte religiĭ monoteiste. Mai intăi morala creştinismului este mai umanitară decăt a celorlalţi monoteişti, de oare-ce ea comandă iubirea de aproapele fără deosebire de naţionalitate şi de religiune. Apoi Dumnezeul creştinilor ca şi acel al panteiştilor este *pretutindene present* şi *a toateştiutor*; astfel că nu numai faptele cele ascunse ale omului, dar şi gândurile lui sunt cu siguranţă cunoscute de Dumnezeu şi resplătite sau pedepsite după meritul sau demeritul lor; pe când Dumnezeul celorlalţi monoteişti şi in special al Evreilor, fiind mai antropomorf decăt acel al creştinilor, deşi *poate* prin învizibilitatea lui să se afle faţă la toate faptele pe care omul caută să le ascundă de faţa lui, dar în realitate el poate să nu se afle faţă la o faptă dată; şi deşi atenţiunea lui este atrasă de rugăciunile sau blăstemele făcute cu larmăt, şi in genere de toate manifestările exterioare ale omului, dar el nu cunoaşte cu siguranţă intenţiunile ascunse ale acestuia; când ele nu se tradează nicĭ macar prin expresiunea figurei. De aceea simulaţiunea, minciuna, făgăduinţele

www.digibuc.ro

minciunoase pot fi intrebuințate până la oarecare punct față cu Dumnezeul monoteiștilor necreștini; și deaceea morala acestora recomandă aproape numai faptele bune ce se pot vedè și cunoaște; pe când morala creștină prețuește mai mult curățenia inimei, bunele intențiuni și faptele bune ascunse ce se pot face mai cu samă de pustnicii care trăesc departe de privirea oamenilor. Se înțelege că aici e vorba de acea superioritate a creștinismului asupra celorlalte religii monoteiste care resultă din invățămintele cărților sfinte respective, și din aplicarea generală a acestor invățăminte in decursul veacurilor de către credincioșii respectivi, fără a ținè samă de purtarea și credințele particulare ale cutărui individ sau ale cutărei secte, precum și de abaterile momentane a colectivităților de credincioși de la preceptele religiunilor lor respective.

In resumat, ordinea suitoare in care se pot înșira cele patru religii principale monoteiste de mai sus este următoarea: judaismul, care e cel mai aproape de politeism, religia veche persană care represintă tipul monoteismului in primele sale faze, islamismul, și apoi creștinismul care se apropie mai mult de panteism.

In fazele ulterioare ale monoteismului la care nu au ajuns încă nicăiri masa poporului, dar in care a intrat filosofii popoarelor monoteiste, unificarea divinității face treptat progres până la punctul cand dispar tot felul de în-

www.digibuc.ro

geri și demoni, și nu mai remăne pe lume decăt două feluri de spirite radical deosebite: Dumnezeu și sufletele oamenilor. Pe la inceput se admise că Dumnezeu creatorul lumii este in fie-care moment arbitrul absolut al ei; dar mai tărziu, căud se observă permanența legilor naturei, se admite că Dumnezeu, căud a creat lumea, a stabilit odată pentru totdeauna normele, după care el o va guverna. Sufletele oamenilor, deși atărnate de Dumnezeu, au o sferă proprie de acțiune liberă; și deși nu sunt fără inceput ca Dumnezeu, dar sunt ca dênsul nemuritoare. Insă ideea despre felul vieții viitoare devine din ce in ce mai vagă, și credința in nemurirea sufletului slăbește treptat. Morala ca și concepțiunea despre lume sunt la această epocă mai inalte pentrucă și sfera de cugetare a omului este mai largă decăt inainte.

SECȚIUNEA V.

Perioda Panteismului.

Cu toată inteligența și puterea sa nemărginită, Dumnezeul monoteiștilor este tot așa de antropomorf ca și zeii politeiștilor, ca și or ce spirit creat de imaginația omului in periodele precedente. El are o figură omenească mărginită in spațiu, locuește de preferență intr'un anume loc asemine mărginit, stăpănește lumea ca pe un obiect exterior sieși, și realisează voința sa in privința ei prin aceea că toate

www.digibuc.ro

elementele naturei se supun la poruncile sale intocmai ca niște agenți supuși ai sei. El samănă prin urmare cu un rege pământesc care este in toate deosebit și despărțit de supușii pe care-i stăpănește, și a cărui putere consistă mai mult in ascultarea acestor supuși de ordinele sale. Intr'un cuvênt Dumnezeul monoteiștilor este in afară de lume și lumea in afară de dênsul. Această concepțiune a dumnezeirii se schimbă in perioda panteismului din cauză că omul, avênd acum o sferă de cugetare mai largă decât in toate timpurile trecute, incepe a-și face o idee mai lămurită, pe cât aceasta este cu putință, despre infinitatea timpului, a spațiului și a materiei respândită in aceasta. Universul fiind acum conceput ca un tot ce se intinde până la nesfirșit, este cu neputință de a imagina pentru Dumnezeu un loc in afară de univers. De altă parte, regularitatea și concordanța fenomenelor naturale suggerând ideea că universul este un organism material, in care toate mișcările au o unitate de direcțiune intocmai ca mișcările unui trup omenesc, și Dumnezeu fiind causa tuturor mișcărilor din univers, intocmai precum sufletul unui om este causa mișcărilor trupului său, se admite că universul este un trup material nesfirșit in spațiu și timp, eară Dumnezeu este sufletul acestui trup. Cum că toate mișcările trupului omenesc sunt causate de suflet, aceasta resultă din aceea că ele incetează complect, când omul moare, adică atunci

www.digibuc.ro

când sufletul acestuia se desparte cu totul de trup. Dar substanța sufletului omenesc, chiar dacă ar avè centrul activității sale in cutare sau cutare parte a trupului, trebue să fie respândită până in cele mai micĭ părticele ale acestuia; de oare ce mișcarea organică se observă in toate aceste părticele. Tot astfel și trupul universal trebue să fie pătruns in toate părțile luĭ de substanța sufletului universal; cu deosebire că universul fiind nesfirșit și centrul sĕu neaflându-se nicăirĭ sau mai bine zis aflându-se in tot locul, sufletul universului se află deopotrivă respândit și cu deopotrivă putere in fie care părticică și in fie care punct al universului. Făcênd încă un pas pe calea generalizărĭ ajungem la concepțiunea că Dumnezeu este o ființă complectă cu trup și suflet, ce constitue toată existența până la nesfirșit. In aceste condițiunĭ Dumnezeu este fără inceput și sfirșit, nesfirșit de mare și pretutindene present, nesfirșit de inteligent și a toate știutor, nesfirșit de puternic și a toate-făcĕtor, sau mai bine zicênd a toate-schimbator, de oare-ce in existența universală nu se pot face decât schimbărĭ. Din calitățile ce se esclud omul atribue lui Dumnezeu numaĭ pe acele pe care el insușĭ le iubește; și astfel Dumnezeu este conceput ca fiind nesfirșit de bun de just, de frumos, etc; pe când tot ce este rĕŭ, nedrept, urît pe lume este accidental, trecĕtor și destinat a face pe om să aprecieze mai bine perfecțiunea divină cătră care el trebue să

www.digibuc.ro

tindă. Individul omenesc, facênd parte din universe, este o părticică din Dumnezeu individualizată pentru un scurt timp; când el se naşte, o părticică preexistentă din trupul şi sufletul lui Dumnezeu incepe a trăi deosebit pe contul seu propriu; când el moare, trupul său se recufundă in trupul nesfirşit a lui Dumnezeu din care se despărţise, şi sufletul său se recontopeşte cu sufletul nesfirşit a lui Dumnezeu din care purcesese. Aşa dar, trupul şi sufletul omului sunt in esenţa lor fără inceput şi fără sfirşit ca şi trupul şi sufletul lui Dumnezeu din care fac parte. Singurul lucru accidental şi trecător este starea de individualisare a omului; şi numai din această stare resultă ca părţi componente relele vieţii omeneşti, precum durerea, nedreptatea, uriciunea, ignoranţa, etc.., care sunt ca şi viaţa individuală accidentale şi trecătoare. Cu alte cuvinte, *viaţa individuala este rĕul insuşi*, de care omul nu poate scapa definitiv decât recontopindu-se prin moarte cu *Dumnezeu care este binele insuşi*. Omul insă poate chiar, in timpul vieţii individuale, să se apropie incâtva de perfecţiunea divină prin practicarea continuă a virtuţii (ceea ce-l face să devie din ce in ce mai bun), şi prin cultarea neintreruptă a ştiinţelor şi artelor (ceea ce-l face să meargă din ce in ce mai mult spre cunoaşterea adevĕrului şi gustarea frumosului). Dar pedeca cea mai mare ce intimpină omul pe această cale a progresului este chiar trupul său cu

www.digibuc.ro

slăbiciunile și trebuințele lui materiale de tot momentul, cu poftele lui cele grosolane, care toate la un loc opresc sufletul din sborul său ca și cum l'ar ține inchis într'o cușcă. De aceea, combaterea tuturor poftelor și slăbiciunilor trupești, subjugarea trupului la inaltele cerințî sufletești, și la nevoe chiar mortificarea lui, sunt cel mai sigur mijloc de a facilita apropierea de perfecțiunea divină, și constituesc cea intâi datorie a omului.

Mai târziu, când se face încă un pas pe calea generalisării, Dumnezeu, in care se cuprinde toată existența, este conceput ca fiind constituit din o singură substanță. Nu se mai admite un trup și un suflet universal, o substanță materială și una spirituală; nu se admite decât o singură substanță universală care se poate manifesta sub diferite forme, și mai cu samă sub forma de materie și sub acea de spirit. Această substanță este fără inceput și fără sfirșit: ceea ce se numește creațiune sau peire a lumiî nu pot fi decât modificărî in dispositiunea substanței universale. Pentru a da o idee lămurită de aceste lucruri, filosofii panteismului indian fac comparațiunea următoare: Brahm (Dumnezeul universal) inainte de ce numim noi creațiunea lumii este ca o bucată de stofă invălătucită ce s'a desvălătucit, și care când-va se va pute

www.digibuc.ro

earăș invĕlătucì intr'un fel sau intr'altul. [1]) Tot această comparațiune ar putè servì pentru a arĕta cum tot aceeași substanța poate să se presinte in acelaș timp sub diferite forme, când este percepută cu ajutorul diferitelor facultăți sensitive sau intelectuale ale omului, sau când este privită sub diferite aspecturi. Mai tărziu, când concepțiunea despre univers se unifică și mai mult, se admite că deși substanța universală poate să se manifeste sub diferite forme; insă ea nu poate să aibă decât o singură formă esențială; și dacă este vorba să alegem intre forma numită spirit și acea numită materie, să ne pronunțăm pentru cea d'intăi ca una ce este mai probabilă; de oare-ce numai prin spirit, prin inteligență, noi insine o putem cunoaște. Cu alte cuvinte substanța universală este numai spirit, eară materia nu este decât un aspect secundar și neesențial al substanței spirituale. Mai mult decât atăta: fiindcă ideea ce ne facem de materie este contradictorie cu ideea de absolut, și fiindcă materia nu ne este cunoscută decât prin percepțiune sensitivă care se contrazice și se insală totdeauna, de aceea aspectul material al lumiĭ nu poate fi decât o ilusiune trecĕtoare la care suntem supuși ca la multe alte rele in timpul cât suntem individualizați.

1) Vezi in *Revue Philosophique* din 1 Iunie 1876 și urm. articolul d-nului P. Regnaud, *Etudes de philosophie indienne*, din care reesa că panteismul indian a trecut prin aceleași grade de evoluțiune prin care a trecut mai tărziu panteismul european.

www.digibuc.ro

Așa dar, materia nu există de loc; ci mintea noastră crează de a intregul imagini, pe care le credem a fi a unor corpuri numite materiale; sau in unele casuri mintea noastră imbracă cu forme numite materiale niște lucruri spirituale ce există in realitate. Aceste idei dau naștere mai tărziu la diferite sisteme filosofice idealiste.

Cel mai extravagant din aceste sisteme este idealismul subiectiv pur, după care nu există pe lume nimica alta in afară de *eul* cu *ilusiunile lui.* Acest idealism nu este mai puțin un adevărat panteism; căci, a zice că pe lume nu există decăt *eul* care e de natură spirituală, este a afirma că lumea reală intreagă nu consistă decăt din o substanță spirituală universală. De acest idealism inse putem să ținem samă, și să-l considerăm ca un accident in desvoltarea filosofiei panteiste; căci el a fost impărtășit de foarte rari indivizi, dintre care cea mai mare parte, ca și cum ar fi revenit in sine după o boală mentală, s'au grăbit a retracta ceea ce susținuse mai inainte. Un alt idealism subiectiv, mai puțin consequent decăt cel de mai sus, este acela după care in afară de *eu*, mai există *eurile* celorlalți oameni și *Dumnezeu.* In sfirșit, după idealismul raționalist moderat, noi nu putem cunoaște cu siguranță decăt *eul* și impresiunile ce acesta primește de la lumea exterioară; căt despre această lume, știm numai atăta că ea există, dar nu putem ști ce este ea *in sine*, deși este foarte probabil ca ea

www.digibuc.ro

să fie tot de natură spirituală ca şi *eul*. Dar idealismul cel mai respândit şi care, prin urmare, poate fi privit ca o fază normala a panteismului, este acela după care atăt lumea interioară căt şi cea exterioară sunt constituite din o *singură substanţa spirituala*, toate fenomenele din lume fiind numai nişte manifestaţiuni ale acesteia. Acest idealism este susţinut in fond şi de acei care cred ca Schelling ca *«realismul şi idealismul sunt identice in gandirea absoluta,»* sau ca Hegel că *«lumea exterioara este ideea care in libertatea sa absoluta de a se hotarî a ţşit afară din sine insuşi,»* sau ca Schopenhauer şi Hartman că *voinţa* după unul, sau *«inconştientul»* după altul *este principiul constituent al lumei intrege.»*

Desfăşurarea istorică descrisă pănă aici in această secţiune represintă in trăsături largi toată evoluţiunea ideilor metafisice din Europa de la veacul de mijloc pănă in zilele noastre: Filosofia scolastică din evul mediu, care la inceput era incorporată in teologia creştină, s'a dispărţit treptat de aceasta pănă a devenit cu totul neatărnată. Continuatorii acestei filosofii au purificat din ce in ce mai mult monoteismul pănă la Descartes şi Leibnitz care sunt representanţii cei mai iluştri ai monoteismului in ultima lui fază. Insă, deodată cu aceşti filosofi, geniuri puternice ca Giordano Bruno şi Spinoza s'au ridicat de la monoteismul pur la panteizm. Deaici incolo toate inteligenţele mari şi independente n'au făcut

www.digibuc.ro

decât să adopteze, să modifice, să desvolteze curentul panteistic al metafisicei ; şi astfel au fost unul după altul la ordinea zilei sistemele lui Locke, Berkeley, Hume, Kant, Fichte, Schelling, Hegel, Schopenhauer, Hartmann, etc. Toţi aceştia, cu toate protestaţiunile unora dintre dênşii, aparţin panteismului.

Prin descrierea de mai sus a desfăşurării ideilor metafisice am voit să arăt că monoteismul conduce in mod logic la panteism, şi că de fapt aşa s'a intâmplat in istoria filosofiei din Europa. Cu aceasta am voit să justific pentru ce am pus perioda panteismului in ordine cronologică după perioda monoteismului. Prin aceasta insă nu voiu să susţin că or ce popor panteist trebue să fi trecut mai intâi prin perioda monoteismului. Dincontra, este dovedit că politeizmul Grecilor şi al Romanilor au dat naştere la o filosofie panteistă, panteismul indian a eşit deadreptul din politeizm, şi că Egiptul, care n'a apucat a eşi cu totul din politeism, avea o tendinţă manifestă de a merge pe calea Indiei. Se ştie că popoarele panteiste care au trecut şi acele care n'au trecut prin monoteism au avut de la inceput in comun tendinţa constantă de a generalisa divinităţile şi a le reduce la unitate ; atât numai că cele d'intâi, fiind predominate mai mult decât cele de-al doile de antropomorfism, au continuat cu reducerea numĕrului zeilor pănă au ajuns la unul singur, fără a-i desbraca vr'odată de caracterul lor omenesc şi personal:

www.digibuc.ro

pe când popoarele cele de al doile, fiind înzestrate cu mai mult spirt filosofic, au început încă de mult a generalisa divinităţile, contopind câte mai multe in una singură, şi desbrăcându-le treptat de caracterele personalităţii. Acest mod de a reduce numĕrul zeilor putem să-l numim mod panteistic.

Pentru a da o idee mai lămurită de acest mod să presupunem că, la o epocă dată a periodei politeismului, se crede că in fie-care corp ceresc şi in fiie-care parte a cerului se află intrupat câte un zeu, adică câte un suflet de a unui fost om mare pe pământ. Când in urma progresului intelectual şi ştiinţific se descopere că toate fenomenele cereşti şi admosferice au o unitate de direcţiune, că, de exemplu, corpurile cereşti se mişcă impreună in aceeaşi direcţie, că aceleaşi schimbări atmosferice schimbă pentru privirea omului toată faţa cerului, etc; când zic, se descopere aceasta, atunci se admite că tot ce se află in cer şi in atmosferă este condus de o singură voinţă, de un singur zeu. Dacă acest zeu este un fost rege pământesc care a murit, pe când toate corpurile şi părţile cerului aveau deja zeii lor speciali, atunci el, neavênd un corp ceresc vacant, in care să se intrupeze, şi totodată fiind comandantul tuturor zeilor cereşti, se incorporează deodoată in toate corpurile şi părţile cerului; astfel că toate aceste fiind insufleţite şi conduse de un singur suflet, ca şi cum ar fi un singur trup, voinţa şi prin ur-

www.digibuc.ro

mare personalitatea celorlanți zei cerești se confundă in voința și persoana zeului superior. Cu alte cuvinte cerul intreg are un singur suflet, zeul superior; și fie care din zeii speciali cerești, fără a dispăre chiar de la inceput, este considerat a fi o emanațiune specială, și căte-odată chiar o simplă manifestare specială a zeului general. Mai tărziu insă zeii speciali dispar cu totul, și atunci zeul general este considerat a fi deopotrivă present și activ in toate părțile cerului, intocmai precum sufletul omului este respăndit in toate părțile trupului seu.—Dacă nevoea de a recunoaște un zeu general ceresc se simte in timpuri căud nu se mai zeifică regii pămênteștĭ, atunci se recunoaște ca șef suprem al cerului pe unul din zeii intrupați deja in anumite corpuri cerești. In acest caz contopirea zeilor speciali in zeul general este o consequență numai a confundării voinței lor cu voința acestuia; din care causă omul nu poate de sigur recunoaște aceastā contopire decăt in urma unei meditațiuni filosofice mai indelungate decăt in casul de mai nainte.—Precum toți zeii inferiori se contopesc in căți-va zei superiori, ca zeul cerului, zeul pămêntului, zeul oceanului, etc.; tot astfel aceștia se contopesc in un singur Dumnezeu universal, căud omul recunoaște armonia, concordanța, unitatea de plan și de direcțiune a tot ce există și ce se face in universul intreg. La rangul de Dumnezeu universal este ridicat cel mai puternic din zeii

www.digibuc.ro

superiorĭ, precum este Brahma la Indienĭ, sau se crează ca la Egiptenĭ un Dumnezeu fără nume din care se presupune că emanează toţi vechiĭ zei cu nume. De aici in colo zeiĭ superiorĭ incep a fi numai nişte manifestaţiunĭ speciale a Dumnezeului universal; şi cu timpul dispar cu totul, remănênd pe lume numai Dumnezeul universal care umple singur toate spaţiurile şi toate timpurile.

Se inţelege că contopirea zeilor se face pe nesimţite şi treptat in curgerea unui foarte lung timp. Aceasta se dovedeşte intre altele cu mitologia vechilor Egiptenĭ. Aceştia, in mai tot timpul măririĭ lor, au continuat cu contopirea zeilor fără să ajungă vr'odată până in capĕt. Astfel, in tot timpul acesta zeiĭ Ammon, Imhotep, Phtah, Râ, Osiris, etc., au fost indeobşte recunoscuţi ca zei cu totul deosebiţi şi independenţi unul de altul, până la aşa grad că fie-care nomă a Egiptului recunoştea ca divinitate naţională sau locală numai pe unul sau numai pe căţi-va din aceştĭ zei, nerecunoscênd de loc autoritatea celorlalţi. Cu toate aceste, unia din aceşti zei se confundau pe une locuri unul cu altul, şi atunci se dădea indiferent un nume sau un altul la fie-care din zeiĭ confundaţi, sau chiar se dădea un singur nume compus din toate numele lor particulare pentru a designa o singură divinitate in care in realitate acei zei se contopiseră. Astfel din Sevek şi Râ se făcea un singur «zeu Sevek-Râ; Phtah se confunda cu Sokari

www.digibuc.ro

«sub numele de Phtah-Sokari; și acesta împreună cu Osiris constituia un singur zeu «Phtah-Sokari-Osiris.» Insfirșit, după opiniunea d-lui Maspero, toți zeii egipteni nu erau pentru filosofii timpului decât un singur Dumnezeu care primea nume deosebite după deosebitele atribuțiuni. Astfel «Dumnezeu, când dă «naștere lucrurilor și aduce la lumină forța «latentă a cauzelor ascunse, se numește *Ammon;* «când el este spiritul care rezumă în sine toate «inteligențele, se numește *Imhotep;* când este «acel care face toate lucrurile cu artă și adevĕr, se numește *Phtah;* și când este Dumne«zeul cel bun și bine-făcĕtor, se numește Osi«ris»[2]) Cu toate aceste însă nici-odată religiunea oficială a Egiptenilor n'a ajuns la conclusiuni franc și definitiv panteiste.

Am zis că din politeismul Grecilor și al Romanilor s'a născut o filosofie panteistă. Și in adevĕr idei panteiste erau acele profesate

Vezi: Jamblicus, *de mysteriis*, citat de G. Maspero in cartea sa, *Histoire ancienne*, din care am luat informațiunile privitoare la Egipteni, dar insa mitologiei acestora o interpre are cu totul alta decât acea admisă de d. Maspero.—Me indoesc insă foarte mult ca pasajul citat din Jamblicus exprimă credința vechilor filosofi egipteni, și nu mai degrabă credința scoalei de Alexandria din care facea parte Jamblicus ce trăia pe la inceputul veacului al patrulea. E probabil că aceasta școa a, care a ajuns la un panteism destul de pronunțat prin chiar efectul evolutiunii ideilor deja foarte inaintate a vechilor Egipteni și a Grecilor, s'a cercat să interpreteze din punctul seu de vedere mitologia vechilor Egipteni, precum s'a incercat sa dovedească in mitologia Greco-Romanilor exis enta unei trinități panteiste formate din Jupite, Pluton și Neptun. Dealtmintre.e, pecatul de a atribui timpurilor trecute idelle timpului present a fost comis de multe școli,

www.digibuc.ro

de școala Eleaților care nu acorda nici o crezare sensurilor și experienței, reducênd tot universul la o ființă unică și immutabilă; acele profesate de școala Stoicilor, care, deși susținea că toate ideile noastre au originea lor in sensurĭ (nihil est in intellectu quin prius fuerit in sensu), totușĭ admitea ca cel intăi adevĕr existența unei substanțe ignee universale numită Dumnezeu, care e respândită pretutindene și animează toate lucrurile, diriguind totul prin providența sa după legĭ raționale și immutabile; acele profesate de școala lui Platon care nu acorda existență reală și absolută decăt unor tipurĭ sau modelurĭ eterne numite *idei*, care toate residează in Dumnezeu, acesta fiind substanța lor comună; acele profesate de școala neo-platoniană și mistică din Alexandria, etc. Este adevĕrat că acest panteism inalt s'a format aproape fără transițiuni din politeismul național; insă acest salt se datorește unor marĭ geniurĭ filosofice care ca toate geniurile s'au inalțat dincolo de puterea de pricepere a contimpuranilor lor și au anticipat mult asupra viitorului; și apoi acest panteism nu s'a intins niciodată dincolo de cercul restrins al filosofilor, aceștia fiind considerați și admirați de concetățenĭ lor, nu pentru adevĕrurile ce le susțineau, ci pentru arta cu care știeau să imagineze sisteme simetrice și frumoase asupra lumiĭ. Tot prin puterea geniului lor personal uniĭ filosofi ca Democrit, Aristo-

www.digibuc.ro

tel, Epicur, s'au inalţat in unele privinţi chiar până dincolo de panteism.

Dar din toate ţările numai India singură a fost aceea in care metafisica religioasă populară şi oficială a propăşit regulat până aproape la cele din urmă faze ale panteismului. In India unificarea zeilor, făcută bine înţeles in mod panteist, trece prin toate gradele intermediare prin care trece aiurea unificarea in mod monoteist, până când toţi zeii, şi acei care represintă principiul binelui şi acei care represintă principiul rĕului, sunt contopiţi in trei zeĭ: Brahma, Vişnu şi Şiva. Aceştia la rândul lor se contopesc in Brahma, care de astă dată primeşte numele de Brahm sau Para-Brahma (adică Brahma superior) representând fiinţa perfectă in care se cuprinde tot universul, şi manefestându-se sub trei feţe numite: Brahma, Visnu şi Şiva. Apoi in religia Buddhismului care este o reformă a Brahmanismului, se şterge ori ce urmă de zei particulari, remănĕnd pe lume o singură substanţă reală, universala şi eternă numită Buddha, care nu este altă ceva decăt raţiunea perfectă, inteligenţa absolută. După această doctrină lumea materială nu este decăt o ilusiune a simţurilor şi un rĕu; deaceea omul in care nimica nu este reu afară de sufletul sĕu, trebue să caute a scăpa de această lume peritoare pentru a ajunge la măntuire, la *Nirvana*, adică pentru a se perde confundându-se

www.digibuc.ro

in Buddha cel absolut, indestructibil şi etern. —Morala religiunilor panteiste a Indiei este la înălţimea concepţiunilor metafisice. Ea este caracterisată prin datoria de a cultiva ştiinţa pentru a cunoaşte şi a pricepe cât mai mult pe Brahm sau pe Buddha, prin datoria de a mortifica trupul şi a infrânge toate poftele lui pentru a slăbi cât mai tare lanţurile rĕului, care opresc pe om de a se inalţa cu sufletul până la Brahm sau Buddha, şi prin datoria de a iubi şi a ajuta pe toate fiinţele din lume, până şi pe animale, fiindcă toate sunt egale inaintea fiinţei supreme, şi toate au să aibă la urma urmei aceeaşi soartă precum au avut acelaş inceput. Ca consequenţă a acestei egalităţi Buddhismul, contrar Brahmanismului, nu face deosebire de caste intre oameni, şi admite in sinul sĕu pe aceeaşi linie pe toţi indivizii omeneşti din toate treptele sociale şi din toate naţiile din lume. Pentru a se pute da o dreaptă resplătire sau pedepsire a faptelor de pe lumea aceasta, se admite metempsicoza, adică trecerea sufletului omenesc, după moarte, prin trupurile a fel de fel de fiinţi, până când ajunge a fi purificat cu totul pentru a putea intra in absolut. Se ştie că metempsicoza (care e o remăşiţă din credinţa fetişistă, că un suflet poate să se intrupeze succsiv in mai multe lucruri) a fost admisă sub alte forme şi de Egiptenĭ, şi de şcoala lui Platon in Grecia, precum şi de şcoala de Alexandria ; atât numai că aceste din urmă două şcolĭ nu

www.digibuc.ro

admiteau metempsicoza decăt intre oameni, susţinĕnd că sufletul unui om a putut trăi in trecut şĭ va putea să mai trăească după moarte in alte trupuri, insă tot omeneştĭ.

Dacă facem abstracţiune de credinţă in metempsicoza, vedem că panteismul indian a trecut in timpul sĕu din urmă in toate privinţele prin intocmai aceleaşĭ faze prin care a trecut cu mult mai tărziu panteismul european de la Giordano Bruno şi Spinoza pănă in zilele noastre ; astfel că descrierea făcută la inceputul acestei secţiuni despre evoluţiunea ideilor panteiste se aplică intocmai şi la India antică şi la Europa modernă.

Este de observat că mai toate doctrinele panteiste admit o trinitate indisolubilă a divinităţiĭ universale ; şi numai după ce trec peste aceeastă fază ajung a stabili unitatea perfectă a divinităţiĭ. Aceasta se datoreşte de sigur analogiei ce se crede că există intre sufletul individului omenesc şi Dumnezeu care, din punct de vedere panteistic, este sufletul universului. Se ştie că încă din perioda fetişismului se crede că individul omenesc are obicinuit trei suflete, din care unul se manifestă ca umbră, altul ca imagine reflectată de corpurile luciĭ, şi al treile ca respiraţiunea ce susţine viaţa trupului, aceste suflete putĕnd să se manifeste sau pe rănd sau toate deodată. Această trinitate este mai tĕrziu confirmată prin un fel de analisă ce se face sufletului omenesc : Cănd omul e nebun,

www.digibuc.ro

îi lipseşte mintea, adică unul din cele trei suflete ; când doarme, êi lipseşte şi cuvêntul, adică un al doile suflet ; când moare, perde şi respiraţia, adică cel de pe urmă suflet, şi cel mai important, fiindcă acesta este baza celorlalte. Divisiunea sufletului in respiraţie, cuvênt şi minte este admisă in genere sub o formă sau alta de toate popoarele barbare. Apoi divisiunea tripartită a lui Platon in suflet *raţionabil*, suflet *concupiscibil* şi suflet *irascibil*, acea a lui Aristotel in suflet *raţional, sensitiv* şi *vegetativ*, acea modernă in *sensibilitate, inteligenţă* şi *voinţa*, etc., nu sunt decât atâte forme diferite a trinităţiĭ sufletului admisă încă din timpul fetişismului.—Sufletul universului trebuind şi el să fie tripartit ca sufletul omului, este representat la Indieni de Brahma, Vişnu şi Şiva, fie care din aceştia representând un atribut distinct a lui Para-Brahma şi lucrând ca persoană distinctă, şi cu toate aceste toţĭ la un loc constituind o singură persoană indiviză Para-Brahma. Cel d'intâi este puterea, cel de-al doile cuvêntul, cel de-al treile spiritul sau inteligenţa universului ; cel d'intâi este principiul creator, cel de-al doile principiul conservator, cel de-al treile principiul destructor sau modificător al universului; cel d'intâi este bunătatea, cel de-al doile inţelepciunea, cel de-al treile dreptatea resbunătoare ; cel d'intâi este trecutul, cel de-al doile presentul, cel de-al treile viitorul, etc. Cea mai simplă linie are două capete şi un mijloc ; cea mai simplă formă de

www.digibuc.ro

suprafață are trei laturi și trei unghiuri ; fiecare corp are trei dimensiuni in spațiu. Toate ceste confirmă că cea mai simplă expresiune a ființei universale nu poate fi decât trinitatea. Singura figură prin care omul poate să represinte chipul cel nepătruns a lui Para-Brahma este *un cerc cuprins intr'un triunghiu*. Invenţiunea acestei figuri pentru a representa pe ființa supremă și universală, va rămânea de sigur pentru Indieni un titlu de glorie, la înălțimea căruia nu s'a suit încă nici un popor din lume afară de dênșii.

Cu această ocasiune voiu revenì asupra Creștinismului pentru a arăta cât de mult datorește el Brahmanismului și Buddhismului, fără a se fi putut ridica până la înălțimea acestora.

Pe când s'a născut Creștinismul, lumea din imperiul roman perduse mult din tăria credinței in religiile politeiste și avea nevoe de o credință nouă. Această nevoe nu putea fi satisfăcută de doctrinele filosofice ale timpului care erau prea variate, prea abstracte și prea inalte pentru masa poporului, deși această masă era de altmintrele inclinată către panteism, atât din cauza direcțiunii de transformare nesimțită a politeismului sub influența unui mare progres al culturei generale, cât și din causa unei oare-care influențe a filosofiei timpului, cel puțin asupra claselor luminate. Necesitatea unei credințe nouă a făcut pe lumea romană să imbrățișeze Creștinismul, in

www.digibuc.ro

lipsă de altă religiune populară, ca pe un expedient a momentului ; eară inclinaţiunea cătră panteism a făcut pe lumea romană să amalgameze Creştinismul cu mulţime de invăţături practice şi principiĭ metafisice de ale panteismului indian care era pe atunci predicat in toată Asia, până la porţile Europei, găsind pretutindenĕ primire bună, mai cu samă pentru acele părţĭ din doctrină care erau accesibile inteligenţei poporului. In special invĕţăturile Buddhismului fiind esenţial umanitare şi egalitare, erau imbrăţişate cu căldură de mulţimea cea mare de asupriţi şi nenorociţĭ ai imperiului roman. Această mulţime, care din causa culturei generale de atunci capatase ea insăşi sentimente umanitare şi egalitare, s'a devotat cu toată inima invĕţăturilor panteiste; fiind-că voea să facă prin ele o reformă socială complectă, şi să restabilească dreptatea şi pe lumea aceasta şi pe cealaltă. Cu un cuvĕnt erau pe atunci necesităţi, aspiraţiuni, dispoziţiuni analoage cu acele care astăzi se renasc sub denumirea de *socialism*. In astfel de dispoziţiune a spiritelor din lumea romană, ideile creştine, care de sigur au fost foarte înguste când au eşit din Palestina, au fost lărgite de apostolĭ neisraeliţĭ ca sf. Pavel, de acei care in cele d'intĕi trei veacuri după Christos au făcut evangheliile, de teologĭ ca Origen, Tertulian, Augustin, care erau adăpaţi in ideile panteiste ale filosofiei păgăne de pe atunci, şi de nenumĕraţiĭ predicatorĭ şi neofiţĭ care cu

www.digibuc.ro

toţiĭ erau pătrunşi de ideile buddhiste care formau boala morală a timpului de atunci. După o muncă de căteva veacurĭ, in care nenumărate secte se formau şi dispăreau, se divizau şi se recontopeau pe fie-care zi—(munca caracteristică ori-cărei societăţĭ care a perdut credinţele vechĭ şi caută altele nouă)—s'a stabilit insfirşit Creştinismul pe bazele solide care durează de cincisprezece veacuri. Dacă Creştinismul astfel precum s'a constituit definitiv nu corespunde cu aspiraţiunile exaltate ale celor intĕi creştinĭ, şi nu se află la aceeaşĭ inălţime la care este Buddhismul, el totuşĭ a fost foarte potrivit pentru gradul de cultură generală a Europei de pănă acum. Este adevĕrat că gradul de cultură a fost in unele ţĕrĭ ale Europei şi in unele timpurĭ foarte jos, mult mai jos chiar decăt in imperăţia romană, pe căud s'a stabilit intăi Creştinismul. Dar in acele ţĕri şi in acele timpuri adevĕratul Creştinism nu era decă nominal, toţi creştinĭi aceia fiind imbuibaţi in realitate numai de idei politeiste, idolatrice şi chiar fetişiste.

Din Iudaism Creştinismul a imprumutat mai cu samă pe Dumnezeu, fiinţă unică, personală despărţită de lume, cu figură şi caractere omeneşti, atribuindu-i insă iubirea de omenire, omnipresenţă şi omniştiinţă panteistă. Acestui Dumnezeu insă i-a aplicat intr'un mod cam nepotrivit trinitatea brahmanică, tatăl, fiul şi duhul sfănt, care nu sunt altă ceva de-

www.digibuc.ro

cât Brahma, Vişnu şi Şiva. Este de insemnat că Dumnezeu este representat până şi astăzi, mai cu samă pe frontispiciurile şi bolţile bisericilor creştine din orient, ca *un ochiu care in loc de pleoape are imprejur un triunghiu incunjurat de raze.* Acesta este, zic creştinii, ochiul neadormit al lui Dumnezeu, care vede toate. In realitate insă este chipul brahmanic a intreitului Dumnezeu universal, un cerc intr'un triunghiu chip care a fost scoborit de la inălţimea abstracţiunii indiane pentru a fi inţeles de mintea mai puţin filosofică a creştinilor. Tot din religiile panteiste ale Indiei au imprumutat creştinii legenda lui Crist, mai multe invăţături, pe care le-au trecut in evangelii şi mai cu samă morala umanitară şi egalitară, care n'a fost niciodată pe deplin aplicată, apoi schivnicia şi călugăria cu mortificarea trupului, etc.

Intr'un cuvênt creştinismul este panteismul indian hultuit pe manoteismul judaic şi alimentat cu reminiscenţe politeiste.

SECŢIUNEA VI.
Perioda Materialismului.

Cel mai inalt panteism filosofic se preface treptat in materialism. Un exemplu de cum se face această prefacere treptată poate fi luat din istoria modernă a filosofiei germane. De la Kant, care şovăeşte intru cătva in afirmaţiunile sale, până la Hartmann, toţi idealiştii

www.digibuc.ro

germanĭ admit că atăt *eul* căt şi lumea exterioară sunt constituiţĭ de o singură substanţă, aceasta fiind de natură spirituală; dar, ideea ce-şĭ fac aceştı filosofi despre această substanţă se modifică treptat şi pe nesimţite. Mai intăi Schelling, filosoful *identităţii absolute*, consideră substanţa universală ca un *intreg* pretutindene compus din toate principiile morale şi intelectuale. Dar fiindcă analisa sufletului omenesc a dat încă de mult la iveală mai multe facultăţĭ şi poate mai multe substanţe, mai multe principiı spirituale, şi fiindcă trebuinţa unificării universale cere ca unul singur din aceste principiĭ să fie generatorul şi esenţa celorlalte; de aceea Hegel, filosoful *panlogismului*, crezênd că *lumea interna este ideea aflata in sine insaşi* şi că *lumea externa este ideea eşita afara din sine insaşi*, admite in realitate că pe lume nu există decăt principiul inteligenţei cu diferitele manifestaţiunı. Mai tărziu Schopenhauer, cu mai multă perspicacitate decăt predecesorii sei, descopere că principiul fundamental al sufletului omenesc este voinţa, şi de aceea el admite, pentru trebuinţa unificăriĭ metafisice, că voinţa este principiul unic, lucrul in sine, esenţa universului intreg, cu toate că formele sub care el se manifestă pot să varieze pănă la nesfirşit. In timpurile din urmă, d. Hartmann, observând că voinţa, adică determinarea conştiută, este numai o mică parte din determinarea intregei activităţĭ a omului, şi prin urmare o parte nesfirşit de mică din determina-

www.digibuc.ro

rea intregei activităţi a universului, se razimă pe o inducţiune mult mai bine justificată decât aceea a lui Schopenhauer şi admite că *inconştientul*, adică principiul activ ce se determină in mod neconştiut, este principiul universului intreg, deşi acest principiu poate accidental să se manifesteze sub forma determinării conştiute. «Prin aceasta d. Hartmann «pretinde că uneşte prin o vastă sinteză idea-«lismul optimist al lui Hegel cu dinamismul «pesimist al lui Schopenhauer; căci, pentru «dênsul universul intreg, adică fiinţa absolută, «nu este nici numai inteligenţă, nici numai «voinţă, ci un compus din aceste două facul-«tăţi, un *ce* care intruneşte înţelepciunea per-«fectă şi cu conştiinţa perfectă.» Dar in realitate d. Hartmann nu face decât să admită principiul universal al lui Schopenhauer prefăcêndu-l din *conştient in inconştient*. Este de observat, de altă parte, că voinţa a fost treptat despoeată de libertatea şi spontaneitatea sa de către cei din urmă filosofi, până când a ajuns să fie o adevĕrată *determinare fatala*. Mai este de observat apoi că cei patru filosofi care s'au succedat dela Scheling până la D. Hartmann inclusiv au fost unul după altul favoriţii aproape esclusivi ai clasei culte din Germania; ceea ce insemnează că ideile metafisice ale acestei clase au trecut efectiv prin gradele de evoluţiune insemnate la cei patru filosofi.— Dar de la teoria d-lui Hartman, care este astăzi aproape cea mai favorită in Germania

www.digibuc.ro

până la materialismul pur, nu mai este decât un pas de făcut. Şi in adevĕr, forţa universală care, după D-nul Hartmann, determină in mod *necesar* şi *neconştiut* toată activitatea universală, nu se deosebeşte esenţial de forţa materială admisă de acei ce cred că nu există pe lume decât substanţă materială. Apoi se ştie că materialiştii cei mai inaintaţi nu admit şi ei decât un singur principiu pentru toată existenţa, şi anume *forţa:* căci, materia nu este după dênşii decât un nume ce se dă forţei, când se manifestă simţurilor noastre exterioare. Şi in adevĕr aceea ce se numeşte *un corp material* nu se manifestă nouĕ decât prin *resistenţa* ce el opune sforţărilor şi mişcărilor noastre, precum şi prin *impresiunea* ce el face simţurilor noastre, adică prin *cea ce el imprima* moleculelor ce compun organele acestor simţuri; astfel că noi nu cunoaştem in realitate decât forţele unui corp material; şi aceasta ne autorizĕ a crede că corpul insuşi nu este nimic alta decât *un complex de forţe determinate.* Materialismul pur ajuns la acest punct admite că principiul şi esenţa lumii intregi este *forţa,* aceasta putênd să varieze in manifestaţiunile sale până la nesfirşit.

Din cele de mai sus se vede că idealismul spiritualist, care constitue cea din urmă fază a panteismului, este destinat a se transforma in materialism. Dar materialismul se formează pe unele locuri prin transformarea celei intăi faze a panteismului, adică a acelei faze in care

www.digibuc.ro

se admite că substanța materială este trupul universului, eară substanța spirituală, sau Dumnezeu este sufletul universului. In acest caz, trebuința unificării universale in loc să decidă pe filosofi a admite numai existența substanței spirituale, îi decide pe une locuri să recunoască numai existența substanței materiale. In sfirșit materialismul actual din Europa este format deadreptul prin transformarea monoteismului, fără să mai fi trecut prin fasele panteismului. Dar aceasta nu impedecă de a fi bine justificată ordinea cronoligică ce am adoptat in acest studiu, punênd perioda panteismului inaintea periodei materialismului.

Când materialismul ia naștere prin transformarea monoteismului, atunci el are ca punct de plecare credința că sunt pe lume două substanțe deosebite, spiritul și materia. Dacă imprejurările fac ca omul să fie silit a se deda mai mult la ocupațiuni practice, la lupta cu natura, și prin urmare la studiul științelor experimentale, atunci el căștigă convingeri mai puternice și mai numeroase in privința materiei decât in privința spiritului, ceea ce-l decide, cu timpul, a admite materia ca substanță universală unică, intocmai precum imprejurări contrare acestor de mai sus decide, cu timpul, pe om a admite spiritul ca substanță universală unică. Incă de când incepe a se aprofunda studiul științelor experimentale se recunoaște că materia are o forță a ei proprie, care lucrează după niște legi neschimbătoare,

www.digibuc.ro

pe când pentru aceea ce se numește spirit, tocmai pentrucă nu este așa de bine studiat și cunoscut, nu se constată legi așa de fixe după care el să lucreze. Cu chipul acesta încă de pe la inceputul științelor naturei se face o deosebire radicală intre materie și spirit; cea d'intâi fiind totdeauna *accesibilă simțurilor* și supusă la *legi fatale*, cel puțin atunci când nu este tulburată prin acțiunea vr'unui spirit, eară substanța spirituală fiind totdeauna *netangibilă și nesupusa la legi fatale*. Odată această deosebire făcută, domeniul lumii materiale merge treptat crescênd in paguba domeniului lumei spirituale, cu cât științele experimentale fac mai mult progres. Astronomia, fisica, chimia, alungă treptat spiritul din lumea anorganică, nelăsând pentru Dumnezeu decât cel mult rolul de creator al acestei lumi intr'un singur moment din trecut; după aceea spiritul este treptat alungat din lumea organică de către științele biologice, până când abia mai găsește un ultim refugiu in creerul omului; insă, mai târziu, el este alungat și din acest refugiu de filosofia deterministă ajutată de progresele fisiologice, a psico-fisicei și a sociologiei: cu chipul acesta ajunge un moment, când științele, chiar dacă nu pot esplica materialicește toate fenomenele numite spirituale, insă lasă a se intrevedè posibilitatea unei astfel de esplicări; și atunci, trebuința unificării universului de-o parte, și numĕrul covîrșitor al fenomenelor esplicate materialicește de altă parte,

www.digibuc.ro

ne silește a admite prin inducțiune că materia este substanța universală unică care se mișcă și se transformă prin forța sa proprie in spațiul și timpul nesfirșit.

Să se observe că materia, spațiul și timpul, care mai inainte erau considerate ca neatărnate unul de altul, sunt din ce in ce mai solid impreunate in mintea materialiștilor. Astfel in privința materiei este de mult admis că ea nu poate exista decăt in spațiu și timp. In privința spațiului, pe de-o parte, este de mult admis că există necesar in timp, eară pe de altă parte, științele experimentale tind din ce in ce mai mult a dovedi că nu există spațiu cu totul deșert de materie. Insfirșit timpul nu poate fi efectiv separat de materie și de spațiu prin aceea chiar că aceste din urmă sunt socotite fără inceput și fără sfirșit. Cu chipul acesta materia, spațiul și timpul, incep a constitui o adevărată trinitate materialistă.—Mai tărziu materialiștii caută a unifica și mai mult această trinitate. Am vĕzut mai sus rațiunea pentru care se admite că materia nu este decăt un nume special ce se dă *forței,* căud aceasta se manifestă simțurilor noastre exterioare. Tot astfel se descopere că ideea de spațiu este formată, in ultima analisă psicologică, de *impresiunea multipla* exercitată asupra simțurilor exterioare de *mai multe forțe deodată,* și că ideea de timp este formată de *impresiunea simplă și repetata* produsă de o *singură forța;* ceea ce insemnează că spa-

www.digibuc.ro

ţiul este in ultima analisă *forţa multipla*, eară timpul *farţa repetata in acţiunea sa*. Acest resultat al analisei psicologice sileşte pe materialişti a admite că materia, spaţiul şi timpul nu sunt decăt trei manifestaţiuni deosebite ale unui singur principiu, a forţei, intocmai precum pentru panteiştii indieni Brahma, Vişnu şi Şiva nu sunt decăt trei manifestaţiuni deosebite ale lui Para-Brahma. De altă parte, materialiştii nu pot încă să realiseze in mintea lor ideea că materia, spaţiul şi timpul nu există in realitate ca entităţi deosebite; ceea ce-i hotăreşte să admită că forţa, cu toată unitatea sa. este de o natură triplă, intocmai precum Para-Brahma este pentru Indieni in acelaşi timp unic şi triplu. Aceste două afirmări contradictorii, care sunt totodată necesare şi nedumeritoare, sunt, la materialişti, ca şi la brahmanişti, efectul stării de transiţiune de la trialism la monism. Se pare deci că materialismul, care se formează direct prin transformarea monoteismului sau a celor intăi faze ale panteismului trebue să se desvolte aşa fel incăt să treacă prin un şir de faze analoage cu toate fazele panteismului. Deaceea este de prevăzut că, intr'un viitor mai mult sau mai puţin apropiat, materialiştii vor putea realiza in mintea lor unitatea perfectă a forţei, şi atunci *forţa* va deveni pentru dînşii ceea ce Buddha, de sxemplu, a devenit la urmă pentru panteiştii indieni, adică substanţa universală unică. Această transformare in concepţiunea

www.digibuc.ro

forței materiale universale se va efectua poate in Europa in același timp când idealiștii spiritualiști vor ajunge și ei a preface definitiv principiul lor universal in forța universală; și atunci, după ce se va fi ajuns la același resultat pe două căi deosebite, se va stabili pentru toți învățații o metafisică proprie a civilisațiunii noastre, a cărei faze ulterioare nu putem fi in stare a le prevedè.

Razele metafisicei materialiste sunt astăzi pregătite mai cu samă de positiviști. Este adevărat că aceștia renegă in genere ori ce metafisică și pretind că adevărul nu se poate găsi decât in domeniul restrins al științelor speciale, dincolo de care ori ce cercetare este declarată de dênșii zadarnică. Ei nu observă insă că, dacă este o necesitate a spiritului omenesc acea care îi silește pe dênșii chiar a generalisa in domeniul unei științi speciale și a găsi pentru mai multe fapte o idee generală și o lege comună, tot acea necesitate, pe care ei in zadar ș'o disimulează, silește pe om a generalisa in domeniul științei universale și a concepe pentru toate resultatele științelor speciale un singur principiu, sau cel puțin un complex de principii universale. Insă metafisica nu este decât știința care se ocupă cu aceste principii universale. De altmintrele positiviștii elaborează cu mai multă soliditate decât ori-care alții materialul primar din care metafisicii materialiști au a construi sistemele lor. Unul din acești metafisici, și cel mai in-

www.digibuc.ro

semnat până acuma din veacul nostru este fără indoială D. Spencer.

Existența școalei curat positiviste se esplică foarte ușor. Imprejurările și gradul civilisației noastre deoparte, și desvoltarea extraordinară a științelor speciale de altă parte, sunt causa că învețații noștri, in loc de a poseda ca ininvețații de altă dată toate științele, abia pot dovedi să exploreze în toată viața lor câte un domeniu foarte mărginit a unei științi speciale. Prin aceasta activitatea generalisatoare a spiritului lor este toată ocupată cu câte o știință specială, neremănendu-le timpul de a se ocupa cu complexul tuturor științelor; și astfel tendința spiritului de a generalisa totalitatea cunoștințelor este in cât-va disimulată. De altmintrele fie-care inveţat din zilele noastre usează de facultatea sa generalisătoare in domeniul științei speciale la care se consacră cu aceeași libertate cu care inveţații de altă dată uzau in domeniul pe atunci restrins al științei universale. In astfel de condițiuni este lesne de inţeles că învățații ce se dedau la științele speciale nu pot să conceapă in ciasurile lor de *loisir* decât o filosofie ca aceea care se numește astăzi positivă.

Morala este in perioda materialismului cu totul despărțită de ideile metafisice. Inainte insă de această periodă, morala a fost pe unelocuri unită in totalitate cu metafisica până pe la sfirșitul periodei panteismului. Astfel a

www.digibuc.ro

fost in India. In alte locuri insă morala a inceput a se despărți de ideile metafisice încă din perioda politeismului. Astfel am vĕzut că la Greci și la Romani, unde cetățenii făceau ei singuri legile care regulau interesele lor pămêntești, a inceput a se face deosebire intre regulele de purtare ce provin din voința zeilor și acele care provin numai din voința omului. Mai tărziu, cu cât interesele oamenilor au devenit mai numeroase și mai complicate prin efectul civilisațiunii, cu atât s'au făcut legi mai numeroase, și cu atât regulele de purtare ce provin din voința omului s'au inmulțit in paguba celor care provin din voința divină. Cu chipul acesta, in tot timpul cât civilisațiunea a făcut progres de la Romani până in zilele noastre, legislațiunea pămêntească și moravurile au scos din domeniul divin una câte una câte una toate regulele de purtare care interesează direct conservarea socială, sancționându-le cu pedepse și recompense pămêntești. Complexul acestor regule constitue ceea ce se numește *dreptul*. Cât despre puținele regule de purtare remase in domeniul divin, ele au trecut de acolo treptat in ceea ce se numește domeninl conștiinței morale ; astfel că ideile metafisice au intrat in perioda materialismului libere de ori ce solidaritate cu morala ca și cu temerea de necunoscut. Aceasta nu impedecă insă ca morala să aibă fundamente solide in natura omului, și să constitue pentru investigațiunile științi-

www.digibuc.ro

fice o disciplină deosebită şi de sine stătătoare.

Morala, in genere, se imparte de materialiştĭ ca şi de mulţĭ spiritualiştĭ în *drept*, care are o sancţiune socială, şi *morala* propriu zisă, care nu are această sancţiune. Fundamentul moralei in genere este, după unii materialiştĭ, interesul bine înţeles sau egoismul rafinat, după alţii, simpatia şi interesul general. Cred insă că este mai ştiinţific a crede că fundamentul moralei este un instinct născut de conservare atăt individuală căt şi socială, instinct perfectibil şi tot atăt de puternic şi de eficace ca ori-care alt instinct.

Morala, făcĕnd un progres paralel cu ideile metafisice, este mai pură, mai inaltă şi mai puternică in perioda materialismului decăt in toate celelalte periode anterioare. Acest adevĕr este confirmat de tendinţa ce manifestă astăzĭ popoarele cele mai civilisate, prin agitaţiunile lor *socialiste*, de a face ca insocietate să domnească o moralitate mai inaltă decăt inainte, fără ajutorul nici unei credinţi metafisice spiritualiste.

SECŢIUNEA VII.

Observaţiuni generale.

Hegel a susţinut cu multă dreptate că aceleaşĭ legĭ ale logicei care presidează la formarea ideilor in mintea unui individ, presidează asemine şi la formarea ideilor unui popor sau a omenirei intregi in cursul veacurilor. Acest

www.digibuc.ro

adevĕr este confirmat şi de istoria ideilor metafisice.

Mai intăi necesitatea intelectuală care sileşte pe individ a reduce căt mai mult la unitate cunoştinţele sale, adică a grupa mai multe fapte sub o singură idee generală, apoi a intruni mai multe de aceste idei sub o singură idee şi mai generală, şi aşa mai departe, această necesitate intelectuală, zic, sileşte pe omenirea intreagă a unifica din ce in ce mai mult in cursul veacurilor ideile sale metafisice. Aşa, la inceput, omul fiind fetişist, crede că lumea este compusă din nenumĕrate fiinţi, avênd fie care trup şi suflet deosebit, şi fiind cu totul neatărnate unele de altele. După aceea, in periodele următoare, el imparte lumea intr'un numĕr din ce in ce mai mic de stăpăniri deosebite, pănă ajunge a crede că peste lumea intreagă este un stăpăn cu mai mulţi subalterni. Mai tărziu, in perioda panteismului, omul crede că lumea intreagă constitue o singură fiinţă cu trup şi suflet deosebit, ceea ce implică existenţa a două săbstanţe universale. In sfirşit, in ultima fază a panteismului şi mai cu samă in perioda materialismului, omul ajunge a crede că lumea intreagă este compusă dintr'o singură substanţă, care se conduce in lucrările şi manifestările sale după un singur principiu. Cu chipul acesta, in perioda materialismului, s'a ajuns la unificarea cea mai complectă care s'a putut da pănă acuma ideilor metafisice.

www.digibuc.ro

In secțiunile precedente am mai vĕzut că toate ideile metafisice se formează in mod perfect logic, și că ideile ce caracterisează o periodă sunt efectul evoluțiunii ideilor ce caracterisează perioda precedentă. Aceasta nu insemnează insă numai decăt că omul a rațional la fie-care periodă, pentru a-și stabili ideile sale metafisice, intocmai precum am rațional eu mai sus la secțiunea respectivă.

A raționa insemnează propriu zis a avè conștiință atăt despre conclusiune căt și despre premisele din care se trage conclusiunea. Insă experiența dovedește, după cum am arĕtat-o aiurea (Thé rie du fatalisme), că raționamentul se face căte-odată in mod neconștiut, așa fel că un individ găsește căte-odată ca prin inspirațiune o idee care nu este in realitate decăt consecința logică a altor idei precedente, consecință despre care individul sau nu-și dă samă niciodată, sau își dă sama tocmai mai tărziu. De altă parte, am arĕtat aiure (Théorie de fatalisme) că conștiința care luminează mare parte din actele psichice ale omului civilizat de astăzi, este din ce in ce mai intunecată și intovărășește din ce in ce mai puține acte psichice, cu căt omul se află pe o treaptă mai jos a progresului.

Dacă ținem samă de aceste imprejurări, atunci ințelegem ușor că, cu căt omul a fost mai primitiv, cu atăt el a trebuit să-și formeze ideile sale metafisice in mod mai neconștiut, adică mai instinctiv, fără ca formarea acelor

www.digibuc.ro

idei să fi incetat vr'odată de a fi perfect logică. Cât despre noi, oamenii civilisaţi care avem o conştiinţă mult mai largă şi luminoasă decât strămoşii noştrii, putem mai bine să ne dăm samă, nu numai de formarea propriilor noastre idei metafisice, dar şi de formarea ideilor strămoşilor noştri, despre care aceştia nu şi-au dat ei singuri samă. Cu alte cuvinte, omenirea işi dă astăzi mai bine samă de ceea ce a gândit şi a făcut in trecut, intocmai precum un individ ajuns la maturitate işi dă mai bine samă de raţiunea cugetărilor şi a faptelor sale din timpul copilăriei şi al juneţei.

Cât despre ideile destinate a se forma in viitor, omul nu poate in genere nici măcar să le prevadă. Dacă puterea normală a inteligenţei omeneşti ar fi aceeaşi in toate timpurile, precum cred neevoluţioniştii, atunci un om care s'ar afla de exemplu in perioda fetişismului ar putea, prin meditaţiune şi prin argumentaţiuni logice, să ajungă răpede până la concepţiunea ideilor metafisice care caracterisează de exemplu perioda monoteismului. Dar incercările zadarnice ale misionarilor creştini de a inculca idei monoteistice in capul oamenilor sălbateci, precum şi multe alte experienţe de felul acesta au dovedit că aceasta este cu neputinţă. Această imposibilitate insă se esplică foarte uşor. Inteligenţa fiind o funcţionare a creerului, puterea sa de a concepe idei este determinată şi strict limitată de gra-

www.digibuc.ro

dul de perfecţionare a creerului. Insă creerul care a mers treptat perfecţionându-se, prin diferenţiare, de la animalele inferioare până la om, continuă a se perfecţiona treptat şi la acesta pe cât timp omenirea merge progresând. Aşa dar omul, de la aparițiunea lui pe lume până astăzi, a trebuit să treacă prin diferite grade de diferenţiare a creerului său, şi prin urmare prin diferite grade de putere a inteligenţei sale; şi la fie care grad a trebuit să fie o limită, peste care puterea sa de a concepe idei, inducţiunile şi deducţiunile sale logice, n'au putut trece. Ideile omenirii intregi au trebuit deci să treacă in evoluţiunea lor prin faze şi periode lungi, prin care nu au putut trece ideile unui singur individ.

Se ştie că in ori ce societate omenească indivizii se deosebesc foarte mult intre dênşii in privinţa puterii intelectuale şi prin urmare şi in privinţa puterii de a concepe idei metafisice. De altă parte experienţa dovedeşte că in aceeaşi societate cam aceeaşi distanţă separă pe indivizii cei mai inteligenţi de cei mai puţin inteligenţi, fie că societatea progresează, fie că ea retrogradează. De aici urmează că ideile metafisice trebue totdeauna să se afle deodată in diferite faze a desvoltării lor la diferitele clase ale societăţii, menţinêndu-se totdeauna cam aceeaşi distanţă intre gradul de desvoltare la care au ajuns ideile clasei celei mai inteligente şi gradul la care au ajuns ideile clasei celei mai puţin inteligente din so-

www.digibuc.ro

cietate. Așa, de exemplu, când Europa civilisată din timpul Grecilor și al Romanilor intrase definitiv in perioda politeismului, numai clasele cele mai culte ale societății aveau credințĭ curat politeiste, pe când poporol de jos era încă fetișist și idolatru propriu zis. Când după aceea Europa devenise monoteistă prin introducerea creștinismului, numai oamenii cei mai luminați din ea aveau idei monoteiste propriu zise, pe când oamenii de rând conservau in intregime credințele politeiste, și in mare parte credințele fetișiste și idolatrice. Insfirșit, in periodele următoare, indivizii cei mai inteligenți din Europa devin panteiști și apoi materialiști, pe când poporul conservă in toată intregimea credințele monoteiste, in mare parte cele politeiste, și multe din credințele și mai vechi.

Este adevĕrat că in orĭ ce moment a istoriei un popor se infățișează in aparență cu un singur sistem de credinți metafisice pentru toți indivizii. Astfel pe un popor il găsim in intregime mahometan, pe un altul budhist, pe un al treile creștin, și așa mai departe. Această unitate insă de credinți este numai nominală; căci in realitate sistemul, ca să zic așa, oficial de idei metafisice este conceput de fie care individ sub forma pe care o au ideile metafisice in faza corespunzĕtoare cu gradul de inteligență al individului.

Pentru a ne convinge de aceasta nu avem decăt să observăm ceea ce se petrece intr'o

www.digibuc.ro

societate zisă creștină din Europa de astăzĭ.

Pe treapta cea mai de jos găsim indivizĭ cei mai inculțĭ și mai mărginițĭ la minte, care cred încă in strigoi, in stafiĭ, in vrăjĭ, etc., și care înțeleg toate elementele creștinismului după maniera fetișiștilor. Astfel, ei nu atribue o adevĕrată valoare decăt formelor exterioare a creștinismului, precum icoanelor și crucilor, pe care le consideră ca niște adevĕrațĭ fetișĭ, formulelor sacramentale care se pronunță la diferite ocasiĭ, etc.—Pe o treaptă mai sus găsim creștinĭ maĭ deștepțĭ care, in meditațiunile lor metafisice, gândesc mai mult la Christos, la Maica Domnului, la îngerĭ și la sfințĭ; dar ei nu-șĭ inchipuesc pe toțĭ aceștia, decăt in felul in care politeiștii își inchipueau pe zeiĭ și semi zeiĭ lor; cu alte cuvinte credințele politeistice ale acestor creștinĭ au primit simple denumirĭ creștinești. Acești creștinĭ gândesc asemine, deși maĭ puțin decăt creștinii cei maĭ mărginițĭ, la stafiĭ, strigoĭ, etc; dar eĭ botează toate aceste duhurĭ cu numele creștinesc de dracĭ, și se tem de dînsele maĭ puțin decăt de îngerĭ și de sfințĭ.—Maĭ departe suindu-ne pe treptele intelectuale ale societățiĭ creștine, vedem că credințele fetișiste și politeiste se slăbesc, eară cele monoteiste se întăresc din ce în ce, pănă ajungem la doctoriĭ creștinismuluĭ, la teologĭ, a cărora gândire metafisică este ocupată aproape esclusiv de Dumnezeu și foarte puțin de celelalte spirite.— Pe o treaptă superioară se află filosofiĭ monoteiștĭ,

www.digibuc.ro

care admit pentru lumea spirituală numai existența lui Dumnezeu și a sufletelor omenești; și apoi deasupra acestora se află panteiștii și in fine materialiștii. Este de observat că chiar acești filosofi sunt încă in legătură cu creștinismul prin respectarea din partea lor a o mulțime de forme creștine care sunt intrate in moravurile poporului, precum sunt acele privitoare la nașteri, la inmormêntări, la sărbători, etc.

Din cele de mai sus resultă că in fie care societate se păstrează ca in niște paturi superpuse toate credințele metafisice pe care le-au avut vr'odată strămoșii indivizilor din societate.

Atât numai că, cu cât credințele ce se păstrează sunt mai vechi pentru societatea pe care o considerăm, cu atât ele sunt mai denaturate și mai decăzute din autoritatea lor de altă dată. Astfel in societatea noastră se păstrează numai sub formă de fabule, adică de vane inchipuiri, convorbirile dintre animale, plante și lucruri neinsuflețite, convorbiri in a cărora realitate credeau strămoșii noștri in perioda fetișismului, precum cred sălbaticii fetișiști de astăzi. Istorisirile despre intêmplările și isprăvile zeilor și a semi-zeilor pe care strămoșii noștri le credeau de adevărate in perioda idolatriei și in aceea a politeismului, au perdut treptat caracterul adevărului, până au ajuns la noi sub formă de *povești*, adică de pure creațiuni ale imaginațiunii. Credințele creștinești fiind relativ recente pentru societatea noastră

www.digibuc.ro

n'au ajuns încă in starea de poveşti; dar putem să observăm mersul lor zilnic spre această stare. Astfel, pe zi ce merge, creştinii ceĭ inteligenţi scot din domeniul adevĕruluĭ câte una din legendele privitoare pe sfinţi, pe îngerĭ şi chiar pe Christos, fără ca eĭ să înceteze vr'odată de a se considera ca foarte bunĭ creştini. Această purificare şi simplificare continuă a tradiţiunilor creştineştĭ făcută chiar de cătră ceĭ ce se cred adevĕraţĭ creştinĭ, şi, de altă parte, trecerea ce se observă zilnic a unui numĕr din ce in ce mai mare de creştinĭ la panteism şi la materialism, vor sfirşì intr'o zi prin a scoate cu totul din domeniul adevĕruluĭ toate tradiţiunile creştineştĭ şi a le trece in domeniul basmelor —Insfirşit credinţele monoteistice-pure, precum şi acele curat panteistice şi materialiste, care sunt cele mai recente, sunt şi cele maĭ indepărtate de starea basmelor; astfel că ele, deşi sunt supuse zilnic îndoeleĭ şi criticeĭ, dar ele sunt supuse cu respectul ce se datoreşte adevĕruluĭ; şi chiar aceea ce se descopere a fi o eroare, se consideră ca o nereuşită a incercărĭĭ sincere de a afla adevĕrul, eară nu ca o pură creaţiune a imaginaţiunĭĭ.

Am vĕzut până aicĭ că ideile metafisice se află la diferite grade de progres in diferitele clase de indivizĭ ale aceleiaşĭ societăţĭ; de unde resultă că pentru a putea urmărì calea progresivă făcută de ideile metafisice de la inceputul omenirĭĭ până astăzĭ, trebue să urmărim progresul intelectual al aceleiaşĭ clase de indivizĭ

www.digibuc.ro

din societate. Se înțelege că progresul intelectual al claseĭ celeĭ maĭ inteligente și maĭ culte este cel maĭ ușor de urmărit, și totodată cel maĭ util de studiat, fiindcă el anticipează asupra progresuluĭ tuturor celorlalte. Deaceea și eu in studiul de față am avut in vedere maĭ cu samă progresul intelectual al acesteĭ clase.

Se crede obicĭnuit că sistemele de ideĭ metafisice, și maĭ cu samă acele ce se numesc propriu vorbind *religium*, nu fac progrese zilnice și necontenite, ci se schimbă deodată prin autoritatea unor oameni marĭ, pentru a remănea apoĭ staționare in timp de secuĭ. Am vĕzut insă maĭ sus că această opiniune este falșă, și că chiar atuncĭ cănd ideile metafisice ale unuĭ popor conservă in timp de secuĭ o singură denumire, ca acea de mahomedanism, etc., totușĭ indivizĭĭ schimbă *zilnic* felul in care eĭ concep tocmaĭ acele ideĭ care sunt cuprinse sub denumirea tradițională ce durează secoĭ, pănă cănd intr'o zi se descopere că ideile sunt prea schimbate pentru a maĭ corespunde cu vechia lor denumire; și atuncĭ li se dă o altă denumire; și o altă formă exterioară maĭ apropiate conținutuluĭ lor, crezêndu-se, pe nedreptul, că prin aceasta se operează o schimbare bruscă și radicală a ideilor metafisice *curente*.

Așa dar, ideile metafisice au făcut un progres lent și pe nesimțite de la inceputul omenirĭĭ pănă astăzĭ, și impărțirea acestui progres

www.digibuc.ro

in periode distincte, nu este justificată decât numai prin marea schimbare ce se constată la aceleaşi idei ale aceleaişi succesiuni de indivizi după un foarte lung timp. Deaici urmează că ideile ce caracterisează o singură periodă, se nasc din ideile periodelor precedente, cresc şi se desvoltează pe nesimţite in paguba acelor idei, şi apoi, la rândul lor, descresc pe nesimţite şi dispar după ce au dat naştere ideilor din perioda următoare.

Pentru a da o idee de felul in care se desvoltă pe nesimţite ideile ce caracterisează o periodă oare care, voiŭ descrie, ca exemplu, desvoltarea periodei materialismului observată la clasele cele mai inteligente ale societăţilor omeneşti.

—

La inceput toate mişcările pe care le observă omul in natură le atribue voinţei spiritelor. Dar cu cât experienţa lui creşte, cu atât el poate să-şi esplice mai multe din aceste mişcări, fără a presupune intervenirea spiritelor. Cel intâi fenomen pe care el poate să şi-l esplice in felul acesta este de sigur căderea corpurilor ce se află in apropierea lui. Incă din timpurile cele mai vechi omul reuşeşte, după oare-care experienţă, a-şi da esplicaţiunea aceasta: «Dacă iau o peatră in mână şi apoi ii dau drumul de sus, ea cade jos, pentru că mâna mea nu o mai ţine sus.» Este adevărat că această esplicaţiune nu este tocmai satisfă-

www.digibuc.ro

cetoare; dar ceea ce voesc să constat este că omul își poate esplica bine sau rĕu căderea unui corp fără intervenirea spiritelor. Tot in chipul acesta esplicêndu-și omul descopere treptat, că stînca se rĕstogolește de pe munte pentru că cade de sus in jos, că părĕul curge pentrucă vine de la deal la vale, etc. Se înțelege că toate fenomenele care nu se pot încă esplica in felul acesta continuă a se esplica tot prin intervenirea directă a spiritelor. Ear progresul cunoștințelor experimentale scoate de sub domnirea *indirecta* a spiritelor fenomene din ce in ce mai numeroase și din ce in ce mai depărtate de om. Astfel după ce omul ajunge treptat a-și da samă in mod natural de mai toate fenomenele de pe pămênt care îi atrag mai mulț atențiunea, el descopere că nourii de pe cer sunt de aceeași natură și se formează in acelaș chip ca și aburii ce es dintr'o oală ce ferbe la foc, el descopere insfirșit că soarele, luna și stelele sunt corpurĭ neinsuflețite, care sunt puse in mișcare de aceeași putere, care face ca o peatră să cadă jos cănd e lăsată din mănă.—Este de observat că precum omul admite la inceput existența spiritelor pentru a-și esplica mai intăi lucrurile cele mai apropiate de dênsul, și apoi treptat lucrurile din ce in ce mai indepărtate, pănă ajunge a recunoaște stăpănirea spiritelor peste universul intreg; tot așa, la un grad mai inaintate de civilisațiune, omul incepe a-și esplica in mod natural mai intăi fe-

www.digibuc.ro

nomenele privitoare la lucrurile cele mai apropiate de dênsul, și apoi treptat fenomonele privitoare la lucrurile din ce in ce mai depărtate, până ajunge a isgonì cu totul spiritele din lume. Cu alte cuvinte, concepțiunea materiei acuma, ca și concepțiunea spiritului altă dată, cuprinde la inceput o foarte mică sferă al căreia centru este omul, și apoi se inalță și se lărgește treptat până cuprinde in sine universul intreg.

Precum spiritul este puțin câte puțin alungat din lumea ce se află in afară de om, tot astfel este, deși mult mai greu, alungat din trupul omului. Se știe că la inceput toate fenomenele care au loc in trupul omului sunt atribuite voinței sufletului. Funcțiunile organice insă ale trupului sunt una câte una esplicate in mod natural, și sufletul este dislocuit treptat din diferitele organe ale trupului, până când nu mai remâne nici un loc pentru dênsul.

Dacă esaminăm mișcarea științifică din Europa modernă, vedem că toți invețații care au cultivat științele positive și care s'au succedat de la Bacon incoace, n'au făcut decât să lărgească treptat sfera esplicațiunii materialiste a lumii, in paguba esplicațiunii spiritualiste. Este de observat că acești invețați au fost dualiști sau eclectici, adică spiritualiști care admiteau in același timp existența spiritului și a materiei; căci, pe câtă vreme remâneau încă fenomene ce nu se puteau esplica in mod natural, re-

www.digibuc.ro

mănea asemine un loc pentru spirit; dar acest loc a fost treptat redus in mod neconștiut de cătră chiar acei care se credeau călduroșii apărătorĭ ai spiritualismului.

Astăzi lucrurile sunt ajunse in Europa la așa punct, incăt spiritualiștiĭ eclecticĭ recunosc că lumea intreagă este guvernată de legĭ fixe inherente materiei, reservând insă pentru Dumnezeu rolul de creator, și pentru sufletul omului sentimentele, inteligența și voința. Aceste reserve sunt făcute numaĭ pentrucă nu s'au putut încă da esplicațiunĭ materialiste satisfăcĕtoare in privința creațiuniĭ lumiĭ, și mai cu samă in privința facultăților psichice. Dar aceste chestiunĭ grele sunt acum obiectul unei viĭ discuțiunĭ intre materialiștiĭ pușĭ de-o parte, și acei care continuă încă de a fi spiritualiștĭ eclecticĭ de altă parte. Această discuțiune este fructuoasă, pentrucă are loc intre adversarĭ care se pot ințelege, de oare ce ei au ca punct de plecare comun un mare fond de principiĭ admise de amêndouĕ părțile. Căt despre resultatul final al acesteĭ discuțiunĭ, este ușor de prevĕzut că el va fi in avantagiul materialiștilor purĭ.

Voiu reproduce aicĭ din această discuțiune, numai ca exemple, unele din argumentele prin care materialiștiĭ se incearcă a dovedi, că și facultățile psichice, cărora nu s'a putut încă da o esplicațiune materialistă satisfăcĕtoare. nu pot fi altă ceva decăt tot forțe de ale materiei, și că, prin urmare, nu există suflet in

www.digibuc.ro

înțelesul ce se dă acestui cuvênt de către spiritualiștĭ.

Sa presupunem pentru un moment, zic materialiștii, că omul are in trupul seu un suflet așa precum il înțeleg spiritualiștii. Se știe însă că facultățile sufletești nu sunt tot una la toți oamenii. Sunt oameni cu inteligență foarte puternică și liberă, cu sentimente foarte delicate, insfîrșit cu un suflet foarte pronunțat. Insă, dacă de la acești oameni ne scoborim treptat in jos, găsim de cei care au facultăți psichice din ce in ce mai puțin desvoltate, până ajungem la imbecilĭ și idioți la care aceste facultăți sunt foarte slabe. Este însă admis că oamenii imbecilĭ au suflet ca și cei inteligenți. Dacă acum comparăm un om imbecil cu un câne sau cu un elefant inteligent, vedem că deosebirea in privința inteligenții este intre dênșiĭ cu mult mai mică decât intre un om foarte inteligent și unul foarte imbecil. Pentru rațiunea, dară, pentru care se admite ca omul imbecil are suflet ca și cel inteligent, trebue să se admită că și cânele ori elefantul inteligent are suflet ca și omul imbecil. Dacă de la câne și elefant ne scoborim gradat in jos pe scara ființelor organice, făcênd la fie-care grad raționamentul de mai sus, ajungem să recunoaștem că trebue să aibă suflet până și polipiĭ, până și plantele, până și monerele. Monera însă, care dupa unii, se naște prin generațiune spontanee din apa

www.digibuc.ro

mării, este globuleţ omogen quasi-liquid care mai nu se deosebeşte de apa in care trăeşte. Dacă se atribue facultăţile sufleteşti până şi acestei fiinţi, atunci nu este vr'o raţiune de a nu le atribui şi apei. Insă dacă apa are suflet, atunci trebue să aibă şi toate celelalte corpuri neorganice. Dar mişcările acestor corpuri sunt ele oare produse de voinţă, de inteligenţă, de sentimente? Când o peatră cade la pământ, fiindcă-i dau drumul din mână, este oare această cădere un efect al voinţei petrei? Spiritualiştii zic nu. Peatra cade, zic ei, pentrucă este atrasă de pământ, şi această atracţiune este o putere curat materială, precum de altmintrele sunt toate puterile care pun in mişcare corpurile neorganice lăsate in voea lor. Dar dacă toate aceste corpuri sunt puse in mişcare de puteri materiale, atunci tot astfel trebue să fie şi cu monerele care se deosebesc foarte puţin de aceste corpuri. Şi dacă monerele trăesc numai cu puteri materiale, tot aşa trebue să trăească şi fiinţele care sunt numai cu un grad mai superioare, precum sunt celulele organice. Dacă dela aceste celule ne suim gradat pe scara vieţii organice, făcênd la fie-care grad raţionamentul de mai sus, ajungem să recunoaştem că tot numai de puteri materiale trebue să fie produse şi mişcările cănilor şi ale elefanţilor, şi acele ale oamenilor imbecili, şi in sfirşit acele chiar ale oamenilor inteligenţi. Aşa dar puterile care pun in mişcare omul nu se deosebesc radical

www.digibuc.ro

de puterile carę pun in mişcare celelalte corpurĭ din natură, de oare ce intre aceste puterĭ este numai o deosebire de grad. Cu alte cuvinte, aceea ce se numeşte suflet omenesc nu este decăt o combinaţiune specială, un joc complect de forţe materiale.

Este adevĕrat că la prima vedere ne pare inexplicabil cum aceste admirabile facultăţi sufleteştĭ ale omului să fie nişte simple forţe materiale. Căud insă ne aducem aminte că noi înşine putem să realizăm cu maşinile noastre mişcările cele mai complicate şi să producem efectele cele mai diferite, numai prin aceea că, intocmind in mod diferit părţile componente ale diferitelor maşinĭ, combinăm şi diriguim in mod diferit aceleaşĭ căteva forţe simple de ale corpurilor inorganice; căud neaducem aminte, zic, de toate aceste, atunci inţelegem că nu e cu neputinţă ca aceleaşĭ căteva forţe simple, fiind diriguite de mecanismul cel mai complicat ce ar putè vr'odată avè o maşină, să dee naştere la mişcările cele mai extraordinare, şi prin urmare la forţele derivate cele mai deosebite in aparenţă de forţele simple din care s'au născut. In această ordine de idei putem presupune că mişcările şi forţele corpurilor inorganice sunt relativ simple, numai pentrucă constituţiunea moleculară şi mecanismul acestor corpurĭ sunt asemine relativ simple. Insă căud aceeaşĭ materie care constitue corpurile inorganice se aranjează in imprejurărĭ date, aşa fel incăt constitue me-

www.digibuc.ro

canismuri mai complicate, ca monerele, ca celulele organice, ca plantele, etc., atunci ea dă naştere la mişcări mai complicate care constituesc forţe derivate deosebite in aparenţă de forţele corpurilor inorganice. Astfel, monerele, celulele organice, plantele etc., se nasc, se hrănesc, cresc, degenerează ; eară forţele derivate care dau naştere la aceste fenomene se numesc fisiologice, şi par a fi de natură deosebită de forţele fisice şi chimice din care sunt derivate. Dacă apoi ne suim treptat pe scara fiinţelor organice, vedem că fenomenele fisiologice devin la rândul lor din ce in ce mai complicate, pentrucă resultă dintr'un mecanism (dintr'un organism) din ce in ce mai complicat. In special mecanismul sistemului nervos ajunge la aşa grad de complicaţiune la animalele superioare, incăt unele mişcări de tot complicate, la care el dă naştere, ne par a fi nişte forţe cu totul deosebite de chiar aceea ce am numit până acuma forţe fisiologice. Acele forţe sunt simţirea. judecata, voinţa, şi se numesc psichice pentru a fi deosebite de cele fisiologice. Forţele psichice sunt ajunse la cel mai mare grad de desvoltare la om, pentrucă şi mecanismul creerului omenesc este ajuns la cel mai mare grad de complicaţiune. Aşa dar intre forţele fisice, chimice, fisiologice şi psichice poate să nu fie o deosebire radicală, ci o simplă deosebire de gradul de complicaţiune mecanică al mişcărilor respective. Această ipoteză este sprijinită de 'mprejurarea

www.digibuc.ro

că forţele vieţii organice se desvoltează treptat şi pe nesimţite de la fiinţele organice cele mai inferioare până la cele mai superioare ; in aşa fel că este cu neputinţă a fixa pe scara fiinţelor organice punctul la care incepe a se arĕta cutare forţă psichică, sau cutare forţă fisiologică ; precum este asemine cu neputinţă de a găsì o aşa linie de demarcaţiune între diferitele felurĭ de fenomene organice, incât să nu fie nici un fenomen pentru care să stăm la indoeală, dacă trebue să-l numerăm intre fenomenele chimice sau intre cele fisiologice, ori pe altul intre fenomenele fisiologice sau intre cele psichice. După ipoteza de mai sus toate forţele din lume se reduc la o singură forţă care in definitiv este acelaşĭ lucru cu mişcarea, intocmai precum şi toate felurile de materiĭ din lume se reduc la o singură substanţă. Dar mişcarea sau forţa, fiind o simplă proprietate a materiei, este nu numai nedespărţită de aceasta, ci sufere încă şi trebue să sufere transformărĭ corespunzĕtoare cu transformările materiei. De aceea forţele fisice şi chimice care sunt nedespărţite de materia ce constituea un corp inorganic se prefac in forţe psichice cănd aceeaşĭ materie se intocmeşte aşa incât constitue un creer de om. Aşa dar, fenomenele psichice al cărorr complex se numeşte suflet nu sunt decât mişcărĭ materiale produse de organismul sau mecanismul foarte complicat al corpului material ce se numeşte creer. Aceste mişcărĭ, dacă le observăm cu

www.digibuc.ro

atenţiune, vedem că sunt supuse la legĭ necesare şi fixe ca şi toate celelalte mişcărĭ ale materiei; aşa fel că nici din acest punct de vedere nu găsim o deosebire radicală intre suflet şi celelalte forţe din natură.

La toate cele de mai sus spiritualiştiĭ obiectează că deşi este asemănare intre mişcările celorlalte corpurĭ din lumea esterioară, totuşĭ nu este nicĭ o asemănare intre toate aceste mişcărĭ aflate pe cale obiectivă şi puterile sufleteştĭ care se descopăr numai pe cale subiectivă, adică numai prin observaţiune internă. De aicĭ resultă că chiar dacă activitatea sufletească a omuluĭ poate fi, sau este, iń corelaţiune cu oare care mişcări ale creeruluĭ seu, sau ale trupului seu intreg, totuş este o deosebire radicală intre aceste două ordine de fenomene.

La această obiecţiune un filosof materialist ar putea respunde precum urmează:

Omul are un simţ *interior* numit *conştiinţă*, care este *poate* subdivizat in maĭ multe simţurĭ particulare, şi cu care simte aceea ce se petrece in sufletul său căud este in activitate; apoi mai are un simţ *exterior*, subdivisat in mai multe simţurĭ particulare, cu care simte aceea ce se află şi se petrece in afară de sufletul seu. Acum, pentru a putea compara două sau mai multe lucrurĭ şi a putea afla raportul in care ele se află, trebue numai decăt ca toate aceste lucrurĭ să fie supuse la percepţiunea aceluiaş simţ; intocmai precum pentru a

www.digibuc.ro

afla, de exemplu, raportul de mărime intre două sau mai multe lucruri, trebue a aplica tuturor aceeași unitate de măsură. Insă cu simțul meu interior îmi este cu neputință de a afla un raport de asemănare, chiar dacă asemănare există, intre activitatea mea sufletească și activitatea interioară a unei plante sau a unei petre, pentru raţiunea că activitatea acestor corpuri nu poate fi nici macar percepută, dar ne cum comparată cu alte activităţi, de către simțul meu interior. Mai mult decât atăta. Eu nu pot ști numai prin simțul meu interior nici macar dacă ceilalți oameni au o activitate sufletească ca și mine; căci eu nu mă pot transporta cu simțul meu interior in capul celorlalți oameni pentru a constata aceasta. Este adevărat că prin mijlocul simțirei exterioare, și prin diferite mijloace indirecte și foarte meșteșugite, ceilalți oameni pot să-mi comunice că și ei au activitate sufletească; și eu cred prin analogie, că acea activitate este intocmai ca a mea, numai fiindcă sub toate celelalte raporturi, simțul meu *exterior* m'a făcut să constat o asemănare complectă intre ceilalți oameni și mine. Dar, de altă parte, dacă fac abstracție de analogia mai strînsă ce există intre mine și ceilalți oameni eu nu știu cu siguranță dacă chiar plantele ș, petrele nu mi-ar spune că au și ele o activi tate sufletească când s'ar putea ele pune in comunicare strînsă cu mine ca oamenii.—Așa dar simțul meu interior nu mă poate face să

www.digibuc.ro

cunosc nicĭ asemănarea, nicĭ neasemanarea ce poate să existe intre natura facultăţilor mele sufleteştĭ şi natura celorlalte forţe din natură. A pretinde că prin observaţiunea interioară se pot căpăta cunoştinţĭ positive, ştiinţifice, asupra natureĭ sufletuluĭ, că se poate adică afla raportul ce există intre suflet şi trup sau intre suflet şi celelalte forţe din natură, este tot aşa de absurd ca şi a pretinde, de exemplu, că se poate afla raportul dintre greutatea şi lumina corpurilor, măsurând amândouĕ aceste forţe cu cântarul.

Cu totul altfel se petrec lucrurile, când caut a mĕ instruì cu ajutorul simţului meu exterior. Dacă pun inaintea acestui simţ o peatră, o plantă, un animal inferior şi un om, atunci pot să fac o dreaptă comparaţie intre aceste patru obiecte, fiindca tus-patru sunt perceptibile de acelaşĭ simţ. Dacă aceste patru obiecte fac asupra simţului meu exterior, in oare-care privinţă, aceeaşĭ impresiune, atuncĭ sunt in drept a conchide că trebue să fie o forţă identică, sau dacă voiţi, o causă identică in tus-patru obiectele, pentru ca aceste să producă asupra mea acelaşĭ efect. Insă după multe observaţiunĭ şi comparaţiunĭ s'a constatat că toate forţele corpurilor susceptibile de a fi percepute cu simţul exterior se reduc la urma urmei la mişcare, adică la strămutarea succesivă a corpurilor sau a părţilor lor din un loc in altul De altă parte s'a constatat că toate mişcările sunt supuse la legĭ fixe şi necesare. Cea maĭ

www.digibuc.ro

principală din aceste legĭ este că mişcarea nici nu se naşte, nicĭ nu dispare, ci ea se schimbă numai in modalităţile sale conservând astfel acelaşĭ echivalent cantitativ. Deaceea de căte orĭ vedem că o peatră, o plantă, un animal se mişcă, această mişcare este efectul uneĭ impulsiunĭ anterioare date acestor corpurĭ, adică a uneĭ mişcărĭ anterioare care a incetat prin aceea ca s'a transformat in mişcarea actuală a acestor corpurĭ. Omul considerat obiectiv nu face escepţiune la această regulă. De căte orĭ lucrurile exterioare dau o impulsiune oare-care sistemului nervos al omuluĭ prin canalul organelor sensitive, de atăte orĭ se produce o mişcare interioară sau exterioară a trupului sau a unei părţĭ a trupului omenesc ; şi vice-versa, de căte orĭ trupúl omului execută o mişcare materială oare-care, de atăte orĭ el a primit o impulsiune materială prin canalul simţurilor sau altfel. Toate mişcările ce se esecută in şi prin sistemul nervos se reduc la ceea ce se numeşte *acţiuni reflexe* : o impulsiune se produce in capătul nervului sensitiv, această impulsiune dă naştere la o mişcare care transformându-se poate de o mulţime de orĭ, percurge nervul sensitiv, celulele internervale, nervul motoriu, pentru a eşĭ apoĭ prin capătul acestuĭ nerv sub forma de mişcarea unuĭ organ oare-care al trupuluĭ.[1]) Toată activitatea su-

[1]) Pentru mai multă lămurire vezĭ intre altele «*Théorie du fatalisme*

www.digibuc.ro

fletească a omuluĭ se reduce decĭ pentru simţul meu exterior la o mişcare moleculară a sistemuluĭ nervos de aceeaşĭ natură cu mişcarea moleculară a celorlalte corpurĭ din lume.—Şi cum aş putea eu să concep altfel sufletul unuĭ om pe care *nu-l cunosc decat* prin ajutorul simţuluĭ meu exterior, şi care imĭ face prin canalul acestuĭ simţ *aceeaş impresiune* in privinţa forţelor sale ca şi ori-care alt corp material din natură? Este adevĕrat că prin simţul meu *interior* maĭ capăt o cunoştinţă de altă natură despre sufletul meu; dar această cunoştinţă se raportă numaĭ la sufletul meu, şi nu o pot întinde şi la sufletele celor-lalţĭ oamenĭ decăt pe calea analogiei. Insă calea analogieĭ este, maĭ cu samă in această materie, aşa de puţin sigură, incăt prin ea aş putea cam cu aceeaşĭ dreptate atribuĭ tuturor corpurilor materiale din lume o activitate sufletească unită cu conştiinţă.

Dar dacă este vorba să argumentăm numaĭ decăt cu analogiĭ, atuncĭ eată una mult mai bine fundată, cu care se poate da o esplicaţiune maĭ ştiinţifică cunoştinţeĭ subiective a sufletuluĭ:

Se ştie că orbul din naştere care capătă vederea la o vêrstă maĭ inaintată in urma uneĭ operaţiunĭ chirurgicale, căndvede pentru prima oară un obiect, pe care nu-l atinge cu mâna dar pe care il cunoaşte foarte bine prin experienţa simţuluĭ pipăirĭĭ, nu poate să recunoască obiectul numaĭ cu vederea. Maĭ mult

www.digibuc.ro

decăt atăta. El nu poate să găsească nicĭ chiar cea maĭ mică asemănare intre imaginea obiectuluĭ formată de organul optic şi imaginea formată de organul pipăiriĭ; aşa că el are convingerea că aceste douĕ impresiunĭ vin de la douĕ lucrurĭ cu totul deosebite prin natura lor. Această convingere nu incetează decăt căud el priveşte şi pipăe *in acelaşĭ timp* obiectul; şi numaĭ după ce se stabileşte prin experienţă asociaţiunea [acestor douĕ feluri de sensaţiunĭ, el poate cunoaşte *in genere* calităţile optice ale unuĭ obiect prin simpla luĭ pipăire, sau calităţile-i tactice prin simpla lui privire.

Prin analogie[1]) trebue să admitem, că simţul interior al omuluĭ se află in mod permanent faţă cu simţul exterior, in aceeaşĭ situaţie in care se află simţul pipăiriĭ faţă cu simţul vedereĭ la orbul operat, in cele d'ntăĭ momente căud el priveşte obiectele din jurul său. Cunoştinţele simţuluĭ interior nu pot fi identificate cu cunoştinţele simţuluĭ exterior, precum la orbul operat cunoştinţele căştigate prin simţul pipăiriĭ nu pot fi identificate cu acele căştigate prin simţul vederiĭ. O idee, de exemplu, nu poate fi identificată cu o mişcare a oare-căror molecule din creer, precum la orbul operat forma unuĭ pahar simţită cu pipăitul nu poate fi identificată cu imagi-

[1]) D. Taine a relevat pe căt ştiu cel intăĭ această analogie intr'un articul publicat in *Revue philosophique* din 1877.

www.digibuc.ro

nea luminoasă a aceluĭ pahar simţită cu vederea. Intre o idee şi o mişcare moleculară este un abis ce nu se poate trece, precum ete la orbul operat intre paharul pipăit şi paharul privit. Omul crede că ideea este o putere cu totul deosebită de mişcarea unei molecule cerebrale, şi că ea trebue să purceadă de la o substanţă cu totul alta decăt aceea care constitue o moleculă cerebrală, intocmaĭ precum şi orbul operat crede că paharul simţit cu pipăitul e cu totul altul decăt paharul simţit cu vederea. Omul *continua în toata viaţa lui* a crede că o idee este altă ceva decăt o mişcare moleculară, şi că este un abis intre aceste două lucruri, pentru că in totă viaţa lui nu se intămplă o singură dată ca, *in acelaşĭ timp* in care ideea se formează sau subşistă in capul seu, el să vadă şi să pipăe moleculele respective ale creeruluĭ seu, făcând diferite experimente concordante ; intocmai precum orbul operat, pe cătă vreme paharul n'a fost ăncă pipăit şi vĕzut in acelaş timp de densul, continuă a crede că paharul pipăit este altul decăt cel privit.

Din toate resultă că creerul cu mişcările lui şi sufletul sunt unul şi acelaş lucru, pe care insă ni-l representăm in două feluri deosebite, pentru că-l cunoaştem prin intermediarul a două simţuri deosebite ce sunt impresionate de dănsul in mod deosebit.

Cu argumente de felul acesta materialiştii sunt pe cale de a isbuti să dea o esplicaţiune

www.digibuc.ro

materialistă facultăţilor sufleteşti, şi a stărpi prin aceasta din filosofie credinţa in acea fiinţă sau substanţă de natură nematerială pe care spiritualiştii şi-o inchipuesc când intrebuinţează cuvêntul suflet sau spirit.

Cu mai multă uşurinţă par a isbuti materialiştii in a da o esplicaţiune materialistă creaţiunii lumii, şi in a desrădăcina prin aceasta credinţa in Dumnezeu. La acest resultat contribuesc mai cu samă transformiştii prin lucrările lor. Este adevĕrat că mulţi transformişti sunt încă teişi; dar aceasta nu-i opreşte de a pregăti fără voea lor viitorul ateismului.

In resumat progresul materialismului se poate descrie din punctul de vedere al materialiştilor in modul următor:

A fost un timp când omul nu putea să-şi esplice in mod natural nimic. De aceea el atribuea totul voinţei unor fiinţe inchipuite pe care le numea suflete, spirite, zei, etc. De la un timp el a inceput să-şi esplice in mod natural unele lucruri, care prin aceea insuşi deveneau propriu vorbind *cunoscute*. Cu progresul civilizaţiunii numerul lucrurilor cunoscute s'a mărit din ce in ce in paguba numĕrului lucrurilor *necunoscute* care continuau a fi puse tot pe sama spiritelor. Spiritul deci n'a fost decăt o inchipuire destinată a masca ignoranţa omului in privinţa lucrurilor necunoscute încă. Cu alte cuvinte spiritul n'a fost decat o *necunoscuta*, un x, a căreia valoare remânea de

www.digibuc.ro

aflat. Acest x nu se mai raportă astăzi, in urma progresului făcut, decât la activitatea psichică a omului și la creațiunea lumii, primind denumirile respective de suflet și Dumnezeu. Dar in curênd activitatea psichică și creațiunea vor fi pe deplin esplicate materialicește, și atunci vor dispărè din filosofie și inchipuirile numite astăzi suflet și Dumnezeu.

Am arĕtat felul in care s'au desvoltat ideile metafisice ale periodei materializmului, ceea ce ne dă o idee lămurită și despre felul in care s'au desvoltat ideile metafisice ale fie-căreia din periodele precedente. Pe urmă am reprodus ca exemple căteva argumentațiuni de ale materialiștilor asupra punctelor ce nu sunt âncă definitiv căștigate de dênșii. Din aceste argumentațiuni se vede intre altele că atat materialiștii cât și spiritualiștii de toate speciile consideră concepțiunea forței materiale, care este principiul universal pentru cei d'intâi, ca diametral opus cu concepțiunea spiritului care e principiul universal pentru cei de-al doilea. Cu toate aceste atât forța pentru materialiști, cât și spiritul pentru spiritualiști reprezintă causa primă a lucrurilor, punctul cel de pe urmă, la care au ajuns cercetările noastre, acel ceva care nu se mai poate analisa, și care trebue să fie admis in știință ca un simplu

www.digibuc.ro

articol de credință. Aceeași dificultate pe care o incearcă materialistul când voește a defini forța, o incearcă și spiritualistul ce voește a defini spiritul. Mai mult decât atâta. Materialistul își inchipuește la urma urmei forța in mintea sa *cam* in acelaș fel in care spiritualistul cel mai inaintat își inchipuește aceea ce numește el substanța spirituală. Toate aceste dovedesc că deosebirea dintre materialism și spiritualism nu este așa de radicală pe cât și-o inchipuesc partizanii respectivi ai acestor sisteme, și că lupta dintre acești adversari este abia *ceva mai mult* decât o simplă sfadă pentru cuvinte.

Dacă observăm cu atențiune nenumăratele sisteme metafisice câte au fost propuse din timpurile cele mai vechi până in zilele noastre, vedem că cea mai mare parte din ele sunt identice in fond și nu se deosebesc decât prin cuvintele intrebuințate, așa fel că dacă partizanii respectivi ai acestor sisteme s'ar ințelege bine asupra ințelesului cuvintelor intrebuințate de dênșii, ei s'ar găsi de acord in fond. Dacă dăm de-o parte sistemele ce se deosebesc numai prin cuvinte, remân celelalte mai puține la număr care in adevăr se deosebesc in fond, deși bine ințeles, cu mult mai puțin decât își inchipuesc obicinuit partizanii lor. Deosebirile reale ce există intre aceste din urmă sisteme se rapoartă numai la *aspectul* principiilor metafisice universale și la *mărimea sferei* acestor principii. Mă explic.

www.digibuc.ro

Ideile metafisice, ca ori-care altele, fiind scoase prin abstracţiune din imaginele lucrurilor ce cunoaştem prin experienţă, conservă ceva din aspectul acestor lucruri. Astfel din timpurile cele mai vechi până la o epocă relativ recentă omul concepe spiritul (sufletele, zeii, etc.), adică causa tuturor lucrurilor, sub o formă omenească, pentrucă in tot timpul acesta obiectul aproape esclusiv al atenţiunii, al cercetărilor şi al cunoştinţelor experimentale ale omului este omul ca persoană. Spiritualiştii cei mai inaintaţi din timpurile din urmă concep spiritul ca o substanţă netangibilă, nedefinită, fără formă şi fără intindere, pentru raţiunea că aceştî spiritualiştî îşi indreaptă toată atenţiunea lor la facultăţile psichice pe care le studiază in mod esclusiv prin observaţiunea internă, neluând in băgare de samă trupul, şi cu atât mai puţin forma lui. Pe când escesul observaţiunii interne şi a meditaţiunii lipsite de experienţă exterioară face pe spiritualiştî să conceapă spiritul ca o substanţă fără intindere, fără formă şi netangibilă, escesul observaţiunii exterioare şi studiul aproape esclusiv al corpurilor fac pe materialiştî să conceapă forţa ca ceva resistent, tangibil şi respândit in spaţiu, ca ceva insfirşit a căreia formă aminteşte pe acea a corpurilor.—Din aceste se vede că aspectul pe care cineva il dă principiilor metafisice universale este acel ce resultă prin generalisare din aspectul lucrurilor, cătră care cineva a indrep-

www.digibuc.ro

tat mai mult atenţiunea sa, şi a cărora observare internă sau externă i-a procurat cele mai multe din cunoştinţele sale De aiçĭ resultă că afară de aspecturile descrise mai sus, principiul metafisic al causei prime poate avè o mulţime alte aspecte mai mult sau mai puţin deosebite, aceste variind la fie-care popor şi chiar la fie-care individ cu genul de viaţă, de ocupaţiune şi prin urmare de cunoştinţĭ esperimentale ale fie-căruia.

Trec acuma la deosebirea cea mai importantă, adică la deosebirea de intindere a sferei principiilor metafisice.

Omul primitiv, fiind foarte mărginit, nu poate cunoaşte şi nici cuprinde cu mintea sa decât un foarte mic numĕr de lucruri pe care le raportează la un foarte mic spaţiu şi la un foarte scurt timp. Cu alte cuvinte sfera in care cugetarea omului primitiv se poate invărtì cu privire la cantitatea materiei, a spaţiului şi a timpului este foarte mică. De aiçĭ resultă insă că şi pricipiile metafisice, care prin natura lor se raportă la totalitatea lucrurilor cunoscute sau chiar imaginabile, au la omul primitiv o sferă foarte mică. Dar sfera de cugetare, şi prin urmare şi sfera principiilor metafisice, se lărgesc treptat cu cât omul inaintează pe calea civilisaţiunĭ, cu cât cunoştinţele sale experimentale se inmulţesc şi inteligenţa sa se desvoltă prin diferenţiarea organelor cerebrale. Acest progres se face treptat

www.digibuc.ro

de la perioda fetișismului până la perioda materialismului, in aceasta din urmă omul putênd cuprinde cu mintea sa o mai mare cantitate decăt totdeauna de materie, de spațiu și de timp.

Prin sfera de cugetare înțeleg aceea care cuprinde nu numai lucrurile positiv cunoscute, dar și acele care se pot macar imagina. De aceea perioda materialismului este caracterisată nu numai prin un număr mai mare decât totdeauna de cunoștințĭ positive, dar si prin puterea imaginațiunii de a pătrunde mai departe decăt totdeauna in infinitatea spațiului, timpului și a materiei. S'ar pùtè obiecta că omul a avut in totdeauna idee de infinit, și că imaginațiunea a găsit in acest infinit totdeauna același cămp liber pentru creațiunile sale. Este insă de observat că infinitul, deși purtênd in totdeauna același nume, n'a fost in toate timpurile conceput tot intr'un fel : el n'a fost, dacă aș pute zice așa, tot una de mare pentru mintea omului in toate timpurile. Și apoi ideea infinitului nu este in ultima analisă, după cum am arĕtat aiure (Théorie du fatalisme , decăt ideea neputinței noastre de a trece chiar cu imaginațiunea dincolo de oare-care *limite de cantitate;* așa fel că in realitate cămpul liber al imaginațiunii nu este infinitul in înțelesul seu obicinuit, ci o parte limitată dintr'ênsul. Insă *limitele de cantitate* a materiei, a spațiului și a timpului, până la care imaginațiunea poate ajunge nu au

www.digibuc.ro

fost acelaşi in toate periodele ideilor metafisice. Aceasta se poate dovedì prin progresul ce a facut omul in facultatea de a numĕra, de oare-ce numĕrul este ideea abstractă a cantităţiĭ relative, şi numerarea este operaţiunea intelectuală, prin care cineva inaintează cu concepţiunea treptat pe calea infinitului de mare şi pe aceea a infinitului de mic.

Se ştie că sunt şi astăzi oamenì selbatecì care nu pot numĕra decăt pe degete, şi încă numai pănă la numerul cincì, dincolo de care ei nu ştiu să zică decat *mulţi*. Şi aceasta nu li se intemplă pentru că nu au cuvinte cu care să esprime numere mai mari, ci pentru că nu pot să realiseze astfel de numere in conştiinţa lor. Mai intăi ei nu concep chiar un numĕr ce nu trece peste cincì decăt văzĕnd sau inchipuindu-şi că ved degetele respective. Căt pentru numerele mai marì, ei nu pot să le conceapă in mod abstract, pentru că nu pot să privească deodată in imaginaţia lor mai multe degete sau alte unităţi decat cincì; şi chiar dacă vĕd in realitate mai multe obiecte decăt cincì, ei işi fac o idee confusă despre numerul lor, de aceeaşi natura cu ideea pe care ne-o facem noi la prima vedere a unei baniţe de fire de nisip.—Dar cu căt omul inaintează pe calea civilisaţiunii, cu atăt el poate realiza in mintea sa numere abstracte mai marì. In perioda materialismului facultatea de a numĕra este ajunsă la cel mai inalt grad de desvoltare. Sa nu se creadă insă că in a-

www.digibuc.ro

ceastă periodă omul poate numera până la nesfîrșit pentru că poate să înșire cifre necontenit. Un număr este numai atunci realisat in conștiință când toate unitățile lui sunt óarecum distinct simțite. De aceea când cineva voește să-și dea samă de un număr oare-care, își imaginează incătva un șir de unități pe care le trece oare-cum in revistă. Insă nu toate numerele exprimate prin cifre sunt și realisate in conștiință. Pentru ca să-și poată cineva imagina de exemplu un număr de o sută de mii de soldați, este nevoit a-și imagina mai intăi grupuri, de exemplu, căte o mie ocupând căte o cantitate cunoscută de teren, și apoi a-și imagina numărul mai mic al acestor grupuri; și cu toate aceste artificiuri, se găsește mai totdeauna că ideea formată prin meditațiune despre cantitatea de o sută de mii de soldați, este deosebită de aceea pe care și-o formează cineva. când vede cu ochii la un loc acest număr de soldați. In regulă generală un număr prea mare nu se poate realisa in conștiință decăt prin impărțirea lui in părți mai puțin numeroase decăt unitățile primitive. Dar și cu mijloace de aceste tot se ajunge la o limită, peste care imaginația nu poate trece. Dacă numerul este din cale afară mare, atunci ne facem o idee foarte vagă despre dênsul numai prin numărul cifrelor care-l exprimă. Dar aceasta nu insemnează că cantitatea reală este concepută. Insfîrșit s'a putut intrebuința la diferite grade de civilisație ex-

www.digibuc.ro

presiuni ca aceste: «multe ca nisipul marilor,» sau «multe ca unităţile unui număr scris cu un şir de cifre care s'ar intinde de la pământ până la lună. Dar aceste expresiuni nu dovedesc de loc gradul aptitudinei de a numera şi intinderea sferei de cugetare, pentru că ele enunţă cantităţi care nu se pot încă nici pe departe realisa in mintea omenească. Aceste expresiuni au putut deci fi intrebuinţate in toate timpurile, pentru că in totdeauna ele au fost deopotrivă fără inţeles efectiv. Şi apoi chiar şi cu espresiuni iperbolice ca aceste tot nu poate să meargă cineva până la nesfirşit.

Imaginaţiunea are ca punct de sprijin şi ca punct de plecare cunoştinţele positive, şi nu se departează de aceste cu creaţiunile sale decât la o distanţă determinată. O comparaţiune va lămuri aceea ce voesc să spun: dacă presupunem că globul pământesc reprezentează sfera cunoştinţelor positive, atunci atmosfera pământului representează sfera pe care imaginaţiunea o poate umplea cu creaţiunile sale. De aici se inţelege că, cu cât sfera cunoştinţelor positive va fi mai mare, cu atât şi sfera imaginaţiunii se va intinde mai departe. Insă perioda materialismului fiind aceea in care omul are cel mai mare fond de cunoştinţi positive, tot in această periodă el are şi imaginaţiunea cea mai largă.

Din cele de mai sus se vede că măsura intinderii sferei de cugetare este in acelaşi timp şi cea mai dreaptă măsură a gradului de de

www.digibuc.ro

voltare al ideilor metafisice, și prin urmare al gradului de civilisație al omului. Insă, fiindcă in practică sfera imaginațiunii este greu de apreciat, și fiindca dealtminterea această sferă se află intr'un raport constant cu sfera cunoștințelor positive, de aceea in practică este de ajuns a măsura pe această din urmă pentru a avè o idee de gradul de desvoltare al ideilor metafisice, și prin urmare de gradul civilisațiunii.

Am zis că mesura progresului ideilor metafisice este in același timp măsura gradului de civilisație; de oare-ce ideile metafisice se desvoltează paralel cu toate celelalte elemente ale civilisațiunii. Și in adevĕr, eată ce se poate constata din istoria desvoltării diferitelor elemente ale civilisațiunii.

a) In domeniul adevĕrului și al științelor, domeniu explorat de inteligența propriu zisă vedem nu numai că științele speciale se inmulțesc din ce in ce prin diferențiare, dar că fie-care din aceste științi mărește din ce in ce fondul cunoștințelor respective, impingênd din ce in ce mai departe marginele sferei sale proprii, pănă cănd ajungem la perioda materialismului, unde științele positive sunt și mai numeroase și cu sfere mai intinse decăt totdeauna. Complexul tuturor sferelor științelor speciale constitue sfera filosofiei positive, și este o parte numai din sfera metafisicei, anume, acea parte solidă pe care am comparat-o mai sus cu globul terestru.

www.digibuc.ro

b) In domeniul utilului sau al artelor utile, vedem că, cu cat omul a inaintat in civilisaţie, cu atăt el şi-a inmulţit şi şi-a perfecţionat armele pentru lupta vieţii, luptă pe care a purtat-o cu un succes din ce in ce mai mare şi pe *un camp din ce in ce mai larg,* astfel că sfera până la marginele căreia el poate pătrunde cu armele sale victorioase este mai largă decăt totdeauna in perioda materialismului.

c) In domeniul binelui sau al moralei, domeniu prin excelenţă al sentimentelor născute din instinctul de conservare socială, vedem că iubirea şi solidaritatea care leagă mai mulţi indivizi la un loc se intind mai întâi la membrii aceleiaşi familii, şi apoi treptat şi succesiv, cu căt omul se civilizează, la membrii aceluiaş trib, la ai aceleiaşi naţiuni, la ai aceleiaşi rase, şi până la ai omenirii intregi. Astăzi, căud gradul de civilisaţie este mai inalt decăt totdeauna, sentimentele umanitare şi solidaritatea ce resultă din ele leagă pe toţi indivizii omeneşti mai strîns decăt totdeauna. Sfera iubirii omeneşti s'a largit deci treptat până a cuprins in ea pe toţi indivizii omeneşti, şi tinde a se lărgi încă pentru a cuprinde treptat încă şi alte fiinţi organice.

d) In sfirşit, *in domeniul frumosului sau al frumoaselor arte,* domeniu prin escelenţă al imaginaţiunii şi al creaţiunilor ei, vedem că, cu căt omul este mai civilisat, cu atăt el găseşte frumuseţi mai in adêncul lucrurilor, fiind adică impresionat de părţile cele mai delicate, mai

www.digibuc.ro

intime și mai puțin evidente ale acestora, și cu atăt el se cufundă mai mult in infinit pentru a găsi acolo, sau mai bine zicênd, pentru a-și crea acolo, in libertate, frumusețele a cărora lipsă o simte și pe care nu le găsește in sfera cunoștințelor positive. De altă parte, cu căt omul inaintează pe calea civilisațiunii, cu atăt artele frumoase se inmulțesc prin diferențiare, și cu atăt fie-care artă specială lărgește sfera concepțiunilor pe care ea are a le intrupa, a le sensibilisa; așa fel că sfera generală a concepțiunilor și a creațiunilor artistice se află mai largă in perioda materialismului decăt totdeauna.

Se ințelege că ori-ce artist, fie el pictor, musicant, literator, etc., care este la inălțimea culturei generale din timpul in care trăește, dă ca bază lucrărilor sale artistice datele științelor positive din acel timp, și numai deasupra acestei baze, adică numai pentru ceea ce trece dincolo de sfera cunoștințelor positive ale timpului, el clădește cu creațiuni proprii de ale imaginațiunii sale. Este adevărat că cei mai mulți artiști din timpurile noastre, mai cu samă literatori și sculptori, se mărginesc in a imita modelurile remase de la Greci și Romani, adică a face opere care ar fi potrivite pentru starea de cultură a Grecilor și a Romanilor, dar nu pentru a noastră. Rutinarii insă și imitatorii servili nu se pun la socoteală căud e vorba de a constata și a caracteris faza actuală prin care trece inteligența

www.digibuc.ro

generală. Pe lângă rutinarĭ, care după natura lucrurilor trebue să fie mai numeroşĭ, se află şi artişti orginalĭ, care se inspiră de la epoca in care trăesc şi crează opere in conformitate cu cultura geueralĕ a acestei epoce.

Aceste căte-va observaţiunĭ pe care le fac in treacăt in privinţa artelor frumoase pot să pară nedrepte şi pot să fie chiar neinţelese. Voiu avè inse ocasiunea a le justifica, a le complecta, a le desvolta şi a le lămuri intr'un studiu special.

Am zis mai sus că sfera metafisicei cuprinde pe lângă sfera filosofiei positive, pe care am comparat-o cu globul terestru, şi sfera creaţiunilor imaginare, pe care am comparat-o cu admosfera pământului. Prin această din urmă sferă metafisica se ţine de frumoasele arte. Şi in adevăr, metafisica are prin natura ei o parte cu totul ipotetică, care este inaccesibilă ştiinţelor positive şi care este cu totul lăsată imaginaţiunii. Metafisicul se compoartă cu această parte ipotetică, poate chiar fără ştirea lui, intocmai ca un artist: el o intocmeşte, o sistematizază, o fasonează după gustul şi predilecţiunea sa personală, sau, cum s'ar zice in limba artiştilor, după idealul ce el a inceput.

Metafisica deci, prin aceea insuşĭ că imbrăţişează intreaga sferă a cugetărĭĭ omeneştĭ, este in parte ştiinţă şi in parte artă.

SFĂRŞIT

www.digibuc.ro

TABLA DE MATERII.

Incercări de metafiisica materialistă.

Introducere istorică . . . pag. 3

Secţiunea I.

Perioda fetişismului . . . «16

§. 1. Prevestirile . . . . «20

§. 2. Suflete . . . . . «24

Secţiunea II.

Perioda idolatriei . . . «45

Secţiunea III.

Perioda poletismului . . «55

Secţiunea IV.

Perioda monoteismului . . «72

Secţiunea V.

Perioda panteismului . . «83

Secţiunea VI.

Perioda materialismului . . «104

Secţiunea VII.

Observaţiuni generale . . «115

www.digibuc.ro

www.digibuc.ro